KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 23 — ČÍSLO 10

OBSAH

DOLNÍK, J.: Mnohovýznamovosť a sémantické odvodzovanie 321
OROSZOVÁ, D.: O jednom type analogickej nominácie pri tvorení termínov 329
HORECKÝ, J.: Antické pramene odbornej terminológie . . . 332
PETROVSKÝ, A.: Skratky, značky a iné skrátené pomenovacie útvary v doprave . . . 337
RÍSOVÁ, E.: Názvy strojov, technologických postupov a výrobkov v pekárskom priemysle 345
DVORNICKÁ, Ľ.: Z nárečovej rodinnej terminológie 355
CHOVANEC, D. — JASENSKÁ, M.: Dva aktuálne odborné termíny z anatómie dreva . . . 361
PIŠÚT, I. — LACKOVIČOVÁ, A. — LISICKÁ, E.: Slovenské mená lišajníkov (lichenizovaných húb) II 363
Názvoslovie z odboru merania 365

Diskusie

HERZÁŇ, F. — KLUVÁNEK, P. — SROSLÍK, M. — GAŠPARÍKOVÁ, Ľ.: Technika a technológia v dopravnej terminológii 370

Rozličnosti

O slovách *tachometer* a *tachymeter*. J. Horecký . . . 375
Strážčan — Strážšťan. K. Palkovič 376
O skratke pomenovania *štátny podnik*. L. Dvonč 377

Správy a posudky

Správa z porady o aktuálnych problémoch športovej terminológie. I. Masár 378
Z dvadsiateho druhého ročníka časopisu Russkaja reč. A. Šebestová 380
Nad stránkami novej monografie. A. Škapincová . . . 383

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 23 — ČÍSLO 10

Mnohovýznamovosť a sémantické odvodzovanie

JURAJ DOLNÍK

Z klasickej definície homonymie a polysémie vyplýva, že sa ich vzájomná diferenciácia zakladá na tom, či jestvuje zreteľná súvislosť medzi významami, ktoré sa viažu na príslušný fonematický reťazec. V protiklade k homonymám polysémické slová sa vyznačujú tým, že ich významy sú spojené spoločným komponentom, pričom toto spojenie môže byť reťazové (druhý význam sa viaže na prvý, tretí na druhý atď.), radiálne (všetky významy sú bezprostredne späté s prvým významom) alebo kombinované (hovoríme o reťazovej, radiálnej a reťazovo-radiálnej polysémii). Z odrážanej skutočnosti sa do polysémie premietajú jednak spoločné príznaky javov a jednak rozličné vzťahy medzi nimi, čo sa z poznávacieho hľadiska prejavuje ako základ klasifikácie a implikačného usúvzťažňovania. Na klasifikácii sa zakladá metafora a zužovanie, resp. rozširovanie významu. V týchto prípadoch je rozhodujúce, že jestvuje spoločný komponent ako klasifikačný príznak, pričom nie je dôležité, či medzi odrážanými javmi je aj iná súvislosť. Treba dodať, že pri metafore často ide o nelogickú, fiktívnu klasifikáciu, pri ktorej sa do jednej triedy zaraďujú nesúrodé javy, napr. *hviezda* s významami „nebeské teleso" a „vynikajúci a populárny umelec, športovec". Implikácia je základom metonymie a konverzie. V týchto vzťahoch sa odráža vzájomnné pôsobenie odrážaných javov, porov. napr. vzťah kov — výrobok z neho (*zlato:* 1. drahý kov, 2. predmety vyrobené z tohto kovu) v rámci metonymie alebo konverzný vzťah v prípade ako *obrásť:* 1. narásť dookola *(burina obrástla plot)*, 2. pokryť sa niečím *(plot obrástol burinou)*. Tento stručný súhrn poznatkov ukazuje, že sa polysémia vymedzuje na základe vzťahov (klasifikácia) a súvislostí (implikácia) medzi významami (rozlišovanie medzi vzťahmi a súvislosťami má oporu vo filozofii).

Do skúmania polysémie sa vnieslo nové hľadisko, keď si bádatelia začali dôkladnejšie všímať podobnosť medzi odvodzovaním slov a navrstvovaním nových významov na jestvujúce slová. Podobnosť je taká výrazná, že sa hovorí o sémantickom odvodzovaní (sémantickej derivácii). Podobne ako v dvojici slov *čítať* — *čitateľ* prvé slovo je základové vo vzťahu k odvodenému slovu, v prípade ako *bremeno* prvý význam („ťažký náklad") je základový vo vzťahu k odvodenému významu „zaťažujúca, ťažko doliehajúca povinnosť". Inak povedané, pri polysémických slovách sa stretávame s prvotnými a druhotnými významami. Keď vnesieme do spomínaného vymedzenia polysémie derivačné hľadisko, natíska sa otázka, či zo zistenia vzťahov alebo súvislostí medzi významami automaticky vyplýva, že medzi týmito významami je aj derivačný vzťah. Otázka teda je, či je súlad medzi klasickým vymedzením polysémie a teóriou sémantickej derivácie. Pretože záväzným sprievodným príznakom odvodzovania je motivácia (odvodené slovo je motivované základovým slovom, druhotný význam je motivovaný prvotným významom), otázku si môžeme položiť aj tak, či motivácia je záväzným sprievodným príznakom zistených vzťahov a súvislostí medzi významami v polysémických slovách. Ukazuje sa, že klasická definícia polysémie a teória sémantickej derivácie nie sú úplne v súlade, presnejšie povedané, klasická definícia zahŕňa širší okruh javov ako pojem sémantickej derivácie. Pojem polysémie je v inkluzívnom vzťahu k pojmu sémantickej derivácie. Pojem sémantickej derivácie je bohatší, lebo obsahuje vzťahy a súvislosti medzi významami plus príznak odvodzovania: sémantická derivácia = odvodzovanie významu na základe vzťahu alebo súvislosti s prvotným (základovým) významom.

Z pomenúvacieho hľadiska túto otázku nastoľuje J. Horecký (1987), keď rozlišuje medzi analogickou a paralelnou nomináciou. Kým pri analogickej nominácii sa istá lexikálna forma využíva tak, že sa pri pomenúvaní nového javu prihliada na jestvujúci význam, pri paralelnej nominácii pomenovací proces prebieha samostatne, napr. pomenovanie *cestár* vo význame „cyklista pretekajúci na cestách" nie je utvorené analogicky, ale paralelne podľa názvu *cestár* „pracovník v oblasti ciest" (op. cit., s. 130). V semaziologickom aspekte analogická a paralelná nominácia majú náprotivok v klasickom definičnom určení polysémie a analogická nominácia je v súvise so sémantickou deriváciou. Vynára sa otázka, čomu zodpovedá v semaziologickom aspekte paralelná nominácia.

Aby sme dali do súladu definičné určenie pojmu polysémie s teóriou sémantickej derivácie, musíme zúžiť jeho rozsah. Predbežne hovoríme o polysémii v širšom (v zmysle klasickej definície) a užšom zmysle (v súlade so sémantickou deriváciou). Tomuto členeniu zodpovedajú dva

odlišné prístupy ku skúmaniu lexikálnej viacvýznamovosti. Širšie (klasické) poňatie zodpovedá objektívnemu prístupu, pri ktorom odhliadame od používateľa jazyka. Pri tomto prístupe si všímame, čo majú jednotlivé významy spoločné, resp. aká vecná a logická súvislosť je základom ich spätosti. Pri subjektívnom prístupe, ktorý je spätý s užším poňatím polysémie, nás zaujíma, ako pociťuje používateľ jazyka súvzťažnosť medzi významami, ako utvára (odvodzuje) nové významy, resp. ako rozumie novým odvodeným významom. Pravda, použitie prívlastku *subjektívny* neznamená, že popierame objektívnu zakotvenosť derivačného vzťahu. Tento prívlastok len naznačuje, že sa na polysémiu dívame cez jazykový subjekt, cez jeho jazykové vedomie, jazykový cit. Zo subjektívneho hľadiska nejde teda len o to, že medzi významami sú isté vzťahy a súvislosti, ale aj o to, ako tieto vzťahy a súvislosti pociťuje a využíva používateľ jazyka v rečovo-myšlienkovom procese.

Užšiemu, subjektívnemu poňatiu polysémie zodpovedá táto definícia: Polysémia je mikrosystém významov, ktoré sa viažu na zhodnú lexikálnu formu a ktoré sú späté sémantickou deriváciou. Definícia implikuje vzťahy a súvislosti medzi významami (porov. vyššie uvedené vymedzenie pojmu sémantickej derivácie), sémantickú motiváciu (odvodený význam je motivovaný), t. j. príčinnú (kauzálnu) spätosť významov (odvodený význam je príčinne spojený so základovým významom), ako aj rozdielnu jazykovú povahu (status) významov čiže ich prvotnosť a druhotnosť. Otázka je, ako označíme tie prípady, pri ktorých pozorujeme vzťahy a súvislosti medzi významami v rámci tej istej lexikálnej formy, no pri ktorých nie je derivačný vzťah (prípad paralelnej nominácie). G. Persson (1988), ktorý si tento jav všimol v angličtine, uplatňuje termín *heterosémia*. Tento termín je však už u nás „obsadený", lebo sa používa na označenie nadradeného pojmu homonymie a tautonymie (porov. Ripka a kol., 1984, s. 278). Pretože chceme vyjadriť, že ide o paralelný výskyt, koexistenciu významov bez kauzálnej spätosti, úlohu vhodného termínu azda dobre spĺňa výraz *kosémia*. Vzhľadom na prítomnosť, resp. neprítomnosť derivačného vzťahu medzi významami v rámci tej istej lexikálnej formy rozlišujeme teda medzi polysémiou a kosémiou. V pomenúvacom (nominačnom) aspekte polysémii zodpovedá analogická nominácia, kým kosémia korešponduje s paralelnou nomináciou. V ďalšej časti výkladu poukážeme na výskyt kosémie v súčasnej slovenčine.

Je prirodzené, že výskyt prípadov kosémie očakávame pri odvodených slovách, pretože slovotvorný základ môže spájať niekoľko významov bez derivačného vzťahu medzi nimi. Výdatným zdrojom kosémie je nejednoznačnosť niektorých slovotvorných prvkov (formantov), najmä predpôn. Napríklad nejednoznačnosť predpony *na-* spôsobuje kosémiu v odvodenine *nakrájať:* 1. krájaním nazhromaždiť isté množstvo, 2. krája-

ním upraviť: *n. na kolieska* (výklad významov preberáme v tomto článku z Krátkeho slovníka slovenského jazyka, 1987). Ukazujú to aj odvodeniny s touto predponou z príslušnej lexikálnosémantickej skupiny: *narezať, nastrihať, nastrúhať, napiliť.* Podobne na predponu *do-* sa neviaže iba jeden význam, a preto je odvodenina *dopísať* kosémická: 1. skončiť písanie, prestať písať, 2. pripísať a tým doplniť; porov. aj odvodeniny *dokresliť, dokŕmiť* a pod. Nejednoznačná je predpona *pre-* v slovách ako *preleštiť:* 1. znova naleštiť, 2. zľahka vyleštiť; *prekypriť, premaľovať* atď. Pri predponových slovesách nachádzame značné množstvo prípadov kosémie.

Pri príponách sa nestretávame s takými častými príkladmi. Pravda, tu treba pripomenúť, že kosémia je rovnorodý jav s polysémiou a homonymiou, takže vylučujeme z nej prípady, keď sa pri jednotlivých významoch diferencuje morfologický tvar slova. Preto k nej nepriraďujeme prípady typu *volič* — človek, *volič* — prístroj (príklad paralelnej nominácie z citovaného príspevku J. Horeckého). Kosémiu predstavujú odvodeniny ako *teľacina:* 1. teľacie mäso, 2. vypracovaná teľacia koža; *bravčovina, hovädzina, konina* (so zhodnými významami mäso — koža), *baranina:* 1. baranie, ovčie mäso, 2. pach po baranoch alebo ovciach. Zaraďujú sa sem aj prípady formálnej zhody prechýlených ženských názvov a pomenovaní, ktoré vznikli univerbizačnou deriváciou, napr. *umývačka:* 1. osoba zamestnávajúca sa umývaním niečoho, 2. umývací stroj; podobne *triedička, ladička, oberačka* (významy sa tu síce odlišujú svojou zaradenosťou do kategórie životnosti, ale morfologický tvar slov je jednotný pri obidvoch významoch). Inokedy v jednom slove nachádzame významy, ktoré koexistujú len na základe univerbizácie, napr. *desiatka:* 1. beh na 10 km, 2. desaťčlenná skupina; *diaľkár:* 1. pretekár v skoku do diaľky, 2. kto študuje popri zamestnaní, 3. vodič na diaľkových tratiach.

Predpoklad kosémie vzniká pri viacstupňových odvodeninách, a to v spätosti s viacnásobnou motiváciou (polymotivačnosťou). Bezprostredná a sprostredkovaná motivácia môže byť spojená s dvojznačnosťou odvodeniny (o tomto jave porov. Bosák — Buzássyová, 1985, s. 89—94). Napríklad odvodené slovo *mäsiarstvo* má dva významy: 1. mäsiarsky odbor, 2. predajňa mäsa; K. Buzássyová v citovanej práci uvádza napr. *bavlnárstvo:* 1. zamestnanie bavlnára, 2. pestovanie bavlny, bavlnársky priemysel; *farbiarstvo:* 1. zamestnanie farbiara, 2. výroba farieb atď. Je zrejmé, že ani v týchto prípadoch nejde o odvodzovanie druhotného významu, ale o významovú diferenciáciu odvodeniny zviazanú s bezprostrednou a sprostredkovanou motiváciou.

Ďalší predpoklad kosémie vzniká vtedy, keď slovotvorný význam vzhľadom na svoju všeobecnosť umožňuje viac ako jednu špecifikáciu. Ide teda o prípady, keď lexikálne významy sú odlišnými špecifikáciami

slovotvorného významu. Napríklad konateľské meno *družinár* má slovotvorný význam „osoba majúca istý vzťah k družine" a jeho dva lexikálne významy odlišne špecifikujú všeobecné komponenty „osoba" a „vzťah" (komponent „družina" špecifikujú zhodne): 1. žiak chodiaci do školskej družiny, 2. učiteľ v školskej družine. Slovotvorný význam slova *slovenčinár* „osoba majúca istý vzťah k slovenčine" sa špecifikuje tak, že vznikajú významy „odborník v slovenčine", „učiteľ slovenčiny", „poslucháč slovenčiny". V týchto prípadoch odlišné lexikálne významy, resp. významové odtienky zahŕňajú jediný význam motivačného slova (*družina, slovenčina;* aj v tejto súvislosti sa stretávame s univerbizáciou). Kosémia je však často spojená s tým, že sa v jednotlivých významoch odvodeniny odráža viacvýznamovosť motivačného slova. Dobre to ilustruje odvodenina *kronikár:*

kronika		*kronikár*
1. podrobný opis hist. udalostí podľa čas. sledu	→	1. autor kroniky
2. systematické zachytávanie udalostí z istej oblasti	→	2. kto píše, vedie kroniku

Prirodzene, každý význam motivačného slova sa nepremieta vždy do významového spektra odvodeného slova (hoci niekedy je to potenciálne realizovateľné). Napríklad zo štyroch významov slova *pestovať* (1. sadiť a ošetrovať, opatrovať, 2. rozvíjať, zošľachťovať, 3. zaoberať sa niečím, venovať sa niečomu, 4. starať sa o niečo najmä z hľadiska pekného vzhľadu) sa v odvodenine *pestovateľ* objavujú dva významy: 1. kto pestuje, dorába plodiny, 2. kto sa vytrvalo a so záľubou niečím zaoberá, o niečo sa stará. Stretávame sa aj s prípadmi, keď sa vo významoch odvodeniny diferencuje široký denotačný význam motivačného slova. Napríklad význam slova *chodba* sa vykladá ako „pozdĺžny priestor (v budove, pod zemou) určený ako priechod" a pri odvodenom slove *chodbár* sa zapisujú dva významy: 1. baník raziaci chodby, 2. kto má na starosti poriadok na chodbe. Tieto dva významy sú špecifikáciou slovotvorného významu „osoba majúca istý vzťah k chodbe" a súčasne vecného (denotačného) významu motivačného slova.

V súvislosti s našou problematikou je užitočné pripomenúť si z výkladu M. Dokulila (1978) o vzťahu medzi slovotvorným a lexikálnym významom tú časť, v ktorej hovorí, že sa aj významové odtienky základového slova môžu (ale nemusia) premietnuť do štruktúrneho významu odvodeného slova, pričom závisí od vyjadrovacích potrieb, či sa tieto odtienky realizujú ako významy v norme. Porovnajme výklad významov odvodenín *učiteľ* a *vychovávateľ*. Pri obidvoch slovách sú dva významy:

učiteľ = 1. kto z povolania vyučuje, 2. osobnosť, ktorá svojím učením vplýva na niekoho; *vychovávateľ* = 1. kto vychováva, 2. kto vychováva z povolania. Pri slove *učiteľ* je druhý význam odvodený od prvého, čiže ide o polysémiu (nie o kosémiu), kým pri slove *vychovávateľ* druhý význam je výsledkom realizácie významového odtienku základového slova (vychovávať niekoho v rámci vykonávania povolania) v norme (pravda, aj pri slove *učiteľ* je prítomný prinajmenšom ako významový odtienok slovotvorný význam bez modifikácie, t. j. „kto niekoho učí"). Všimnime si významovú stavbu slova *pozorovateľ:* kto niečo pozoruje; termín z vojenskej oblasti: vojak určený na pozorovanie (úseku terénu); právnický termín: osoba zúčastnená na istom rokovaní bez práva rozhodujúcim spôsobom zasahovať (čiže len pozoruje priebeh rokovania). Vojenský a právnický význam (v KSSJ zachytené ako významové odtienky) nie sú sémantické odvodeniny významu „kto niečo pozoruje", ale sú výsledkom toho, že sa v odvodenine realizovali isté možné špecifikácie základového slova (pozorovať terén, pozorovať priebeh súdneho konania).

Uvedené príklady naznačujú spojitosť kosémie s lexikálnou motiváciou (ako jednou zo zložiek slovotvornej motivácie, jej druhou zložkou je štruktúrna motivácia) a vnútornou formou. Významy v kosémickom slove môžu byť motivované jedným významom motivačného slova *(družinár)* alebo jednotlivými významami tohto slova *(kronikár)*. Jestvujú však aj prípady, pri ktorých významy v rámci kosémie sú motivované zvratnou a nezvratnou podobou motivačného slovesa. Na ilustráciu si zoberieme odvodeninu *plavba,* ktorá má dva významy: 1. cestovanie loďou, 2. doprava po vode, plavenie. Kým prvý význam súvisí s prvým významom slovesa *plaviť sa* (cestovať plavidlom), druhý význam je motivačne spätý s prvým významom slovesa *plaviť* (dopravovať vodným tokom). Pri zhodnej motivácii kosémických významov pozorujeme rozdielnosti vo vnútornej forme. Z tejto formulácie vyplýva, že motiváciu a vnútornú formu nestotožňujeme (podľa iného názoru motivačný význam a vnútorná forma sa prekrývajú; porov. napr. Blinova, 1984). Vnútornú formu chápeme v humboldtovskom zmysle, a to ako zmyslový vzťah medzi odvodeným a motivačným slovom. Vnútorná forma zahŕňa motív plus to, aký zmysel nadobudol objekt, ktorý je pomenovaný motivačným slovom, pri pomenúvaní objektu odvodeným slovom (toto poňatie je v súlade s chápaním vnútornej formy v práci O. P. Jermakovovej a J. A. Zemskej, 1985). Napríklad dva významy kosémického hovorového slova *srdciar* (1. kardiológ, 2. chorý na srdce) sú v zhodnej motivačnej súvislosti so slovom *srdce* a ich diferenciácia je podložená odlišnou vnútornou formou. Kým prvý význam sa opiera o vnútornú formu „liečiaci srdce", druhý význam sa zakladá na vnútornej forme „majúci choré srdce" (poznamenávame, že vnútor-

ná forma je často zahrnutá do lexikálneho významu, resp. je s ním totožná).

Jestvujú „čisté" polysémické a kosémické slová, ale popri nich aj také, v ktorých sú zakotvené paralelné, koexistujúce významy a súčasne aj významy (resp. význam), ktoré sú sémanticky derivované, teda ide o miešané, polysémicko-kosémické slová. Z koexistujúcich významov sa môžu odvodiť nové významy, a tak sa môže v jednom slove vyskytnúť lexikálna aj sémantická motivácia. Napríklad obsahová stránka predponového slovesa *preliať* má takúto stavbu: 1. liatím premiestniť, 2. liatím naplniť nádobu tak, že pretečie, 3. zaliať po povrchu; naliať cez niečo — tieto tri koexistujúce významy vyplývajú z viacvýznamovosti predpony —, 4. znova, inak odliať — tento význam je v motivačnej súvislosti s druhým významom slovesa *liať* (vpúšťaním roztavenej hmoty do formy formovať) a súčasne sa tu prejavuje ďalší význam predpony —, 5. *expr.* veľa vypiť — tento význam je odvodený z druhého významu tohto slovesa na základe komponentu „nadmerné množstvo" (pravda, vynára sa tu aj asociácia s expresívnym spojením *liať do seba* [napr. víno] vo význame „nemierne piť"). V slovese *vylepiť* prvé dva významy predstavujú kosémiu (1. nalepením zverejniť, 2. znútra polepiť), kým ostatné dva významy sú sémantické odvodeniny (3. *expr.* nápadne umiestniť, 4. *expr.* dať úder, streliť). Na označenie tohto zmiešaného typu je azda primerané použiť termín multisémia.

Vráťme sa k prípadom, keď sa vo významovom spektre odvodeniny odráža viacvýznamovosť motivačného slova, napr.

dlžný		*dlžník*
1. povinný platiť dlh	→	1. kto má peňažný dlh
2. majúci istý (morálny) záväzok	→	2. kto má morálny záväzok

Pri pozorovaní príkladov tohto typu sa nám vybavuje proces synonymickej analógie, resp. synonymickej derivácie (ak sa v istom slove rozvíja ďalší význam, v jeho [čiastkovom] synonyme sa analogicky objavuje ten istý význam; porov. *bremeno, ťarcha:* 1. ťažký náklad → pren. *bremeno, ťarcha viny).* Náš príklad môžeme vykladať dvojako, a to /1/ buď v duchu synonymickej analógie, alebo /2/ v zmysle paralelného odvodzovania. Podľa prvého výkladu sa v odvodenine vyvinul druhotný význam podľa sémantického odvodzovania v základovom slove (podľa tohto výkladu slovo *dlžník* je polysémické). Druhý výklad spočíva v tom, že sa významom slova *dlžník* pripisuje samostatná motivácia (ako to naznačujú šípky) a vzťah medzi prvým a druhým významom sa považuje za sekundárny (čiže ide o kosémické slovo). Prikláňame sa k druhému výkladu. Slovotvorný význam slova *dlžník* „kto je niekomu dlžný" sa špecifikoval na pozadí dvoch významov základo-

vého slova, čiže v slovotvornom význame sú prítomné dve motivácie odrážajúce dva významy základového slova. Kosémia je zreteľnejšia v príklade ako (podľa KSSJ)

súčasný		*súčasník*
1. jestvujúci v dnešnom čase	→	2. človek žijúci v dnešnom čase
2. jestvujúci v tom istom čase s niekým, s niečím	→	1. človek žijúci v rovnakom čase s niekým, s niečím

To, že poradie významov v odvodenom slove je opačné ako v základovom slove, svedčí o druhotnosti vzťahu medzi významami v odvodenine a o paralelnom odvodzovaní z dvoch lexií (lexikálno-sémantických variantov) základového slova. Treba však dodať, že tento úsek lexiky si vyžaduje osobitné skúmanie.

Na záver konštatujeme, že pojem kosémie odráža javy, ktorých miesto je medzi javmi odrážanými v pojmoch polysémie a homonymie. Termíny *polysémia, kosémia* a *homonymia* sa vzťahujú na odlišné stupne spätosti významov, ktoré sa viažu na jednu lexikálnu formu. Pri polysémii sú významy späté spoločným komponentom a sémantickou deriváciou, pri kosémii len spoločným komponentom a pri homonymii sa spätosť významov stráca (zo systémového hľadiska, vzhľadom na polysémiu a kosémiu). Netreba ani zdôrazňovať, že niet ostrých hraníc medzi nimi.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

BOSÁK, J. — BUZÁSSYOVÁ, K.: Východiská morfémovej analýzy. Bratislava, Veda 1985. 134 s.

BLINOVA, O. I.: Javlenije motivaciji slov. Tomsk, Izdateľstvo Tomskogo universiteta 1984. 192 s.

HORECKÝ, J.: Analogická nominácia. Kultúra slova, *21*, 1987, s. 129—137.

DOKULIL, M.: K otázce prediktability lexikálního významu slovotvorně motivovaného slova. Slovo a slovestnost, *39*, 1978, s. 244—251.

JERMAKOVA, O. P. — ZEMSKAJA, J. A.: Sopostaviteľnoje izučenije slovoobrazovanija i vnutrenňaja forma slova. Izvestija Akademiji nauk SSSR. Serija literatury i jazyka, 1985, s. 518—525.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

PERSSON, G.: Homonymy, Polysemy and Heterosemy: Three Types of

Lexical Ambiguity in English. In: Symposium on Lexicography III. Proceedings of the Third International Symposium on Lexicography. Ed. by K. Hyldgaard-Jensen and Arne Zetterstern. Tübingen, Max Niemayer Verlag 1988, s. 107—135.
RIPKA, I. a kol.: Výskum a opis nárečovej lexiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 271—281.

O jednom type analogickej nominácie pri tvorení termínov

DANIELA OROSZOVÁ

V článku J. Horeckého *Analogická nominácia* (1987) nás okrem iného zaujala autorova poznámka o tzv. druhostupňovej analogickej nominácii, ktorá vzniká ďalšou analógiou od analogického pomenovania pri tvorení nových odvodených názvov. Pokladáme za užitočné zistiť, aké miesto má tento spôsob analogickej nominácie v terminologickej zložke slovnej zásoby, a preto sme sa rozhodli hlbšie preskúmať túto problematiku v terminológii výpočtovej techniky. Zamerali sme sa na názvoslovie počítačov a systémov spracovania údajov, ktoré je spracované v norme ČSN 36 9001 obsahujúcej 1478 slovenských (a cudzojazyčných) termínov. Norma teda predstavuje relatívne usporiadanú a ustálenú (aspoň v tomto čase) terminológiu a časť pomerne uceleného systému, ktorý sa však veľmi rýchlo rozvíja a dopĺňa novými pojmami a termínmi.

Základom tvorenia dvojslovných terminologických pomenovaní je rodová a druhová klasifikácia pojmov, v rámci ktorej vzájomná podradenosť rodových a druhových pojmov nachádza svoj odraz v správnom vyjadrení vzťahov v systéme terminologických pomenovaní. To znamená, že adjektívum v dvojslovnom terminologickom pomenovaní môže vyjadrovať rôzne kategórie príznakov druhového charakteru vo vzťahu k rodovému pojmu, napr. funkciu predmetu, javu *(kontrolná úloha)*; zloženie predmetu *(klávesnicový dierovač)*; prostriedok, pomocou ktorého mechanizmus pôsobí *(pákový ovládač)*; miesto, s ktorým je predmet spojený alebo na ktoré je určený *(medzisieťový počítač)*; princíp deja *(rastrový kreslič)* a pod.

Jedným zo spôsobov tvorenia termínov je prenášanie pomenovania druhového príznaku už existujúceho pojmu (a jemu zodpovedajúceho terminologického slovného spojenia) na nový rodový pojem. Keďže už v pôvodnom východiskovom termíne zložky rod a druh môžu byť spojené určitými vzťahmi, je zaujímavé uvedomiť si, do akých vzťahov

vstupuje východiskový druhový príznak (vyjadrený v pôvodnom terminologickom slovnom spojení) s novým rodovým pojmom.

Termín *hybridný počítač* označuje „analógový počítač doplnený hybridnými, kombinačnými a sekvenčnými logickými obvodmi". Zložka *hybridný* — pomenovanie druhového pojmu vo vzťahu k rodovému pojmu *počítač* — vyjadruje konštrukčný príznak, príznak zloženia (počítač obsahuje okrem iných aj hybridné logické obvody). Keďže slovo *hybridný* vyjadruje nepriamy príznak, t. j. taký, ktorý necharakterizuje pojem bezprostredne, je s ním spojený len do určitej miery a k obsahu pojmu sa iba pripája (na rozdiel od termínu počítač, kde účel, funkcia predmetu je vyjadrená priamym vzťahom ku konkrétnej činnosti, ktorú predmet vykonáva), technickú podstatu, základ, zmysel pojmu môže určiť iba vyššie uvedená definícia, ktorá určuje vzťah termínu s vedecko-technickým pojmom a určuje, fixuje jeho význam.

V tomto prípade druhový pojem je pomenovaný podľa vybraného príznaku tak, že pomenovanie príznaku *(hybridný)* sa prenieslo na rodový pojem *počítač*. Súčasne dve zložky termínu (rod a druh) tvoria jedno pomenovanie, ktoré zodpovedá jednému pojmu v systéme pojmov a jednému termínu v systéme termínov, a zároveň vstupujú do nového vzťahu, pričom pri prenesení pomenovania *hybridný* sa stratilo spojenie medzi pôvodným pomenovaním *(hybridný logický obvod)* a novým pomenovaním.

Keďže prenášaný príznak je už pomenovaný existujúcim slovom, v podstate ide o prenášanie pomenovania jednej kategórie (vlastnosti predmetu) na inú kategóriu (predmet, zariadenie) na základe priľahlosti dvoch prvkov, ktoré v novom termíne v určitej slovotvornej a syntaktickej podobe označujú jeden pojem. Taký typ prenášania pomenovania možno považovať za určitý druh metonymického prenášania — metonymizáciu — s cieľom pomenovať vec, jav podľa princípu vnútorných spojení s inými predmetmi, javmi, pričom metonymické prenášanie tu získava špecifické črty v porovnávaní s metonymiou v bežnom jazyku alebo v jazyku umeleckej literatúry.

Z uvedeného teda vyplýva, že pri vzniku pomenovania druhového príznaku *(hybridný)* ide o analogickú nomináciu, ktorá na konci onomaziologického reťazca uvádzaného J. Horeckým (tamže) „konceptuálna oblasť — obsah — forma" využíva už existujúcu formu, slovo na pomenovanie druhového príznaku. V treťom komponente reťazca — forme — využíva sa vzťah inklúzie dvoch formových zložiek. Z prvej formy — explicitnej podoby pomenovania (počítač obsahujúci hybridné logické obvody) — sa vybral najvýraznejší príznak a slovo, ktoré ho vyjadruje, pričom sa utvorila skrátená podoba — *hybridný* (porov. tamže). Celý termín *hybridný počítač* je utvorený pomocou

prenášania pomenovania časti na celok, pretože hybridný logický obvod je súčasťou počítača a podľa pomenovania vlastnosti jeho súčasti je pomenované celé zariadenie. Ako je známe, takýto druh prenášania sa nazýva synekdochou.

Popri termíne *hybridný počítač* však existuje termín *hybridný výpočtový systém.* Tento termín označuje výpočtový systém utvorený hybridným a číslicovým počítačom, ktoré sú prepojené vhodným spájacím zariadením. Pomenovanie druhového príznaku už existujúceho pojmu *(hybridný počítač)* sa v tomto prípade opäť prenáša na nový rodový pojem — výpočtový systém — s cieľom určiť jeho druhový príznak pri klasifikácii. Dve zložky tu vstupujú zasa do nových vzťahov: termín vznikol prenášaním pomenovania vyjadrujúceho tiež konštrukčný príznak ako v prvom prípade (systém obsahuje hybridný počítač), ale vznikajú tu vzťahy iného rázu. Kým v prvom termíne *hybridný počítač* medzi zložkami *hybridný* a *počítač* vzniká vzťah na základe analógie prvého stupňa, presnejšie v pomenovaní druhového pojmu, v druhom termíne *hybridný výpočtový systém* pomenovanie druhového pojmu vzniklo v procese druhostupňovej analogickej nominácie (termín J. Horeckého). Slovo *hybridný* vzniklo totiž ďalšou analógiou od predchádzajúceho analogického pomenovania a tvorí zložku nového termínu.

O druhostupňovej analogickej nominácii možno hovoriť aj v treťom termíne — *hybridný výpočet.* Tento termín označuje spracovanie úlohy na hybridnom počítači alebo na hybridnom výpočtovom systéme. Spojenie medzi zložkami *hybridný* a *výpočet* možno správne pochopiť, len keď si uvedomíme prenesenie pomenovania príznaku — vlastnosti prostriedku, na ktorom sa výpočet uskutočňuje.

Význam zložky *hybridný* v uvádzaných štyroch termínoch *hybridný obvod, hybridný počítač, hybridný výpočtový systém a hybridný výpočet* sa podstatne odlišuje. V prvom termíne je neodvodeným slovom, v druhom termíne vo formovej zložke vyššie spomínaného onomaziologického reťazca vzniká už známy vzťah inklúzie medzi explicitnou a skrátenou podobou pomenovania. V posledných dvoch termínoch podobný vzťah inklúzie však bude existovať tiež v pojmovej a obsahovej zložke reťazca. Vzťah oboch zložiek (rodového a druhového pomenovania) v dvojslovnom terminologickom pomenovaní je potom schopný rozlíšiť iba odborník, ktorý pozná termínmi označované pojmy.

Uvedieme iné príklady druhostupňovej analogickej nominácie: *majoritný obvod* — logický prvok, ktorý realizuje majoritnú funkciu; *prahový člen* — logický prvok, ktorý realizuje prahovú funkciu (v oboch prípadoch ide o prenesenie pomenovania vlastnosti výsledku deja, pričom zložka *prahový* vznikla na základe prenášania metaforického typu); *sieťové plánovanie* — technika plánovania, rozvrhovania

a riadenia väčších projektov používajúca sieťové diagramy (prenesenie pomenovania vlastnosti prostriedku deja); *virtuálna adresa* — adresa pamäťového miesta v adresovom priestore virtuálnej pamäti (prenesenie pomenovania vlastnosti miesta výskytu); *bázový register* — register, ktorý obsahuje bázovú adresu (prenesenie pomenovania vlastnosti časti, ktorá je súčasťou celku); *logická schéma* — grafické znázornenie logického návrhu (prenesenie pomenovania vlastnosti objektu, na ktorý sa pôsobí).

Celkový počet termínov utvorených pomocou druhostupňovej analogickej nominácie je 46 pomenovaní, t. j. 3,1 % z 1478 termínov uvedených v danej norme. Z toho vyplýva, že tento spôsob popri celom rade ďalších možností tvoriť termíny je aktuálny a má svoje stabilné miesto pri utváraní vedecko-technických termínov.

Katedra jazykov Vysokej školy technickej
Zbrojnícka 3, Košice

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Analogická nominácia. Kultúra slova, *21*, 1983, s. 129—137.
ČSN 36 9001. Počítače a systémy zpracování údajů. Názvosloví. Praha. Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření 1986.

Antické pramene odbornej terminológie

JÁN HORECKÝ

Skutočnosť, že moderná veda i jej súčasná terminológia sa čoraz viac internacionalizuje — aspoň v európskej kultúrnej oblasti —, je všeobecne známa. Pritom najmä vedy o človeku a spoločnosti sa veľmi často opierajú o grécke a latinské prvky, rozličným spôsobom ich modifikujú a využívajú pri tvorení termínov (Horecký, 1984).

Veľmi často sa ako systematizujúci prvok využíva napr. prípona *-ón* na označenie rozličných elementov, a to nielen v starších názvoch ako *elektrón, mezón, neutrón, radón,* ale aj v takých novších názvoch, ako sú *fonón, excitón, polarón, axón, solitón* (v synergetike balík solitárnych vĺn), ba aj *synergión* (istá oblasť pôsobenia). Podobne sa využíva aj prípona *-átor/-ítor* v názvoch ako *oscilátor, inhibítor, aktivátor, generátor* (ako názvy zariadení alebo látok). Z novších názvov tohto typu možno uviesť napr. *explodátor, alternátor* (nie za-

riadenie na výrobu elektrického prúdu, ale istý prvok v synergetickej teórii). V synergetike sa v novom význame používa aj termín *koordinátor*. Prípona *-átor* sa využíva aj v názve *oregonátor*, kde v základe je meno mesta *Oregon* — teda nie nejaké sloveso — a to na počesť bádateľov, ktorí pracovali v Oregone (Krempaský, 1988).

V biologických vedách sú už dávno známe prípony *-óm (lipóm, fibróm, chondróm, myóm), -itída (flebitída, rachitída, iritída)* na pomenovanie chorobných stavov. To všetko ukazuje, že prípony gréckeho alebo latinského pôvodu majú výraznú systematizačnú funkciu, využívajú sa na tvorenie názvov rovnakého radu.

Veľmi výraznú systematizačnú funkciu majú aj rozličné predpony. Využívajú sa nielen na pomenúvanie polárnych, protikladných javov, ako napr. *akútny — subakútny, chronický — subchronický, hyperplázia — metaplázia*, ale často aj na označenie viacerých stupňov, resp. medzistupňov. Možno uviesť aspoň trojice ako *atrofia — dystrofia — hypertrofia, emisia — transmisia — imisia, makroklíma — mezoklíma — mikroklíma, makroštruktúra — mezoštruktúra — mikroštruktúra*. Ale poznáme aj štvoricu názvov *hypoergický — normergický — hyperergický — patergický*, kde sa stredná hodnota označuje ako zodpovedajúca norme, ale pomenúva sa aj nová krajná, až patologická, chorobná hodnota.

Nie sú zriedkavé prípady, že sa využívajú aj zvukovo blízke, ale významovo predsa rozdielne predpony. Napr. dvojica *super-* a *supra-* sa rozlišuje tak, že predponou *super-* sa označuje väčšia miera, exces, nadbytok: *supersonická rýchlosť* je nadzvuková, vyššia ako normálna, *superfosfát* má isté nadmerné chemické prvky v porovnaní s normálnym fosfátom, *supernova* je celkom nová, najnovšia hviezda. V tomto význame sa predpona *super-* vyskytuje aj v niektorých anglických slovách, napr. *supermarket* (veľká samoobsluha) a *superman*. Predponou *supra-* sa označuje predovšetkým poloha nad niečím, napr. *suprarenálny* je nadobličkový, *supracerebrálny* je nadmozgový, *suprasegmentálny* sa nachádza nad segmentovými prvkami (napr. *suprasegmentálne prvky* — prozodické prvky v jazyku). No na druhej strane sa aj predpona *supra-* využíva na označenie excesu, ale spravidla veľmi veľkého. Tak napr. *supravodivosť* je nekonečná vodivosť v blízkosti absolútnej tepelnej nuly, *supratekutosť* je tekutosť pri veľmi nízkej teplote hélia.

Niektoré predpony, napr. *meta-, para-*, sa využívajú v celom rozsahu svojej sémantickej štruktúry. Význam „zmena miesta, postavenie" sa pri predpone *meta-* objavuje napr. v názvoch *metafora, metabola*. Význam „postavenie za niečím, po niečom, na vzdialenejšej strane" je v názvoch ako *metatorakálny* (zahrudníkový), *metakarpálny* (zápästný), *metaplazma*. Veľmi blízky význam „popri, po boku" je v názve

metabióza (žitie popri niečom). Veľmi známy názov *metafyzika* vznikol tak, že spojením *meta ta fyzika* sa označovala tá časť výkladu javov, ktorá nasledovala po fyzikálnej, prírodnej časti. Z toho je odvodený význam „nachádzajúci sa na druhej strane, resp. prekračujúci normálny spôsob jestvovania". Patria sem názvy ako *metapsychológia* (čo prekračuje psychológiu), *metajazyk* (ktorým sa opisuje jazyk), *metaveda* (veda o vede), *metatext* (model prototextu), *metakomunikácia* (druhotná, odvodená komunikácia). V špeciálnom význame sa používa predpona *meta-* v chémii: jednak na označenie derivátu *(metaproteín, metafosforový)*, jednak na označenie polohy substituentov na benzénovom jadre 1,3 v protiklade k pozícii 1,2 (to je *orto-*) a k pozícii 1,4 (to je *para-*). Tieto predpony sa často označujú sj symbolmi *m-, o-, p-*, napr. *m-dietylbenzén, p-etylpropylbenzén, o-tolyl* (Heger, 1986).

O životaschopnosti predpony *meta-* svedčí aj skutočnosť, že sa tak označila skupina pracovníkov v oblasti novej rétoriky vo Francúzsku — *skupina μ* čiže *skupina meta*, ktorá všetky prípady prenášania významu označuje názvami s predponou *meta: metabola, metafora, metalógia* a pod.

Podobne sa využívajú aj všetky významy predpony *para-*. Vo význame „vedľa, v blízkosti, pozdĺž" je v názvoch ako *paradigma* (čo je popri sebe); *parabióza, parahypnóza* (čo je blízke životu, spánku), ale aj *parafráza* (čo je popri fráze, jej opis) a *parajazykový* (čo jestvuje popri jazyku). Význam „vedľa, bokom od niečoho" je v názvoch ako *paragenéza, parapsychológia, parabola*. Význam „chybný, nesprávny" vidieť v slove *paradox* (čo je proti pravdivosti). S tým súvisí význam „abnormálny, chorý" v slovách ako *paranoia* (druh duševnej choroby), *paraplégia* (ochrnutie končatín), ako aj význam „prídavný, vedľajší" v slove *parasympatický (parasympaticus* je nerv vnútri tela) a význam „podobný, nie totožný" v názve *paratýfus*. Podobne ako predpona *meta-* aj predpona *para-* sa používa v názvoch organických zlúčenín, a to na označenie polohy 1,4 *(paradichlórbenzén)*.

Treba však pripomenúť, že popri základnej predpone *para-* možno v odbornom vyjadrovaní vysegmentovať ešte tri ďalšie, akoby homonymné „predpony" *para-*. Z talianskeho slovesa *parare* vo význame „brániť" vznikla „predpona" *para-*[2] v slovách ako *parazól* (tal. parasole — proti slnku) a *parabellum* (proti vojne). V slove *parapet* z tal. *para petto* (oproti prsiam) možno vysegmentovať „predponu" *para-*[3] a napokon v slove *parafín*, ktoré vzniklo zo spojenia *parum affinis* (málo podobný, málo príbuzný) možno vysegmentovať „predponu *para-*[4]. Je však zrejmé, že tieto „predpony" nefungujú ako živé prvky v slovenčine.

Ďalej treba pripomenúť, že často stoja proti sebe významovo rozlíšené názvy s predponami *meta-* a *para-: metagenéza* (striedanie pohlav-

nej a nepohlavnej generácie) — *paragenéza* (druh nezvyčajnej plodnosti), *metafráza* (prepísanie, prerozprávanie) — *parafráza* (opis), *metapsychológia* (psychológia nadzmyslového) — *parapsychológia* (psychológia mimozmyslového) a pod.

Niektoré pôvodné substantíva sa častým používaním v ucelených radoch termínov stávajú tiež polopredponami. Sú to slová ako *discus*, resp. *disko-* v názvoch *diskotéka, diskozábava, diskohudba, diskorytmus* (Horecký, 1982) alebo *video-* v názvoch ako *videomagnetofón, videoklip, videoprogram, videokazeta* (Horecký, 1987).

Pozoruhodný vývin prekonala polopredpona *gama-* (Horecký, 1981). Pôvodne sa číslovky v starej gréčtine zaznačovali pomocou písmen, takže γ = tri; preto napr. *žiarenie* α, β, γ je žiarenie typu 1, 2, 3.

Z písania *γ-žiarenie*, resp. *gama-žiarenie* vidieť, že tu už ide o prechod k polopredpone. Zrejmé to je aj v názve *gama teleskop*, resp. *gama astronómia*, kde už nejde o poradie, ale o označenie žiarenia gama ako základného prvku. V slove *gamaglobulín* je pozičný (číselný význam) už veľmi zastretý a to hovorí v prospech názoru, že už ide skutočne len o polopredponu.

Niektoré elementy jestvujú ako substantívum i ako polopredpona, ako možno ukázať na slovách s časťou *bio-*. V takých termínoch ako *bióza, biotín, bionika* je slovo *bios* základovým slovom pre odvodzovanie príponou *-óza*, resp. *-ín* alebo *-ika*. V slovách ako *biológia* (veda o živote), *biografia* (opis života), *biogenéza* (vznik života), *biocentrizmus* (zameranie na život) možno zložku *bio-* pokladať za prvú časť zloženého slova.

V mnohých iných prípadoch však zložka *bio-* nepoukazuje na podstat. meno *bios* (nie je tu základovým slovom), ale na rozličné iné významy. Preto tu už ide o polopredponu. V slovách ako *biofyzika, biometria* zložka *bio-* poukazuje na vzťah k biológii: *biofyzika* sa zaoberá biológiou a fyzikou, *biometria* je náuka o meraní v biológii. Ale v slovách ako *biofilter* a *biomikroskop* zložka *bio-* vlastne zastupuje prídavné meno *biologický:* ide o biologický filter, o biologický mikroskop. V niektorých názvoch má polopredpona *bio-* význam „obmedzený na život, na živé": *biotechnológia, biochémia, bioakustika*, ale aj *biotop* a *biotyp*. Napokon v slovách ako *biomasa, biosféra, biokoloid* má význam „živý, životný". V slove *biopsia* odkazuje *bio-* na význam „za živa" — pozorovanie za živa. V slovách ako *bioplyn, biozáhradka* polopredpona *bio-* poukazuje na biomasu: bioplyn vzniká z biomasy, v biozáhradke sa využíva biomasa.

Prehľadne možno naznačené vzťahy znázorniť takto:

základové slovo *bios* - - - - - - - - - - - - - - → polopredpona *bio-*

odvodzovanie	skladanie		živý, životný	súvisiaci s biológiou
			biotechnológia	*biofilter*
			biomasa	*biometria*
			biozáhradka	

Ešte zložitejšie vzťahy sú pri slovách odvodených od latinského slova *rádius* — lúč, polomer. Samo toto slovo je základom takých adjektív ako *rádioulnárny* v anatomickej nomenklatúre. Všetky ostatné slová — termíny sú odvodené vlastne od významu procesu, radiácie. V slove *radiácia* má základ nielen názov prvku *rádium*, ale aj veľký počet slov súvisiacich so šírením vĺn v istom prostredí. Sú tu zase dve skupiny. Na význame „šírenie vĺn vo všeobecnosti" sú založené také pomenovania ako *rádioteleskop, rádioastronómia, rádiosonda.* Na význame „šírenie škodlivých vĺn" sú založené názvy ako *rádioaktivita, rádiokarbón, rádioterapia, rádiostroncium.* Je zaujímavé, že tieto dve skupiny sú sémanticky odlišné až tak, že sa rozlišujú aj rozdielnymi adjektívami: vzťah k šíreniu vĺn vo všeobecnosti sa vyjadruje príd. menom *rádiový*, kým vzťah k šíreniu „škodlivých" vĺn sa vyjadruje adjektívom *radiačný.* Pravda, sú aj pomenovania, v ktorých tento rozdiel nie je zreteľný, napr. *rádiometria* meria rádiové i radiačné šírenie vĺn.

Vo všetkých takýchto prípadoch možno zložku *rádio-* vymedziť ako polopredponu. V oblasti šírenia rádiových vĺn sa však osamostatnilo podst. meno *rádio* vo význame „prístroj na prijímanie šírených vĺn", ale hneď sa aj stalo zložkou ďalších pomenovaní, ktoré možno chápať ako zložené slová: *rádioprijímač, rádioaparát, rádioamatér, rádiofikácia* a pod.

Schematicky možno uvedené vzťahy naznačiť takto:

rádius ——→ *radiácia* ——→ *rádium*

lúč

polomer

vlny — *rádiotechnika* — *rádioaparát*

žiarenie — *rádioaktivita* — *rádiometria*

radiálny *rádiový* *radiačný*

Záverom treba konštatovať, že v súčasnej odbornej terminológii, najmä biologickej, sa výdatne čerpá z gréckych a latinských prameňov a že sa tým dosahuje vysoký stupeň internacionalizácie a systematizácie. Pritom sa, pravda, často mení charakter preberaných elementov: modifikuje sa význam, ale aj formová stránka — mnohé prvky strácajú svoj pôvodný slovnodruhový charakter a prechádzajú do skupiny polopredpôn. Tieto polopredpony sa v ďalšom vývine významovo špecifikujú, ba niekedy sa až stráca pôvodný význam.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HEGER, J.: Názvoslovie organickej chémie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 219 s.
HORECKÝ, J.: O slovách s predponou *gama-*. Kultúra slova, *15*, 1981, s. 97—99.
HORECKÝ, J.: Nové slová s predponou *disko-*. Kultúra slova, *16*, 1982, s. 217—218.
HORECKÝ, J.: Grécko-latinské elementy v terminológii. Kultúra slova, *18*, 1984, s. 135—137.
HORECKÝ, J.: O slove a predpone *video*. Kultúra slova, *21*, 1987, s. 21—22.
KREMPASKÝ, J.: Synergetika. Bratislava, Veda 1988. 263 s.
SCHENKL, K.: Griechisch-deutsches Schulwörterbuch. 9. vyd. Wien 1891. 912 s.

Skratky, značky a iné skrátené pomenovacie útvary v doprave

ALEXANDER PETROVSKÝ

1. Na celom svete sa prejavuje tendencia skracovať výrazové prostriedky. Stalo sa to nielen módou, ale aj nevyhnutnosťou (napr. pri strojovom programovaní). Skratky, značky a iné skrátené pomenovacie útvary (ďalej len skratky a značky) prinášajú úsporu miesta a času, čo sú faktory stále závažnejšie. Vedecko-technický pokrok, vznik a rozvoj nových vedných odborov, uzavieranie rôznych medzinárodných dohovorov, zakladanie ďalších a ďalších vládnych i mimovládnych medzinárodných organizácií (ktorých počet v súčasnosti dosahuje 4000) takisto vedie k ustavičnému zvyšovaniu počtu skratiek a značiek.

V oblasti dopravy sa skratky a značky udomácnili ešte viac ako v ostatných odboroch ľudskej činnosti. Technológia a administratíva vnútroštátnej a medzinárodnej koľajovej, lanovej, cestnej, riečnej, námornej, leteckej a potrubnej dopravy vykonávanej rôznymi dopravnými prostriedkami (resp. i dopravnými zariadeniami) a s použitím rôznych prepravných prostriedkov (najmä prepravných obalov, kontejnerov a paliet) pri realizovaní osobnej a nákladnej prepravy si vplyvom vedecko-technického pokroku (racionalizácie) vynútili — v záujme zaistenia rýchlosti, bezpečnosti a hospodárnosti dopravy — používanie skratiek a značiek v rozličných sférach jazykovej komunikácie.

Podľa inventarizácie vykonanej k 1. 1. 1989 sa vo vnútroštátnej a medzinárodnej doprave používa vyše 6000 skratiek a značiek. Sú to skratky a značky normalizované, t. j. ustanovené v medzinárodných dohovoroch, vnútroštátnych právnych predpisoch (vrátane technických noriem a tarif) a v normatívnych interných inštrukciách. Ide o skratky a značky nielen slovenské a české, ale aj cudzojazyčné, a to anglické najmä v leteckej a námornej doprave, francúzske, nemecké a ruské najmä v železničnej a cestnej doprave.

Skratky a značky sa uplatňujú najmä v týchto tematických okruhoch dopravy: dopravné cesty, dopravné prostriedky, prepravné prostriedky, zásielky, vnútroštátne a medzinárodné dopravné organizácie a ich orgány, vnútroštátne a medzinárodné dopravné predpisy, technologické procesy, dopravné poistenie, projekty, mapy a ostatná výkresová a textová dokumentácia.

2. Tendencia celkove organizovať a dynamizovať jazykový prejav sa v oblasti dopravy realizuje prostredníctvom skrátených pomenovacích útvarov, ktoré — ako živá skutočnosť ukazuje — môžeme začleniť do týchto skupín: *skratky, iniciálové skratky, skrátené názvy utvorené pomocou iniciálových skratiek, skrátené názvy medzinárodných dohovorov utvorené podľa miesta ich uzavretia, skratkové slová, skrátená frazeológia, písmenové kódy, značky.*

Keďže v jazykovednej literatúre nie sú jednotné názory na chápanie a vymedzenie skratiek a iných skrátených pomenovacích útvarov, budeme sa pridržiavať chápania týchto útvarov uplatneného pri tvorbe Krátkeho slovníka slovenského jazyka.

3.1. S k r a t k y. Skratky sú ustálené slovné jednotky, ktoré vznikli skrátením jedného slova alebo slovného spojenia tak, že zo slova sa uvádza prvé písmeno (prvá hláska), resp. prvé písmená (hlásky) alebo zo slovného spojenia začiatočné písmená (hlásky) jednotlivých častí spojenia, napr. *č.* — čakáreň; *dopr.* — doprava, dopravný; *i. k.* — izolovaná koľajnica; *o. t. v.* — oprava trakčného vedenia, výnimočne aj prvé a iné písmeno, prípadne iné písmená (hlásky), napr. *vk.* — vý-

koľajka, *tf.* — telefón, *žst.* — železničná stanica, *k. obv.* — komerčný obvod, *kpt.* — kapitán. Za skratkami sa spravidla píše bodka.

Skratky jednotlivých odborov dopravy ani celého odvetvia dopravy — na rozdiel od iných pomenovacích útvarov — nie sú jednotne normalizované. Tvoria sa podľa potreby (ad hoc) a spravidla sa uvádzajú na začiatku každého rezortného predpisu (v zozname skratiek). Výnimku tvorí 128 normalizovaných skratiek zavedených do jednotných železničných máp odborovou technickou normou ON 01 3412. Ide o skratky špeciálnych zariadení slúžiacich železničnej prevádzke, jej zabezpečeniu a údržbe, napr. *výh.* — výhybňa, *st. t. p.* — stanica technických prehliadok, *žst.* — železničná stanica.

Okrem toho pre železničnú dopravnú a prepravnú prevádzku základné skratky normalizovali názvoslovné technické normy ON 01 8510 a ON 01 8511.

Myslíme, že by bolo účelné pre každý odbor dopravy vydať technickú normu, resp. rezortný predpis, ktorý by zjednotil a zhrnul aspoň najfrekventovanejšie skratky. Rozptyľovaním skratiek v rôznych technických normách a rezortných predpisoch stráca sa prehľadnosť a pre nekoordinovanosť prác zavádzajú sa aj rôzne skratky pre tie isté pojmy, napr. pre zákaz nakládky v jednom predpise je skratka *Zan.*, v druhom *ZAN* alebo železničná stanica v jedno predpise má skratku *žst.* v druhom *ŽST*.

Určitou výnimkou v tomto ohľade je letecká doprava, pre ktorú bol vydaný rezortný predpis Skratky a kódy — L 8400. Predpis obsahuje vyše 1400 skratiek a písmenových kódov (vrátane skrátenej frazeológie) schválených Medzinárodnou organizáciou civilného letectva (ICAO) pre celosvetové použitie v medzinárodnej leteckej telekomunikačnej a leteckej informačnej službe. Ide o skratky a kódy v leteckej prevádzke s výnimkou trojpísmenových skratiek leteckých prevádzkovateľov, leteckých úradov a služieb, leteckých meteorologických kódov, smerovacích značiek miest a značiek typov lietadiel uvedených v osobitných publikáciách ICAO.

3.2. Iniciálové skratky. Iniciálové skratky sú osobitným typom skratiek používaných namiesto oficiálnych názvov, ktoré vznikajú zložením začiatočných písmen jednotlivých slov združeného pomenovania alebo viacslovného vlastného mena. Bodka za nimi sa nepíše, rozlišovacie (diakritické) znamienka (mäkčene a dĺžne) sa uvádzajú.

Z hľadiska tematických okruhov sú v oblasti dopravy iniciálové skratky najfrekventovanejšie pri označovaní:

— vnútroštátnych právnych predpisov, napr. *ŽPP* — železničný prepravný poriadok, *MPP* — mestský prepravný poriadok;

— medzinárodných dohovorov, napr. *SMGS* — Soglašenije o meždu-

narodnom železnodorožnom gruzovom soobščenii — Dohoda o medzinárodnej železničnej preprave tovaru, *RIV* — Regolamento internazionale veicoli — Dohoda o vzájomnom používaní nákladných vozňov v medzinárodnej preprave;

— vnútroštátnych organizačných útvarov, napr. *VÚD* — Výskumný ústav dopravný, *KMŽP* — Kontrola medzinárodných železničných práv;

— medzinárodných organizácií, napr. *ICAO* — International Civil Aviation Organization — Medzinárodná organizácia civilného letectva, *OSŽD* — Organizacija sotrudničestva železnych dorog — Organizácia pre spoluprácu železníc.

Absolútna väčšina iniciálových skratiek v leteckej doprave (najmä v leteckej telekomunikačnej a informačnej službe) je odvodená z anglických názvov, napr. *AFTN* — Aeronautical fixed telecommunication network — letecká pevná telekomunikačná sieť, *MOTNE* — Meteorological Operational Telecommunications Network Europe — Európska meteorologická prevádzková telekomunikačná sieť.

Niektoré zaužívané iniciálové skratky nezodpovedajú slovenským viacslovným vlastným menám, ale ich českým ekvivalentom, napr. *ČSD* — Československé státní dráhy, *ČSAD* — Československá státní automobilová doprava, *ČESMAD* — Československé sdružení mezinárodních automobilových dopravců.

3.3. Skrátené názvy utvorené pomocou iniciálových skratiek. Iniciálové skratky sa veľmi produktívne uplatňujú pri tvorení skrátených združených pomenovaní. Napr. v železničnej doprave namiesto dlhého názvu *Medzinárodná železničná preprava podľa Dohody o medzinárodnej železničnej preprave tovaru* používa sa skrátený názov *preprava SMGS*, pretože *SMGS* je medzinárodne normalizovaná iniciálová skratka *Dohody o medzinárodnej železničnej preprave tovaru*, odvodená z ruského oficiálneho názvu *Soglašenije o meždunarodnom železnodorožnom soobščenii*. Pomocou tejto skratky sú utvorené aj ďalšie názvy, napr. *zásielka SMGS, železnica SMGS, prepravná listina SMGS*.

Podobne sa tvoria skrátené názvy pomocou iniciálových skratiek aj v ostatných odboroch dopravy. V cestnej doprave napr. *dohovor CMR, dohovor TIR, vozidlo RIP*, vo vodnej doprave napr. *loď LO-LO, loď OBO, loď RO-RO*, v leteckej doprave napr. *let IFR, let VFR, opytovač DME, orientačný bod ILS*.

Kombináciou slov a normalizovaných iniciálových skratiek sa podstatne zjednodušuje tvorenie skrátených termínov v jednotlivých odboroch dopravy.

3.4. Skrátené názvy medzinárodných dohovorov utvorené podľa miesta ich uzavretia. Oficiálne názvy medzinárodných dopravných dohovorov, ktoré sa považujú za príliš

dlhé a z hľadiska výslovnosti náročné, nahrádzajú sa skrátenými názvami utvorenými podľa miesta uzavretia dohovoru. Takáto pôvodne via facti zaveďená prax sa potupne prijala i v príslušných dohovoroch.

Napr. Dohovor o zjednotení niektorých pravidiel v medzinárodnej leteckej doprave uzavretý 12. 10. 1929 vo Varšave nazýva sa stručne *Varšavským dohovorom. Chicagským dohovorom* je Dohovor o medzinárodnom civilnom letectve (Chicago 7. 12. 1944). *Guadalajarským dohovorom* je Dohovor o zjednotení niektorých pravidiel v medzinárodnej leteckej preprave vykonávanej inou osobou ako zmluvným dopravcom, doplňajúci Varšavský dohovor (Guadalajara 18. 9. 1961).

V oblasti železníc Dohovor o medzinárodnej železničnej preprave uzavretý 9. 5. 1980 v Berne nazýva sa *Bernský dohovor. Belehradským dohovorom* je Dohovor o režime plavby na Dunaji (Belehrad 18. 8. 1948) a *Barcelonským dohovorom* je Dohovor a štatút o slobode tranzitu (Barcelona 20. 4. 1921). *Bratislavskými dohodami* nazývajú sa Dohody o jednotných prepravných podmienkach, o jednotnej tarife a remorkáži, o poskytovaní pomoci pri haváriách a o agenčnom vybavovaní uzavreté dunajskými plavebnými podnikmi v Bratislave 26. 9. 1955.

V námornej doprave vžili sa *Haagske pravidlá* namiesto Medzinárodného dohovoru o zjednotení niektorých pravidiel pre konosamenty, resp. *Hamburské pravidlá* namiesto Dohovoru OSN o námornej preprave tovaru.

3.5. S k r a t k o v é s l o v á. Za skratkové slová (akronymá) sa pokladajú slová vzniknuté zo začiatočných písmen, skupín písmen alebo slabík slov viacslovných pomenovaní, ktoré majú formu riadneho slova.

Akronymá vyskytujú sa v železničnej doprave (napr. *ARES* — automatizovaný rezervačný systém, *AREA* — American Railway Engineering Association — Americké združenie železničnej techniky, *BAM* — Bajkalsko-amurská magistrála), v cestnej doprave (napr. *BAZ* — Bratislavské automobilové závody, *FISITA* — Fédération internationale des societés d'ingénieurs et des techniciens de l'automobile = Medzinárodná federácia asociácií inžinierov a technikov v automobilovej výrobe, *CHADI* — Charkovskij automobiľnodorožnyj institut — Charkovský inštitút automobilovej dopravy), vo vodnej doprave (napr. *INSA* — International Shipowners' Association — Medzinárodné združenie lodiarskych organizácií, *CIRM* — Comité international radio maritime — Medzinárodný výbor námorných rádiokomunikácií, *ARP* — Amurskoje rečnoje parochodstvo — Amurská riečna plavba).

Najväčšiu frekvenciu majú skratkové slová v leteckej doprave, kde sa tvoria zjednodušovaním viacslovného, prevažne anglického pomenovania, napr. *NOTAM* — Notices to Airmen (návestie letcom), *AVASIS* — Abbreviated visual approach stone indicator system (skrátená sve-

telná zostupová sústava), *TACAN* — Tactical Air Navigation (polárny rádionavigačný systém pracujúci v pásme VKV).

3.6. Skrátená frazeológia. V leteckej telekomunikačnej a leteckej informačnej službe zaviedla Medzinárodná organizácia civilného letectva (ICAO) celosvetovú jednotnú skrátenú frazeológiu odvodenú z anglických výrazov. Táto frazeológia musí sa používať v predletových informačných bulletinoch, ktoré sa požadujú na krátkych poradách (brifingoch) vykonávaných v útvaroch predletových informácií na odletovom letisku.

V súčasnosti platí 231 skrátených frazeologických výrazov rozdelených do šiestich skupín (letiská, telekomunikácie, pravidlá lietania a letové prevádzkové služby, letecké výstrahy, ostatné informácie), ktoré sa ďalej členia na podskupiny, a do štyroch skupín týkajúcich sa prevádzkového stavu.

Všimnime si v každej skupine aspoň jeden príklad jednotnej skrátenej frazeológie; vedľa nej sa uvádza anglický text, z ktorého je frazeológia odvodená, a slovenský výraz.

Letiská: *ldi lgt* — landing direction indicator lights — svetelný ukazovateľ pristátia. Telekomunikácie: *all rdo nav fac* — all radio navigation facilities (except...) — všetky rádiové navigačné zariadenia (okrem...). Pravidlá lietania a letové prevádzkové služby: *rnav route* — area navigation route — trať priestorovej navigácie. Letecké výstrahy: *tempo restricted* = temporary restricted area — dočasne obmedzený priestor. Ostatné informácie: *rqmnts* — aicraft entry requirements — požiadavky týkajúce sa vstupu lietadiel. Prevádzkový stav: *avbl night ops* — avalaible for night operation — k dispozícii na letovú prevádzku v noci.

4. Písmenové kódy. Kód je predpis na zaznačovanie správy (informácie) jednej sústavy a jej prevádzanie do inej sústavy, resp. sústava pravidiel, podľa ktorých sa tvoria značky alebo zostava prevodných vzťahov medzi dvoma abecedami (t. j. dohodnutými množinami znakov alebo značiek).

Písmenové, číslicové, prípadne kombinované kódy používajú sa na rôzne účely vo všetkých odboroch dopravy, ale najširšie uplatnenie majú v leteckej doprave. Nás budú zaujímať len písmenové kódy, ktoré svojou povahou patria medzi skrátené pomenovacie útvary.

V leteckej doprave sa používa najmä kód *NOTAM* a kód *Q*.

Kód NOTAM umožňuje kódovanie informácií o zariadení, stave alebo zmene rádiových zariadení, letísk a svetelných zariadení, o nebezpečenstvách pre lietadlá za letu alebo o pátracích a záchranných službách. Použitím kódu sa uľahčuje rozširovanie NOTAM-u, pretože sa znižuje čas potrebný na jeho odovzdanie telekomunikačnými prostriedkami a odpadá potreba prekladať ho.

Kód *NOTAM* obsahuje päť písmen, prvým písmenom je vždy písmeno *Q*, ktoré označuje, že ide o kódovanú skratku použitú pri zostavovaní NOTAM-u. Druhým a tretím písmenom je identifikovaná vec, o ktorej sa podáva správa, napr. *LR* = All landing area lighting facilities — všetky svetelné zariadenia vzletovej a pristávacej plochy; štvrtým a piatym písmenom sa označuje prevádzkový stav veci, napr. *AN* — available for night operation — k dispozícii na letovú prevádzku v noci.

V súčasnosti platí 155 kódových skratiek pre druhé a tretie písmeno a 76 kódových skratiek pre štvrté a piate písmeno.

Kód *Q* má tri písmená a obsahuje tri série skratiek *QAA* až *QNZ* leteckého kódu, *QOA* až *QQZ* pre námornú plavbu, *QRA* až *QUZ* pre všetky služby.

Letecký kód *Q* zahŕňa 148 skratiek na vyjadrenie otázky a odpovede, napr. *QTY* — Smerujete k miestu nehody a v kladnom prípade kedy predpokladáte, že sa tam dostanete? — Smerujem k miestu nehody a predpokladám, že sa tam dostanem o ... hodine.

V cestnej doprave sa používa svetový kód výrobcov vozidiel *WMI* (Specification for world manufacturer identifier), ktorého účelom je utvoriť celosvetové jednotné označovanie výrobcov cestných vozidiel (automobilov, prípojných vozidiel, motocyklov a mopedov). Kód *WMI* tvorí prvú časť identifikačného čísla vozidla *(VIN)*. Československí výrobcovia cestných vozidiel majú pridelených 29 kódov *WMI*, napr. pre Automobilové závody, n. p., Mladá Boleslav (osobné automobily) platí kód *TBM*, pre Tatru, n. p., Kopřivnice (nákladné automobily) kód *TNT*.

Kód pridelený výrobcovi vozidla umožňuje identifikovať tohto výrobcu, a ak je použitý v spojení s ostatnými časťami *VIN*, zaisťuje jedinečnosť *VIN* pre všetky vozidlá vyrobené vo svete v období 30 rokov.

5. Značky. Značky sú dohodnuté znamenia (symboly) na vyjadrenie rozličných pojmov, ktoré sa skladajú z jedného alebo niekoľkých písmen, číslic, obrazcov alebo zo zoskupenia písmen a číslic s prípadným pridružením obrazcov. Môžeme ich rozdeliť na písmenové, schematické, obrázkové a kombinované.

Písmenové značky v doprave sa skladajú z jedného alebo niekoľkých písmen (veľkých, veľkých i malých) v rôznej zostave. Napr. podľa Dohody o vzájomnom používaní osobných a batožinových vozňov v medzinárodnej preprave (RIC) jednopísmenovými značkami sú: *A* — osobný vozeň prvej triedy, *B* — osobný vozeň druhej triedy, *D* — batožinový vozeň; dvojpísmenové značky napr.: *AB* — osobný vozeň prvej a druhej triedy, *AR* — osobný vozeň prvej triedy s jedálnym, bufetovým alebo barovým oddielom; trojpísmenové značky napr.: *WSP* — Pullmanov vozeň, *WRD* — jedálny vozeň s oddielom na batožinu.

Pridaním malých písmen *(a, aa, c, ee, i, l, m, s, h, p, t, y)* sa vozne bližšie technicky charakterizujú (napr. *Da* — trojnápravový batožinový vozeň, *Baa* — dvojnápravový osobný vozeň druhej triedy). Hildebrandova-Knorrova brzda pre rýchliky s prestavovačom nákladný vlak — osobný vlak — rýchlik má napr. šesťpísmenovú značku z veľkých a malých písmen v tejto zostave *Hik — GPR.*

Schematické značky vyjadrujú pojmy v hlavných črtách zjednodušenými (schematickými) grafickými symbolmi. Majú široké uplatnenie takmer v každom odbore dopravy a sú normalizované medzinárodnými dohodami (napr. schematické značky zapojenia elektrických zariadení osobných vozňov podľa Dohody RIC) i technickými normami (napr. značky na kreslenie schém brzdového a vzduchového zariadenia železničných vozidiel podľa ČSN 28 4002 alebo značky na obvodové schémy železničných zabezpečovacích zariadení podľa ČSN 34 5543).

Obrázkové značky (piktogramy) vyjadrujú pojmy (informácie, príkazy, zákazy, výstrahy atď.) čierno-bielymi alebo farebnými obrázkami. Sem patria napr. dopravné značky ustanovené pravidlami cestnej premávky, výstražné značky na označovanie nebezpečných vecí v preprave, orientačné značky v železničných staniciach.

Za kombinované značky pokladáme tie písmenové, schematické a obrázkové značky, ktoré okrem písmen, grafických symbolov a obrázkov obsahujú aj iné prvky. Sem patria napr. značky interných rezortných predpisov a služobných rukovätí, ktoré sa skladajú z písmen (veľkých, prípadne i malých) a číslic (arabských, prípadne i rímskych), napr. ČSD — D14/I — Predpis o hospodárení s nákladnými vozňami, prepravnými pomôckami a vozňovým výstrojom, prvý diel. Kombinované značky pozostávajúce z latinských a gréckych písmen sa používajú napr. v mechanike letu podľa ČSN 31 0201 alebo v leteckom fotografovaní podľa ČSN 01 9320. Niektoré schematické a obrázkové značky sú tiež kombinované s písmenami a číslicami.

6. Napriek pomerne značnému počtu normalizovaných skratiek a značiek v doprave stretávame sa v praxi s tým, že niektorí autori v periodických i neperiodických publikáciách, ale aj spracovatelia rôznych normatívnych opatrení používajú namiesto normalizovaných skratiek a značiek skratky a značky, ktoré si sami vytvorili, pričom ich často ani nevysvetlia, takže čitatelia ich musia lúštiť.

Príčinu tohto nežiadúceho zjavu vidíme okrem iného aj v tom, že skratky a značky sú rozptýlené v desiatkach technických noriem, rezortných predpisov, tarif i medzinárodných dohovorov, takže verejnosť nemá o nich prehľad. Bolo by preto užitočné vydať príručný slovník skratiek a značiek používaných v doprave. V zahraničí slovníky skratiek a značiek sa bežne vyskytujú a pri súčasnej inflácii skratiek a značiek sú veľmi vyhľadávané. Aj u nás by sa mala táto medzera v

dopravnej literatúre čím skôr vyplniť, poslúžilo by to najmä učiteľom, žiakom a poslucháčom dopravných škôl, administratívnym a prevádzkovým pracovníkom v doprave, ale aj používateľom dopravy.

Togliattiho 42, Bratislava

LITERATÚRA

Dopravné medzinárodné dohovory, technické normy (štátne a odborové) a interné rezortné predpisy.

HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 208 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

PETROVSKÝ, A.: Slovník železničnej prepravnej prevádzky. I. Technická základňa. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 517 s.; II. Technológia. Bratislava, Veda 1978. 753 s.

PETROVSKÝ, A.: Dopravný slovník. Bratislava, ALFA 1983. 938 s.

POVAŽAJ, M.: Diakritické znamienka v iniciálových skratkách a skratkových slovách. Kultúra slova, *17*, 1983, s. 372—374.

POVAŽAJ, M.: Skratky a značky a ich spracovanie v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Kultúra slova, *18*, 1984, s. 225—231.

Názvy strojov, technologických postupov a výrobkov v pekárskom priemysle

EVA RÍSOVÁ

Pečenie chleba a iných pekárskych výrobkov, ktoré ešte pred niekoľkými desaťročiami bolo v rukách súkromných výrobcov, stalo sa v súčasnosti významným odvetvím potravinárskej priemyselnej výroby. Hoci technológia pečenia chleba ostáva v princípe rovnaká, spoločenská požiadavka veľkého množstva chleba a bohatého sortimentu rozličných iných pekárskych výrobkov si vyžaduje modernejšie strojové vybavenie a mechanizáciu výrobných postupov. Cieľom nášho príspevku je zachytiť odborné pomenovania pekárskych strojov, zariadení aj výrobných postupov a vysvetliť ich motiváciu. Osobitne si všimneme aj motiváciu názvov chleba a iných pekárskych výrobkov.

Keďže sme nenašli nijaké názvoslovné normy ani inú literatúru písanú po slovensky, ktorá by sa zaoberala súčasnou pekárskou terminológiou, požiadali sme o spoluprácu n. p. Mlyny a pekárne v Bratislave.

Tu nám vyšla v ústrety Ing. Viera Kosťová, hlavná technologička podniku, ktorá nám ukázala celú prevádzku a oboznámila nás s rozličnými pomenovaniami v oblasti pekárstva od pomenovaní strojov, výrobných postupov až po pomenovania expedovaných hotových výrobkov. Na ľahšiu orientáciu v názvoch pekárskych výrobkov nám poskytla technicko-hospodársku normu z r. 1987. Okrem odborovej normy na chlieb značky BEVIT používajú sa v podniku české normy. To má, prirodzene, dosah aj na podobu slovenských názvov. Spomínaná norma pekárskych výrobkov neprešla jazykovou úpravou, je v nej veľa prehreškov proti norme spisovnej slovenčiny. V našej práci budeme však používať spisovnú podobu názvov uvedených v tejto norme.

Viaceré názvy strojov a zariadení sa používajú iba v skratkách utvorených zo začiatočných písmen viacslovných pomenovaní, napr. *KVT 1500* — kontinuálny výrobník cesta (*T* pochádza z českého slova *těsto;* číslom sa udáva, na akú kapacitu cesta je stroj dimenzovaný); *KVPT* — kontinuálny výrobník pšeničných ciest (čes. *těst); LPJ* — linka na jemné pečivo, *PPC 381* — priebežná pásová pec (číslo udáva plochu pece); niektoré skratky názvov pecí nie sú dešifrované, napr. *BM 25.*

Na osvetlenie fungovania jednotlivých názvov strojov, zariadení a celého technologického procesu pekárskej výroby sme si zvolili opis výrobných postupov podľa výkladu Ing. Kosťovej, pričom si všimneme štruktúru a motiváciu odborných pomenovaní.

Základom výroby chleba je tzv. *trojstupňové vedenie kvasov.* Názov je motivovaný spôsobom výroby, ktorá prebieha cyklicky po etapách. Pri prvej etape sa tretina kvasu z predchádzajúceho pečenia zarobí v menšom množstve (asi 60 kg) v troch *diežach.* Hoci sa súčasná dieža odlišuje od voľakedajšej drevenej dieže materiálom, tvarom i objemom, pomenovanie ostalo nezmenené. Tento tzv. prvý stupeň kvasu sa nechá zrieť 15—30 hodín. Po dozretí sa prvý stupeň kvasu prečerpá do kontinuálneho výrobníka. V dvojslovnom názve *kontinuálny výrobník* je slovo *výrobník* utvorené zo slovesa *vyrábať* príponou *-ník.* Prevzatým adjektívom *kontinuálny* sa naznačuje, že ide o stroj, ktorého charakteristickou súčasťou je nepretržitý (kontinuálny) pás. Druhý stupeň kvasu sa pripravuje v minútových dávkach podľa časového relé prečerpaním do dozrievacích komôr (v pekárni nazývaných *zrecie komory).* Dvojslovný názov *dozrievacia (zrecia) komora* je motivovaný procesom, ktorý sa v tejto komore odohráva. Ide tu o dosiahnutie istého stupňa zrelosti kvasu. Až v treťom stupni sa do kvasu pridá droždie a kvas sa nechá kysnúť 3 hodiny. Potom sa z neho opäť tretina odoberie a celý cyklus trojstupňového vedenia kvasov sa opakuje. Zvyšné dve tretiny kvasu sa s múkou, soľankou, vodou a ostatnými prísadami miesia v obrovských miesičoch (v pekárni ich nazývajú *hnetače).* Názov *miesič* je utvorený od slovesa *miesiť* (kruhovitými

pohybmi preskupovať nejakú hmotu), resp. od tvaru 3. os. jedn. čísla — *miesi*. Tento spôsob tvorenia názvov strojov a nástrojov je v súčasnosti veľmi produktívny. Z miesiča postupuje cesto na páse do deličky, kde sa rozdeľuje podľa hmotnosti na rovnaké časti. Z deličky ide do vyguľovačky. Tam sa z cesta rotačným pohybom tvoria gule, ktoré postupujú ďalej do vyvaľovačky. Názvy *delička, vyguľovačka, vyvaľovačka* sú utvorené zo slovies *deliť, vyguľovať, vyvaľovať* príponou *-čka*. Bochníky sa ukladajú do ošítok. Názov *ošítka* je rovnako ako slovo *bochník* známy aj v češtine, v moravských nárečiach v podobe *ošitka* (od slovesa *ošít*, po slovensky *obšiť;* pramene slamy sú obšité lykom alebo prútím; Machek, 1968, s. 421). V ošítkach idú bochníky do tzv. kysiarne. Slovo *kysiareň* má byť ekvivalentom českého *kynárna*. So zreteľom na to, že kysnutie je istý druh kvasenia vyvolaného pri pekárskom kvasení pomocou droždia, za základ pomenovania miesta, kde cesto kvasí, sa v slovenčine vzalo sloveso *kvasiť* — *kvasiareň* (porov. Horecký, 1960). Vykysnuté bochníky sa pečú v elektrickej peci. Zhodným prívlastkom *elektrický* sa označuje druh energie, ktorou sa vykuruje pec. Takto zhruba vyzerá priemyselné pečenie chleba.

Jemné pečivo sa pripravuje na *linke na jemné pečivo*, označenej skratkou *LPJ*. V uvedenom názve sa slovom *linka* pochádzajúcom z latinčiny pomenúva zariadenie. Bližšie je určené nezhodným rozvitým prívlastkom. Suroviny sa podobne ako na chlieb miesia v miesičoch, odkiaľ idú na dozrievacom páse do deličky. Zhodným prívlastkom *dozrievací* sa pomenúva proces dozrievania cesta, ktorý sa na tomto páse uskutočňuje. Z dozrievacieho pása prechádza cesto do deličky, kde sa podľa hmotnosti rozdeľuje na klonky. Názov *klonok*, čes. *klonek*, dáva Machek (s. 255) do súvislosti s nemeckým slovom *Gelenk* (prehyb), pravda, s otáznikom. Hoci sa nám presnú motiváciu tohto slova nepodarilo zistiť, domnievame sa, že súvisí s nemeckým slovom *Gelenk* vo význame „kĺb, ohnivko na reťazi" (Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký slovník, 1966, s. 150), lebo kúsky cesta na páse sa podobajú ohnivkám reťaze. Klonky idú potom do predkysiarne. Slovo *predkysiareň* je rovnako chybne utvorené ako *kysiareň*, správne by malo byť *predkvasiareň*, základom je sloveso *predkvasiť*, nie *predkysať*. Z predkvasiarne idú klonky podľa druhu do rozličných vaničiek. Na žemle sú osobitné matrice, ktoré im dávajú príslušný tvar. Rožky sa pripravujú na *jednoriadkovom rožkovom stroji*. Jednoriadkovom preto, lebo rožky sa na ňom formujú z roztľapkaného cesta — placiek a idú v jednom rade. Z tohto stroja postupujú rožky do kvasiarne a odtiaľ na *pečnú plochu*. Zhodný prívlastok *pečný* je utvorený od slovesa *piecť* — *pečie* príponou *-ný*. Azda by tu bolo vhodnejšie adjektívum *pečúci* — na pečúcu plochu. Ešte skôr ako sa jemné peči-

vo dostane na spomínanú plochu, potiera sa prípravkom nazývaným *novolesk* alebo rozšľahaným vajcom a *posýpa sa* (nie *sype,* ako sa vo výrobni hovorí) rozličnými *posýpkami* (nie *sypaním*). Názov *novolesk* je utvorený z dvojslovného pomenovania *nový lesk* pomocou spájacej morfémy *o.* Adjektívom *nový* sa naznačuje, že tu ide o netradičný lesk. Prv sa lesk dodával pečivu potieraním rozšľahaným vajcom.

V pekárňach sa pečie viacero druhov jemného pečiva — *bábovky, záviny,* rozličné *rezy.* K novším druhom patrí tzv. *formové pečivo,* ktoré sa pečie v hliníkových formách. V nich sa aj predáva. Tieto formy sa veľmi nevhodne nazývajú *tvorítkami.* Pomenovanie *tvorítko* je mechanicky prevzaté z češtiny. V slovenčine sa názvy vecí od slovies tvoria príponou *-dlo,* no v tejto súvislosti je vhodné použiť názov *formovačky.*

Plnku do jemného pečiva rozdeľuje *dávkovač plnky/náplne* a roztiera *roztierač plnky/náplne.* Názvy *roztierač, dávkovač* sú utvorené od slovies *roztierať, dávkovať* príponou *-č.* Záviny sa robia na *zvinovacích tŕňoch.* Pomenovanie *tŕň* je motivované obrazne na základe podobnosti dvoch podlhovastých výstupkov na okraji výrobného pása s tŕňmi na rastlinách. Adjektívom *zvinovací* sa pomenúva funkcia týchto tŕňov. Naplnené zvinuté cesto prechádza *rezačkou,* v profesionálnom slangu nazývanou obrazne aj *gilotínou* (z francúzskeho *la guillotine* — zariadenie na stínanie hláv; porov. Veľký francúzsko-český slovník, 1974, s. 728), ktorá ho podľa impulzov reže na určenú dĺžku. Potom sa naplnené kusy kladú (v pekárni sa hovorí *odsadzujú)* na vozíky a dopravujú do elektrických pecí BM 25. Tvarohové koláče sa po upečení krájajú na *krájačkách* na príslušnú veľkosť a balia do fóliových obalov. Na uzavieranie fóliových obalov sa používajú *zváracie čeľuste.* Pomenovanie *čeľuste* je tu obrazné. Bližšie je určené zhodným prívlastkom *zvárací.* Uzatváranie obalov zváracími čeľusťami sa podľa smeru uzatvárania určuje prívlastkami *pozdĺžny* a *priečny* — *pozdĺžne uzatváranie, priečne uzatváranie.*

Niektoré druhy chleba sa v baliarni balia do polyetylénovej zmršťovacej fólie a nakladajú sa na nakladacej rampe na expedíciu.

Základnou surovinou na výrobu chleba aj ostatných pekárskych výrobkov je múka. Rozličné druhy múky sú špecifikované zhodnými prívlastkami podľa druhu obilia — *ražná múka, pšeničná múka;* ďalej podľa toho, o akú múku ide a na čo sa používa — *ražná chlebová múka, pšeničná chlebová múka.* Belšia chlebová múka sa nazýva *výražková* (kalk z nem. *Ausschlagemehl;* porov. J. Horecký, 1960), hrubšia ražná a pšeničná múka sa nazýva *celozrnná.* Celozrnná preto, lebo sa pripravuje z celých zŕn aj so šupkou. Ostatné prísady používané v pekárstve sú *droždie, soľ, rasca, pšeničný škrob* (na zaprašovanie ošítok), *sušený cmar, zemiaková múka, zemiaky.* Všetko sú to priezračné,

ustálené domáce názvy. K novším surovinám patrí osobitný druh pšeničnej múky, tzv. *instantná pšeničná múka.* Adjektívum *instantný* je internacionalizmus (z lat. *instans* = nastávajúci, naliehavý), ktorý sa k nám dostal prostredníctvom angličtiny — *instant* v angličtine značí „ihneď, okamžite". Používa sa tu v rovnakom význame ako v spojeniach *instantná káva (instantný* = rýchlorozpustný). Netradičné sú prísady *novozmes* a *lactopolynol.* Názov *novozmes* vznikol z dvojslovného pomenovania *nová zmes, lactopolynol* je enzymatická látka viazaná na mlieko, o čom svedčí prvá časť názvu *lacto-* (z lat. *lac,* gen. *lactis* — mlieko), pôvod druhej časti tohto slova sa nám nepodarilo zistiť. Osobitne kvalitná múka na výrobu jemného pečiva má názov *múka špeciál.* Slovo *múka* je bližšie určené prívlastkom *špeciál* (z lat. *specialis* — osobitný, osobitý, cenný). Do niektorých druhov jemného pečiva sa pridáva sladový výťažok s obchodným názvom *DIASTA,* ktorý sa nám nepodarilo dešifrovať. Do jemného pečiva sa pridáva aj tekutý pekársky tuk pomenúvaný iba skratkou *TPT* a *margarín.* Prívlastkom *pekársky* sa určuje okruh použitia tuku, adjektívom *tekutý* jeho konzistencia. Slovo *margarín* pochádza z gréckeho *margaron* (perla). Pomenovanie je motivované bielou perlovou farbou tohto tuku (Machek, 1968, s. 352). Ako ďalšie prísady do jemného tukového pečiva sa pridávajú *hrozienka, cukor, pasterizovaná vaječná zmes, mak, orechy, marmeláda, tvaroh, slivkový lekvár, kakaový prášok, sójová múka* (slangovo nazývaná *sojamix), kukuričná vláknina,* do listového cesta *ocot,* na pirôžky *rum.* Ako konzervačné činidlá sa používajú chemikálie — *kyselina mliečna, kyselina askorbová, kyslý uhličitan amónny,* pri diabetických výrobkoch syntetické sladidlá *sorbit* a *sacharín.* Do maslových výrobkov sa pridáva tzv. *prepustené maslo.* Trpné príčastie *prepustený* je tvarom slovesa *prepustiť.* Motiváciu prepúšťaním tu však nepokladáme za náležitú. Skôr tu ide o *rozpustené* alebo *pretopené maslo.*

Ďalej si budeme z motivačného hľadiska všímať názvy chleba a ostatných pekárskych výrobkov. Názvy chleba sú motivované rozlične, najčastejšie druhom múky. Motivácia farbou je zachytená v názve *tmavý ražný chlieb.* Ak sa chlieb vyrába z celozrnnej múky, čo je vlastne hrubý alebo drobný šrot (nahrubo zomleté obilie s istým obsahom popola čiže minerálnych častí múky, ktorý sa vyjadruje podľa noriem v stotinách percenta (porov. Maruška, 1957, s. 152), vyjadrí sa to ďalším rozvíjacím atribútom *celozrnný.* Ražný chlieb s prísadou pšeničných klíčkov sa nazýva *ražný chlieb VITA.* Značkové slovo *VITA* môže byť motivované buď latinským slovom *vita* (život), alebo slovom *vitamín.* Vyhľadávaným druhom celozrnného chleba je *BEVIT.* Jeho názov je motivovaný výskytom zvýšeného obsahu vitamínu B, utvorený je zo slabičnej podoby písmen *b* — *BE* a začiatočnej časti

slova *vitamín* — *VIT*. V názve *grahamový chlieb* sa apelativizovalo a adjektivizovalo meno amerického lekára S. Grahama, ktorý zistil, že celozrnná múka obsahuje viac živín ako jemne vymletá múka. Niektoré druhy chleba sú pomenované podľa miest v ZSSR — *kyjevský chlieb, moskovský chlieb;* podľa územia — *slovenský chlieb, tatranský chlieb, horehronský chlieb*. Tieto druhy chleba bývajú ešte bližšie určené, napr. osobitná kvalita sa označuje prívlastkom *výberový* — *výberový slovenský chlieb*. Pridanie zemiakov do cesta sa odráža v názve *zemiakový horehronský chlieb*. Niektoré druhy chleba majú názvy motivované pomenovaním miesta: *devín, vysočina, balkán*. Názvy chleba sa často spresňujú aj prívlastkom *balený/nebalený* podľa toho, či sa chlieb z výrobne expeduje vo fóliovom obale alebo bez neho.

Ostatné druhy pekárskych výrobkov sú rozdelené do skupín podľa základných surovín, z ktorých sa pripravujú: *bežné vodové pšeničné pečivo, bežné maslové pšeničné pečivo, bežné mliečne pšeničné pečivo*. V uvedených názvoch sa okrem prívlastkov *vodový, tukový, maslový, pšeničný*, označujúcich základné suroviny použité na výrobu, prívlastkom *bežný* naznačuje, že ide o najčastejšie druhy pečiva, resp. rožkov, žemieľ, pleteniek. Tieto výrobky sa zasa bližšie určujú podľa úpravy povrchu, a to prívlastkom *hladký*, čo značí bez posýpky — *hladký rožok, hladká žemľa, hladká pletenka*, alebo postponovaným prívlastkom pomenúvajúcim druh posýpky — *rožok posypaný soľou, rascou, pletenka posypaná makom, soľou*, resp. *rascou a soľou* (v norme sa všade uvádza chybná podoba *sypaný soľou, sypaný makom*). Zemepisnými názvami z územia východného Slovenska sú motivované názvy výrobkov *michalovský bochník* (podľa mesta Michalovce) a *šíravan* (podľa vodnej nádrže Zemplínska šírava). Novšie je v tomto sortimente pomenovanie *bageta* pochádzajúce z francúzskeho *la baguette* — tyčka, žŕdka. Tento názov je motivovaný podlhovastým, tenkým tvarom pečiva (porov. M. Pisárčiková, 1988).

Najbohatšie čo do sortimentu a v dôsledku toho i názvov je *tukové jemné pšeničné pečivo*. Jednoslovných názvov je tu iba niekoľko. Sú motivované alebo druhom náplne — *orechovník, makovník, tvarožník*, alebo posýpkou — *makovka, sezamka* (malo by byť *sezamovka*). Tieto názvy vznikli univerbizáciou z dvojslovných pomenovaní *makové pečivo, sezamové pečivo*. Tvarom je motivované pomenovanie *hviezdica*. Druh jemného pečiva z cesta upraveného špirálovým spôsobom do tvaru turbana sa nazýva *chala*. Rovnakým názvom sa v ruštine nazýva pletenec. Je možné, že sa názov prevzal priamo z ruštiny, nemožno však vylúčiť, že bol ovplyvnený francúzskym *châle*. Toto slovo prešlo z perzštiny do iných jazykov a pomenúva sa ním kus látky používaný na zahaľovanie krku, hlavy alebo pliec. Orientálci takúto tkaninu používali na výrobu turbana (porov. Patráš, 1989). Názov *vianočka* je

univerbizovaná podoba dvojslovného názvu *vianočné pečivo. Mazancom* sa pomenúva veľkonočný koláč. Názov je prevzatý z češtiny a motivovaný je spôsobom výroby — maslo s vajcami a cukrom sa spolu „maže", po slovensky trie, roztiera, až potom sa do toho pridá múka.

Väčšinu pomenovaní tohto sortimentu tvoria viacslovné názvy ako *hladký krehký rožok* — názov je motivovaný vonkajšou úpravou *(hladký)* a vnútornou konzistenciou *(krehký)*; ďalej *krehký rožok posypaný soľou a rascou.* Tu je okrem konzistencie názov ešte spresnený druhom posýpky. V názve *hladký kávový rožok* sa zhodným prívlastkom *kávový* určuje, k čomu sa rožok podáva. *Banketka* je pomenovanie pečiva s malou gramážou určeného na slávnostné príležitosti — bankety. Ide tu o motiváciu účelom použitia. Aj banketky sa vyrábajú vo viacerých druhoch, čo sa odráža v zhodnom i nezhodnom prívlastku — *hladká banketka, banketka posypaná soľou, rascou, makom.* Viac ako dvojslovné pomenovania sú príznačné pre písomný obchodný styk. V bežnej komunikácii sa používa iba jeden z atribútov, napr. *kávový rožok, slaná banketka.* Postpozitívny (stojaci za nadradeným menom) rozvitý prívlastok *(posypaná soľou)* sa zmenil na anteponovaný (stojaci pred nadradeným menom) prívlastok *(slaná).* Podľa mesta Karlove Vary dostal meno *karlovarský rožok.* Aj v tomto sortimente výrobkov sa vyskytuje pomenovanie *chlieb,* a to *toastový chlieb* a *mliečny chlieb s hrozienkami.* V prvom prípade je názov motivovaný účelom — chlieb sa používa na prípravu toastov (opekaného chleba), v druhom prípade špecifickými prísadami (mlieko a hrozienka). Názov výrobku pečeného vo forme okrúhleho tvaru s dierou uprostred a s vystupujúcimi dielikmi je *bábovka.* Na Slovensku sa tento druh pečiva dávnejšie nazýval *kugluf.* Slovo *bábovka* pochádza z českého slova *bába* (ľudový názov istých nákypov alebo pečiva). Bábovkou sa pôvodne nazývala forma na pečenie báby, neskôr aj pečivo z nej (Machek, 1968, s. 40). Kakaovou prísadou je motivovaný názov *kakaová bábovka.* Názov *mramorová bábovka* vznikol na základe podobnosti cesta čiastočne zmiešaného s kakaom so štruktúrou mramoru. Pôvodné dievčenské meno *Babeta* (z francúzskeho *Babette)* nachádzame v názvoch *citrónová babeta, kakaová babeta.* Slovo *koláč* je všeslovanské. Podľa V. Machka (s. 267) sa ním pôvodne označovalo pečivo veľkých rozmerov v podobe kolesa, uprostred prázdne. Podávalo sa pri slávnostných príležitostiach ako symbol šťastia. Postupom času menilo tvar, podľa ktorého dostalo meno, a stalo sa bežným názvom pečeného múčnika v rozličnej úprave. V sledovanom názvosloví sa používa so zhodnými prívlastkami podľa náplne, konzistencie a vonkajšej úpravy — *krehký jablkový koláč, makovo-lekvárový krájaný koláč, tvarohovo-kompótový koláč, orechovo-čerešňový krájaný koláč.* Názov *pirôžky* pochádza z ruského *pirog* (koláč s rozličnou náplňou). Používa sa v deminutív-

nej podobe a zväčša v pluráli, bližšie sa špecifikuje podľa náplne — *makové, orechové, tvarohové, lekvárové, makovo-lekvárové, makovo-jablkové piróžky.* Názov *štóla* (chybne sa v technicko-hospodárskej norme uvádza bez kvantity — *štola*), pochádzajúci z latinského *stola*, je motivovaný tvarom (dlhý úzky pás), bližšie je určený druhom náplne — *tvarohová, maková, lekvárová štóla.* Bezpríponovým tvorením zo slovesa *zavinúť* vzniklo pomenovanie *závin.* Jednotlivé druhy závinov sú pomenované jednak podľa cesta, z akého sa vyrábajú — *listový závin* z listového, *ťahaný závin* z ťahaného, *krehký závin* z krehkého cesta, jednak podľa náplne — *krehký jablkový závin, ťahaný makovo-čerešňový závin, listový závin s jablkovou náplňou, s makovou náplňou.* Bežne sa atribúty charakterizujúce druh cesta vynechávajú a záviny sa pomenúvajú iba podľa náplne. Zhodný prívlastok podľa mena mesta obsahuje pomenovanie *bratislavský závin.* Pri názve *buchta* pripúšťa V. Machek (1986, s. 75—76) dvojaký výklad: 1. zo slovinského slovesa *buchtati se* — puchnúť, *buchta* — žena s tučnou tvárou alebo z ukrajinského *buchta* — vypuklina; 2. z nemeckého *Buchtel, Wuchtel.* Je to druh pečiva z kysnutého cesta s rozličnou náplňou, ktorá sa zachytáva v pomenovaní — *maková, lekvárová, marmeládová, tvarohová buchta.* Ako názov výrobku sa buchta používa aj v deminutívnej podobe, a to *české buchtičky s tvarohovou, lekvárovou, marmeládovou náplňou.* Drobnejšie buchtičky bez náplne, ktoré sa podávajú s vanilkovým krémom, sa nazývajú *dukátové buchtičky,* pravdepodobne podľa žltej farby krému pripomínajúcej zlato. Obrazné pomenovanie *šatôčka* je motivované tvarom výrobku. Bližšie je špecifikované pomenovaním náplne — *šatôčka s orechovou/makovou/lekvárovou/marmeládovou náplňou.*

Viacero druhov tukového jemného pečiva sa vyrába z listového cesta. Prívlastok *listový* vznikol podľa vonkajšej podobnosti, pretože listové cesto sa po upečení rozvrstvuje na tenké pláty — listy. Vyrábajú sa z neho buď rezy, alebo taštičky s náplňami ako pri ostatných druhoch jemného pečiva. Názov *rez* vznikol bezpríponovým tvorením od slovesa *rezať,* pomenovanie *taštička* je motivované podobnosťou výrobku s taškou. Okrem rezov a taštičiek sa z listového cesta vyrábajú aj záviny a tzv. štvorce presnejšie nazvané podľa náplne — *slivkový listový štvorec, marhuľový, makový, orechový, jablkový listový štvorec.* Od slova *hamburger,* pochádzajúceho z pomenovania mesta Hamburg, ktorým sa pomenúva druh mletého mäsa i žemľa plnená týmto mäsom, je utvorené vzťahové adjektívum *hamburgerový.* Používa sa v názve *hamburgerová žemľa* — žemľa určená na výrobu hamburgerov. Slovo *žemľa* vzniklo z nemeckého pomenovania *Semmel.* Aj hamburgerové žemle sa predávajú v dvoch druhoch podľa úpravy povrchu — *hladká hamburgerová žemľa* a *hamburgerová žemľa posypaná sezamom.*

Tvarohový koláč určený diabetikom sa špecifikuje zhodným prívlastkom *diabetický* — *diabetický tvarohový koláč.*

Niekoľko názvov tohto sortimentu je prevzatých z češtiny, napr. *svetlá/tmavá manka.* Motiváciu pomenovania *manka* nepoznáme, možno je to česká familiárna podoba mena *Mária.* Ďalší názov so zreteľným českým pôvodom je *michelský koláč v tvorítku s jablkovou náplňou.* Adjektívum *michelský* naznačuje súvislosť s názvom pražskej štvrte Michle. Tvorítkom, ako sme už spomenuli, sa chybne nazýva hliníková forma, v ktorej sa pečivo predáva. Z češtiny je prevzatý aj viacslovný názov *pekársky listový koláč so žmolenkou.* Žmolenka (zmes múky, cukru a tuku) sa po slovensky volá *mrvina,* správny názov je teda *pekársky listový koláč s mrvinou.*

V sortimente *jemné pšeničné pečivo* sa opakujú rovnaké názvy ako v predchádzajúcom sortimente. Pribudli iba pomenovania *rolka* a *hrebeň,* bližšie špecifikované prívlastkami — *maková, tvarohová.* Názov *rolka* súvisí so slovesom *rolovať,* názov *hrebeň* je obrazný podľa podobnosti s hrebeňom na vlasy. Pre diabetikov sa v tomto sortimente vyrába *DIA veka,* správne po slovensky *vekňa, vekľa.* Názov *vekňa* pochádza z nemeckého slova *Wecke* (podlhovastý bochník). Viaceré názvy sú špecifikované podľa pomenovaní istých lokalít — *zemplínsky koláč, petržalská vekňa, brnenský maslový rožok, bratislavské šatôčky, plzenská vianočka.* V sortimente maslového pečiva sa vyskytuje aj názov *suchár* motivovaný charakteristickou vlastnosťou výrobku. Odvodený je od adjektíva *suchý,* bližšie je určený rozvitým zhodným prívlastkom — *bratislavský maslový suchár.*

V sortimente ostatných výrobkov sa vyrábajú tyčinky rozličných druhov. Názov *tyčinka* je obrazný, motivovaný tvarom výrobku. O aké prísady sú tyčinky obohatené, to je zahrnuté v zhodných prívlastkoch — *syrové/bryndzové tyčinky,* z celozrnnej múky sa pečú *grahamové tyčinky.* Stretávame sa tu aj s pomenovaním pochádzajúcim z taliančiny — *grissini.* Názvom *grissini* sa v taliančine pomenúva tenká chlebová chrumkavá palička (Dizionario Garzanti della lingua Italiana, 1963, s. 575). Názov *soletky* síce vyvoláva predstavu, že ide o slovo talianskeho pôvodu, nie je to však pravda. V taliančine sa soľ nazýva *sale,* teda aj odvodeniny by mali rovnakú podobu. Skôr je to pomenovanie utvorené z domáceho slova *soľ* podľa modelu názvu talianskych cestovín — *špagety* (tal. *spaghetti;* cestovina dlhého a tenkého tvaru) a príponou *-ka.* Názov *pagáč* sa dáva do súvisu z lat. vulg. *focacea* od *focus* (kozub) (Machek, 1968, s. 426). Chybne je utvorený názov *večka.* Ide o malú vekňu/vekľu, je to teda *vekníčka/vekľíčka s makovou, tvarohovou, orechovou náplňou.* Univerbizáciou z dvojslovného názvu *ovsený koláč* vznikol názov *ovsenka.* Z češtiny je prevzatý názov *krachle,* po slovensky sa tento druh pečiva nazýva *fánky.* Dosť exo-

tickú podobu má viaslovné pomenovanie *expres snack pšenično-zemiakové lupienky*. Prívlastky *expres* a *snack* sa k nám dostali cez angličtinu. Pomenovanie *lupienky* je obrazné na základe podobnosti výrobku s okvetnými lístkami. Zloženým adjektívom *pšenično-zemiakový* sa pomenúva základná surovina použitá na výrobok.

Sledované pomenovania v súčasnom priemyselnom pekárstve môžeme rozdeliť na tri skupiny, 1. sú to názvy trojov a zariadení, 2. názvy surovín a 3. názvy výrobkov. Vo všetkých troch skupinách prevládajú viacslovné pomenovania nad jednoslovnými. V praxi sa názvy strojov označujú len iniciálovými skratkami a číslami *(KVT 1500)*. Jednoslovné pomenovania sú jednak pôvodné, jednak odvodené od slovies rozličnými príponami *(miesič, delička, rezačka)*.

V názvoch surovín prevládajú jednoslovné pomenovania z bežnej slovnej zásoby *(múka, kvas, maslo, tuk, orechy* a i.). Názvy múky sú zväčša bližšie určené zhodnými prívlastkami udávajúcimi, o aký druh múky ide podľa obilia *(pšeničná, ražná, pšenično-ražná)* a podľa kvality vymieľania — *celozrnná, špeciál*.

Pri názvoch pekárskych výrobkov opäť prevládajú viacslovné názvy. Ich základom sú bežné pomenovania *(chlieb, rožok, žemľa, bábovka, buchta, koláč)*, ďalej deverbatíva *(pletenka, rez, závin, rolka)*, zdrobnené názvy v množnom čísle *(taštičky, šatôčky, buchtičky, tyčinky)* aj v jednotnom čísle *(vekníčka)*, obrazné pomenovania *(hviezdica, lupienky)*, prevzaté slová *(chala, štóla, manka, mazanec, grissini, krachle)* i prevzaté vlastné mená *(babeta)*.

Jednoslovné názvy sú motivované prevažne druhom náplne *(orechovník, makovník, tvarožník)* alebo rozličnými miestnymi menami *(šíravan, devín)*.

Hoci sme sa do tohto príspevku usilovali zahrnúť čo najviac odborných pomenovaní používaných v priemyselnom pekárstve a čo najviac názvov pekárskych výrobkov, nemôžeme povedať, že sa nám ich podarilo zachytiť všetky, lebo veľkopekárenské zariadenie sa ustavične modernizuje a sortiment výrobkov sa rozširuje.

Zo sledovaného materiálu vychodí, že by odborná pekárska terminológia, ale aj názvy pekárskych výrobkov potrebovali jazykovú revíziu, pretože je tu pod vplyvom češtiny veľa chybných a nenáležitých výrazov, dakedy na úkor starých slovenských názvov. Naším príspevkom sme sa usilovali dať popud, aby sa časom aj v tejto oblasti dosiahlo zlepšenie.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

Dizionario Garzanti della lingua Italiana. Garzanti editore. 10. vyd. Milano, 1968. 994 s.
HORECKÝ, J.: Výražkový chlieb. In: Jazyková poradňa 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 24—25.
HORECKÝ, J.: „Kynáreň", kysnáreň" — alebo azda niečo tretie? In: Jazyková poradňa 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 103—104.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1968. 866 s.
MARUŠKA, J.: Technológia pre 2. roč. hospodárskych škôl dvojročných. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957. 234 s.
NEUMANN, J. — HOŘEJŠÍ, V. a kol.: Velký francouzsko-český slovník. Praha, Nakladatelství ČSAV 1974. 1760 s.
OSIČKA, A. — POLDAUF, I.: Anglicko-český slovník. Praha. Nakladatelství ČSAV 1956. 519 s.
PATRÁŠ, V.: Chala. Kultúra slova, 23, 1989, s. 308—309.
PISÁRČIKOVÁ, M.: Bageta, pageta, maxirožok. Kultúra slova, 22, 1988, s. 223.
ŠPAŇÁR, J.: Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962. 609 s.
Technicko-hospodárska norma pekárskych výrobkov na rok 1988. 11 s.
VAVERKOVÁ, I. a kol.: Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký vreckový slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 1020 s.

Z nárečovej rodinnej terminológie

ĽUBICA DVORNICKÁ

Jazyk je úzko zviazaný so spoločenským životom, kultúrou a myslením ľudí. Súčasťou spoločenského života je aj svadba. Pre slovenskú dedinu to bola vždy udalosť, ktorá sa netýkala iba úzkeho rodinného kolektívu. Svadobné obrady (odobierka, čepčenie mladuchy atď.) majú charakter takmer divadelných útvarov. Celé bohatstvo ľudových zvykov sa prirodzene a zákonite odrazilo v slovnej zásobe nárečí.

Nebudeme sa zaoberať svadobnými zvykmi a lexikou spojenou s týmto okruhom ako celkom. Zaujíma nás špecifický prípad svadby, po ktorej sa ženích nasťahuje do domu rodičov nevesty. Je to okruh pomenovaní, ktorý sa viaže najmä na posvadobné obdobie spolužitia mladomanželov. Osobitosti tohto lexikálneho okruhu sú zachytené v nárečovej slovnej zásobe v troch základných skupinách: 1. pomenovanie

procesu nadobudnutia stavu, 2. pomenovanie zotrvávania v stave, 3. pomenovanie muža (nositeľa tohto stavu).

Pozornosť, ako vidno, sa sústreďuje na ženícha. Vyplýva to zo situácie, pretože priženenie sa znamenalo zmenu aj v jeho sociálnom postavení. Obyčajne sa mládenec priženil k jedinej dcére (alebo do rodiny, kde nemali syna) a zároveň sa stal od rodičov nevesty materiálne závislým.

Historické príčiny vzniku tohto javu podáva J. Komoľovský vo svojej knihe *Tradičná svadba u Slovanov* takto: „Jednou závažnou hospodárskou príčinou prechodu muža k žene bola okolnosť, že veľkorodina sa príliš rozrástla a jej poľnohospodárske pozemky už nestačili uživiť všetkých jej príslušníkov. Iná príčina bola v tom, že v malorodine dedením majetku po mužskej línii nastalo delenie a trieštenie pozemkového majetku na také malé jednotky, ktoré by už rodinu nemohli uživiť" (s. 57).

Určujúcimi boli teda hospodárske príčiny. Napriek tomu, že postavenie nevesty po svadbe nebolo iné ako postavenie priženeného muža (zaťa), práve postavenie priženeného muža sa pociťovalo ako príznakové.

Prechod muža do rodiny manželky sa v slovenčine vyjadruje slovesom alebo slovesno-mennou konštrukciou. Pri slovesnom vyjadrení sú dve lexikálne jednotky: *priženiť sa* a *pristať*, ktoré majú totožný význam. Geografiu týchto slovies zachytáva Atlas slovenského jazyka IV (s. 378; ďalej ASJ).

Sloveso *priženiť sa (prižeňiť sa, priženit sa, prižeňic še)* je čiastočne stredoslovenské, juhozápadoslovenské, severozápadoslovenské (severokysucké) a stredospišské. Uvedieme niekoľko dokladov:

Óň ňepochádzav od nás, ale *sa* sem *prižeňev*. (Lapáš NIT)*; Štefan *sa priženil* do susedného domu. (Vištuk MOD); Un ňe stadzi, un *še* ľem tu *prižeňil*. (Torysa SAB).

Údaje o používaní slovesa *priženiť sa* dopĺňajú aj Riznerov *Bošácky*

---

* Značky okresov sú uvedené podľa administratívneho členenia z roku 1948, ktoré platilo do 31. júna 1960: *DK* — Dolný Kubín, *HLO* — Hlohovec, *KNM* — Kysucké Nové Mesto, *KOŠ* — Košice, *KRU* — Krupina, *LM* — Liptovský Mikuláš, *LUČ* — Lučenec, *LVI* — Levice, *MCH* — Michalovce, *MK* — Modrý Kameň, *MOD* — Modra, *MYJ* — Myjava, *NB* — Nová Baňa, *NIT* — Nitra, *NMV* — Nové Mesto nad Váhom, *NZ* — Nové Zámky, *PB* — Považská Bystrica, *PRE* — Prešov, *RS* — Rimavská Sobota, *RUŽ* — Ružomberok, *SAB* — Sabinov, *SEN* — Senica, *SKA* — Skalica, *TRČ* — Trenčín, *TRN* — Trnava, *ZM* — Zlaté Moravce.

slovník a Ripkov *Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí* (s. 133) a rozširujú tak obraz o územnom rozsahu slovesa aj do oblasti južnotrenčianskych nárečí.

Môžeme konštatovať, že územný rozsah slovesa *priženiť sa* v príslušných hláskoslovných variantoch je pomerne rozsiahly. V okolí Brezna a na Spiši má dominantné postavenie popri synonymnej slovesno-mennej konštrukcii. Inde je situácia opačná, prevažuje slovesno-menná konštrukcia (porov. ďalej) a zriedkavejšie je sloveso *priženiť sa.*

Územný rozsah výskytu slovesa *priženiť sa* priamo súvisí aj s jeho postavením v spisovnom jazyku. Slovník slovenského jazyka III (ďalej SSJ) vykladá slovo *priženiť sa* ako „oženiť sa a prísť bývať do domu, do domácnosti manželky" a Krátky slovník slovenského jazyka „ženbou sa začleniť do rodiny manželky". Obidva slovníky ho chápu ako nepríznakové a spisovné slovo. Dôkazy poskytuje aj slovenská literatúra, ktorá tiež siaha po tomto slove a cíti ho ako neutrálne. Príklady:

Boli by ste ma niekde *priženili!* (J. Jonáš: Krvavé klinčeky, s. 43) — Pravda, oveľa viac ako iných ho rozladovalo, keď do krčmy prišiel neznámy človek, či už nový učiteľ, alebo taký, čo *sa* len nedávno *priženil,* a podobné. (R. Sloboda: Hudba, s. 16) — Nie že by som ju nebol chcel vydať, ale myslel som si, že by bolo bývalo lepšie, keby *sa* bol nejaký chlapík *priženil* k nám. (P. Jaroš: Pýr, s. 87) — Zajali ho na fronte a tu *sa priženil.* (M. Chudík: Nezbedníci, s. 116) — Ondrej Kmeťko *sa* do Kotlinky *priženil,* bol to tichý, samotársky človek. (J. Beňo: Kým príde veľryba, s. 182) — Nemci sa prihrnuli aj k nám, do našej dediny, kde *som sa bol priženil.* (L. Ballek: Pomocník, s. 28)

Sloveso *pristať (pristac)* majú nárečia severného a východného Šariša (porovnaj ASJ IV, s. 378). V Kálalovom slovníku (1923) sa sloveso *pristať* vyskytuje i vo význame „priženiť sa" (s. 548).

Un ku ňej *pristal,* ta je pristaš. (Tuhrina PRE) — *Pristal* do jich domu. (Janov PRE)

V slovesno-mennej konštrukcii sa spája sloveso s predložkou a s akuzatívom podstatného mena. Sloveso môže vyjadrovať buď proces nadobudnutia stavu *(ísť, prísť, dójsť),* alebo proces zotrvávania v tomto stave *(byť).* Ak sa spája s predložkou *na,* nasleduje podstatné meno vyjadrujúce pomenovanie stavu *(príženky, prístavky, prístupky).* V spojení s predložkou *za* sa vyskytuje pomenovanie nositeľa stavu *(zať, pristaš).*

Bou na prístavkách. (Drienovo KRU) — *Išieu na prístupki.* (Bobrovec LM)

— Ten *je na príženkoch.* (Papradno PB) — *Išeu za zaťa.* (Bobrovec LM) — *Išou* do ňich *za pristaša.* (Kociha RS)

Z okolia Trnavy a Trenčína je doložené expresívne spojenie *ísť za nevestu,* ktoré ironicky vyjadruje postavenie zaťa v rodine *(Já som nevedzela, že ti si za nevestu).* V okolí Trnavy sa používa i žartovné spojenie *byť za kaplána.*

Najrozsiahlejší areál použitia má konštrukcia *ísť za zaťa* — zaberá celú juhozápadoslovenskú oblasť, nitriansku, tekovskú, hontiansku, čiastočne zvolenskú, čiastočne šarišskú a abovskú oblasť. V oblasti severozápadoslovenských, liptovských, oravských a turčianskych nárečí prevláda konštrukcia *ísť na prístupky.* Spojenie *ísť na príženky* sa vyskytuje v oblasti Kysúc a čiastočne Oravy, zriedkavejšie v juhozápadoslovenskej a šarišskej oblasti. Čiastočne juhozápadoslovenské, juhostredoslovenské a severovýchodoslovenské *ísť na prístavky* je zastúpené na menšom území. Šarišské, čiastočne zemplínske a gemerské je spojenie *ísť za pristaša* (porov. ASJ IV, s. 378).

Pri pomenovaní zotrvávania v stave sú v slovenských nárečiach viaceré možnosti vyjadrenia. Miestami celoslovensky sa vyskytuje pomenovanie *prístavky (prístauke, pristavki, pristafki)* i *pristavok.*

Bou *na prístaukách.* (Drienovo KRU) — Mau seina na *prístaukách* na Veľkom Luone. (Lešť MK) — Tak som si poviedau, reku, ja *na prístauke* ňepuojďem. (Pečenice LVI) — Oťedz mu oďišou sťato *na prístauke* do Luboreči. (Mašková LUČ) — Išou *na prístavki.* (Martin n. Žit. ZM)

Pomenovanie *prístavky* spracúva vo svojom slovníku aj I. Ripka (1981, s. 134). SSJ III (s. 598) ho hodnotí ako nárečové.

Prístupky (prístupki, priestupki) sú zastúpené čiastočne v stredoslovenských a čiastočne aj v západoslovenských nárečiach (porov. Kálal, 1923, s. 549; Orlovský, 1982, s. 270; Ripka, 1981, s. 134; SSJ III, s. 600).

Západoslovenská je podoba *príženky (príženki, prížienki), príženka (príženka, prížienka)* i *príženok.* Kálalov slovník zachytáva formu *prížienka* (s. 551).

On *išieu na príženku.* (Kunov SEN) — Ten *je na príženkoch.* (Papradno PB) — Ti mladi običajňe u ňeho bívali, keď u ňej — mladi to *išiel na prížienki,* ňevesta bola doma, keď *bol na prížienku.* (Riečnica KNM) — Veru, náš Samenko *je na príženku* u Petráši. (Brestovec MYJ) — Tak čo, Mišo, *pójdeš na príženku,* alebo ostaneš doma? (Lubina NMV) — Jeden mój sin *zostal na prížience.* (Újazd TRČ)

Gemerské *pristašky* (porov. Orlovský, 1982, s. 270) majú spoločný

pôvod s pomenovaním *pristaš* (od slovesa *pristať*). Sú zachytené aj v Kálalovom slovníku (s. 548) ako *pristačky*.

Rozšírenejšie sú plurálové formy pomenovania stavu. *Prístupky* a *pristašky* sa vyskytujú len v tvaroch plurálu.

Pomerne bohatý je aj tretí okruh pomenovaní nositeľa stavu. Na označenie ženícha po svadbe máme celoslovensky používané slovo *zať* (*zať, ziať, zat, zeť, zac, žec*), ktoré pomenúva ženatého muža vo vzťahu k rodičom nevesty všeobecne. Ako súčasť slovesno-mennej konštrukcie nadobúda nový významový odtienok a stáva sa pomenovaním priženeného muža.

Západoslovenský ekvivalent slova *zať* je *príženkár* i *príženčiar* (*príženčiar, priženčar, priženčor*). Forma *príženčiar* je zachytená aj v Kálalovom slovníku (s. 551).

Prvej veru *priženčar* robel, čo mu svokra roskazala, poslúchal. (Zborov n Bystr. KNM) — *Priženkár* mosí hubu držac. (Papradno PB)

Na strednom Slovensku sa na pomenovanie priženeného zaťa používa slovo *prístupník*. Čiastočne zasahuje aj na západné Slovensko. V SSJ III (s. 600) sa hodnotí ako trochu zastarané.

Vidajú dieuku a vezmú vräj *prístupníka*, abi mali mladú pomoc v dome. (Hubová RUŽ) — Kebi si bola poriadna mater, nebola bi si si dala sina *za prístupníka*. (Prochot NB) — Ňeksou ňichto s krvnej rodini *ít za prístupníka*. (Prievidza)

Čiastočne východoslovenské a gemerské je pomenovanie *pristaš* (*pristač, prestaš, prístač*). Potvrdzuje ho aj Orlovský (1982, s. 270) a Kálal (1923, s. 548). SSJ III (s. 597) ho hodnotí ako nárečové.

Išou do ňich *za pristaša*. (Kociha RS) — Ket še chlop prižeňi do domu ňevesti, ta to *pristaš*. (Torysa SAB) — Pošol *za pristaša* a teras mu virucuje švekra na oči, že ňidž ňepriňes. (Hubošovce SAB) — Ti ľem *pristaž* u ňich. (M. Zalužice MCH) — *Pristašovi viši* huňa na kolku. (Torysa SAB)

V *Lexike Novohradu* J. Matejčíka (1975, s. 235) nájdeme pomenovanie *prístavok* (porov. Kálal, 1923, s. 549). Slovo je zachytené aj v SSJ III (s. 598) vo význame „kto sa prižení do domu nevesty alebo k vdove" a kvalifikuje sa ako nárečové.

Všetky tri okruhy pomenovaní spojené s témou priženenia sa sú bohato členené. Už sme spomínali, že tento stav bol považovaný za príznakový, hoci jeho korene siahajú pomerne hlboko do minulosti. Dobre sa to dá doložiť, ak porovnávame pestrý okruh pomenovaní muža s pomerne nerozčleneným okruhom pomenovaní ženy v takom istom postavení.

Celoslovensky je rozšírené pomenovanie *nevesta (ňevesta, nevesta, neviesta)*. Nemá svojho konkurenta v nijakom inom pomenovaní. Okrem nevesty je doložené len pomenovanie *prístupníčka* (Prievidza).

Na *ňevestu* sä ftedi ňehľaďelo aňi ako na kravu teräjšů. Ľen to bola *ňevesta*, čuo robila ako kuoň. (Žaškov DK) — Je u ňich *za neviestu*. (Brodské SKA) — Nigdi bi som neišla *za nevestu*. (Šurany NZ) — *Ňevesta* si u nás velmo chitro privikla. (Pukanec LVI) — Dostali *nevestu* do domu. (Lukáčovce HLO) — Išla *za ňevestu*. (Lapáš NIT) — Bola som uš sedemnázd rokóf *za nevestu*. (Ružindol TRN) — Na vohľadoch *še* pitaľi, že *še* jim bači dzeuka, či bi jim ju ňedaľi *za ňevestu*. (Rankovce KOŠ) — Na tejto svaďbe zoznámöu sa z Ilonou, *prístupňíčkou* Zábojňíkovou. (Prievidza)

Slovenské nárečia ponúkajú celú škálu možností, ktorými sa dá spestriť jazykový prejav (pravdaže, vo vhodnom kontexte, situácii). Okruh pomenovaní, ktorým sme sa zaoberali, je bohatý. Vyžiadala si to spoločenská nevyhnutnosť, potreba odraziť spoločenský život a myslenie ľudí v jazyku, potreba vyjadriť sa presne a jasne.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá. Mapy. Bratislava, Veda 1984. 464 s.
KÁLAL, K. — KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Slovensko-český diferenciálny. Banská Bystrica 1923. 1012 + CIII s.
Kartotéka Slovníka slovenského jazyka. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.
Kartotéka Slovníka slovenských nárečí. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.
KOMOROVSKÝ, J.: Tradičná svadba u Slovanov. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 310 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin, Osveta 1975. 312 s.
ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin, Osveta 1982. 424 s.
RIPKA, I.: Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí. Bratislava 1981. 338 s.
RIZNER, Ľ. V.: Dialektologický slovník bošácky. V rukopise 1913. 949 s.
Slovník slovenského jazyka. III. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s.

Ks

Dva aktuálne odborné termíny z anatómie dreva

DUŠAN CHOVANEC — MAGDA JASENSKÁ

Z oblasti anatómie dreva sme vybrali dva zriedkavejšie používané odborné termíny, pri ktorých predpokladáme, že je potrebné vysvetliť ich vznik a správne používanie v odbornej literatúre a praxi.

1. Povlak na rebríčkovej perforácii

Novým odborným termínom, doteraz nepoužívaným v odbornej praxi, je podoba *blanitá upchávka* ako označenie javu, ktorý je pozorovateľný len mikroskopicky a vyskytuje sa za určitých podmienok na rebríčkovej perforácii ciev brezy a jelše. Tento jav, opísaný v odbornej literatúre prvýkrát až v roku 1980 (Chovanec — Fuchsová, 1980), bol navrhnutý na uznanie ako objav. Pri oponovaní správy výskumnej úlohy (porov. Korytárová — Chovanec, 1983), v rámci ktorej sa analyzoval proces vzniku tohto javu, oponent prof. Ing. A. Matovič, DrSc., odporučil namiesto termínu *blanitá upchávka na rebríčkovej perforácii* použiť podobu *povlak na rebríčkovej perforácii.*

V Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, s. 324) sa slovo *povlak* vykladá takto: 1. tenká vrstva na povrchu niečoho: *plesňový povlak, olovený, chrómový povlak, povlak na sliznici,* 2. obliečka: *damaškové povlaky,* 3. tkanina chrániaca (nábytok) pred opotrebovaním, poťah: *povlak pohovky, kresiel.*

Slovo *upchávka* (s. 480) sa vykladá ako materiál, súčiastka na upchávanie: *upchávka na otvor, upchávka čerpadla.*

Na základe uvedenej analýzy autori objavu posúdili použitie odporúčaného termínu *povlak,* ktorý je pre zistený jav výstižnejší a stručnejší, a rozhodli sa akceptovať ho aj v odbornej literatúre a bežnej praxi.

2. Trabekula

Trabekula je názov mikroskopického elementu doteraz zriedkavejšieho, menej známeho útvaru v dreve ihličnatých i listnatých drevín. Jeho výskyt v odbornej literatúre anatómie rastlín je opísaný už dávnejšie.

V odbornej terminológii pri súčasnom tempe rozvoja vedy a techniky v mnohých prípadoch je potrebné pružne a pohotovo pomenovať nový pojem tak, aby bol použiteľný a zrozumiteľný čo najširšiemu okruhu zainteresovaných. Preto preberanie termínov z iných jazykov je stredobodom pozornosti mnohých odborníkov. Je známe, že mnohé termíny sú utvorené zo slov gréckeho alebo latinského pôvodu. Konštatujeme však, že hlavná pozornosť by sa nemala v súčasnosti venovať pôvodu toho-ktorého termínu, ale predovšetkým jeho zrozumiteľ-

nosti v kruhu odborníkov a možnosti používať ho vo viacerých jazykoch.

S touto problematikou sa stretávame aj pri skúmaní slova *trabekula*. Zisťujeme, že jeho pôvod je v latinčine: *trabs* znamená „brvno, klát, hrada, trám", ako to uvádzajú Špaňár a Hrabovský (1969, s. 656).

J. Ambros (1958) uvádza pri niektorých termínoch len latinský názov; tak je to i na s. 475 s termínom *trabeculae* (anat. drev.) „výrůstky z buněčné stěny, vyčnívající příčně do vnitra buňky". Francúzsky výkladový slovník Grand Larousse s etymologickými poznámkami na s. 422 uvádza: *trabécule* — diminutívum (skrátenie, zmenšenie) od *trabs* (trám); histolog. koniec predĺženia, ktoré sa oddeľuje od steny a tvorí výbežok v dutine najčastejšie tak, že kontrahuje anastomózy so susednými trabekulami. Slovník cudzích slov (M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková, 1983, s. 886) vychádza tiež z latinského názvu *trabekula* (anat.) — väzivové vlákno v lymfatických žľazách; trámec. S rovnakými názvami sa stretneme aj v iných publikáciách, napr.: Veľký anglicko-český slovník (III. zv., 1985): *trabecula* (bot.) — trámcovité výrůstky.

Prevzatý termín *trabekula* sa uplatňuje v mnohých jazykoch. Možno sa o tom presvedčiť aj v Slovníku anglicko-nemecko-francúzsko-španielskom (1976) na s. 302: v anglickom jazyku — *trabecula*, v nemeckom — *Trabekel* (f), vo francúzskom — *trabécule* (f), v španielskom — *trabécula* (f).

Na základe uvedeného prehľadu môžeme konštatovať, že termín bol prijatý do slovnej zásoby ako medzinárodný termín a je zrozumiteľný odborníkom, ktorí pracujú v oblasti anatómie dreva.

Drevárska fakulta Vysokej školy lesníckej a drevárskej
Zvolen

CHOVANEC, D. — FUCHSOVÁ, O.: Príčiny upchatia ciev brezy. Drevársky výskum, 1980, č. 2—3, s. 107—116.

KORYTÁROVÁ O. — CHOVANEC, D.: Výskum nepreskúmaných znakov a javov v mikroskopickej stavbe kmeňa vplývajúcich na technologické procesy. (Výskumná práca). Zvolen, Drevárska fakulta VŠLD 1983. 89 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Veda 1987. Bratislava.

ŠPAŇÁR, J. — HRABOVSKÝ, J.: Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969.

AMBROS, J.: Názvosloví anglicko-české pro lesnictví a dřevařství. Praha 1958.

Grand Larousse encyclopédique en dix volumes. Tome dixiéme. Paris 1968.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.

Veľký anglicko-český slovník. III. zv. S — Z. Praha, Academia 1985.

Englisch-deutsch-französich-spanisches Wörterbuch. BLV Verlagsgesellschaft München—Bern—Wien 1976.

Slovenské mená lišajníkov (lichenizovaných húb) II

IVAN PIŠÚT — ANNA LACKOVIČOVÁ — EVA LISICKÁ

Na podnet Slovenskej botanickej spoločnosti sme (Pišút a kol., 1983) pred časom vypracovali zoznam slovenských mien lišajníkov. Lišajníky sú skupina rastlín málo známa širšej verejnosti, preto sme sa obmedzili iba na vybrané druhy a rody. Uprednostnili sme najmä niektoré nápadné alebo ľahko rozpoznateľné druhy, ktoré majú (alebo mohli by mať) didaktický či praktický význam (bioindikácia, hospodárstvo atď.).

Po publikovaní nášho zoznamu vyšla vysokoškolská učebnica *Základy systému a evolúcie výtrusných rastlín* (Peciar a kol., 1984), kde sa uvádzajú aj viaceré nové slovenské mená lišajníkov. V nej sa po prvý raz objavili aj slovenské názvy vyšších taxonomických kategórií lišajníkov (čeľade, rady). Žiaľ, dubiózny názov *lišajníkovcotvaré* pre rad *Lecanorales* sme nemohli prijať. Pomenovanie radu totiž musí vychádzať zo slovenského mena *lekanora.* (Ostatne, v tej istej publikácii sa správne aplikovalo v kategórii čeľade.) Podobne sme nemohli akceptovať nové rodové mená *diskovička* a *pupkovica.* Odporujú totiž prijatej zásade v tvorbe slovenských a českých mien lišajníkov, totiž nesledovať automaticky zmeny vo vedeckej nomenklatúre zmenami národného menoslovia. (V učebnici sa pre druh *Graphis scripta* používa meno *čiaročka písmenková.* Ide tu však o tautológiu, preto sme ho (Pišút a kol., 1983) zmenili na *čiarovku sivú.* Toto meno treba rešpektovať.)

V období, ktoré od vydania nášho zoznamu uplynulo, sa ukázala potreba kodifikovať ďalšie slovenské mená lišajníkov, najmä pre pripravovanú *Červenú knihu ohrozených rastlín.* Pri nej je totiž uvádzanie národných názvov až do kategórie čeľade podmienkou. Ďalšie požiadavky na nové mená priniesla obľuba lišajníkov ako objektov pre stredoškolskú odbornú činnosť.

Predkladáme preto zainteresovanej verejnosti ďalšie slovenské mená druhov, rodov i čeľadí. Spolu s nimi uverejňujeme kvôli úplnosti aj názvy zo Základov systému a evolúcie výtrusných rastlín (Peciar a kol., 1984) i z práce, ktorú sme v predchádzajúcej publikácii prehliadli (Jeník a kol., 1979).

Aj na tomto mieste ďakujeme dr. I. Masárovi z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave za jazykovú revíziu názvov a ochotnú pomoc pri tvorbe niektorých mien.

Alectoria sarmentosa	alektória rozkonárená
Alectoriaceae	**alektóriovité**

Baeomyces placophyllus
Baeomycetaceae
Bryoria bicolor
Calicium salicinum
Caliciaceae
Caliciales
Cetraria delisei
C. laureri
C. sepincola
Chaenotheca chrysocephala
Cladonia magyarica
C. portentosa
C. rangiformis
Cladoniaceae
Collemaceae
Coniocybe furfuracea
Cyphelium tigillare
Dermatocarpon arnoldianum
Evernia mesomorpha
Gyalecta ulmi
Gyalectaceae
Graphidaceae

Hypogymnia bitteri
H. tubulosa

Lecanora gisleri
Lecanoraceae
Lecanorales

Leptogium saturninum
Menegazzia terebrata
Nephroma parile
Parmelia centrifuga
P. coniocarpa
P. glabratula
P. koflerae
P. pastillifera
P. submontana
Parmeliaceae
Peltigera lepidophora
P. venosa
Peltigeraceae
Phlyctis argena
Physcia ciliata
P. magnussonii
P. tenella
Physciaceae

malohubka lalôčkovitá
malohubkovité
fúzatec dvojfarebný
kalícia vrbová
kalíciovité
kalíciotvaré (Peciar a kol., 1984)
pľuzgierka severská
p. Laurerova
p. plotová
stopkovnica zlatistá
dutohlávka maďarská
d. ježovitá
d. rozkonárená
dutohlávkovité (Peciar a kol., 1984)
kolemovité (Peciar a kol., 1984)
prašihlávka otrubová
cyfélia zelená
kožnatka Arnoldova
konárik pomúčený
kryptovka ružová
kryptovkovité
čiarovkovité (Peciar a kol., 1984, ako *čiaročkovité)*
diskovka smreková
d. rúrkovitá (Peciar a kol., 1984, ako *diskovnica r.)*
lekanora Gislerova
lekanorovité (Peciar a kol., 1984)
lekanorotvaré (Peciar a kol., 1984, ako *lišajníkovcotvaré)*
napúchavec plstnatý
diskovka dierkovaná
nefróma práškovitá
diskovka prstencovitá
d. perlová
d. sivohnedá
d. Koflerovej
d. buková
d. podhorská
diskovkovité (Peciar a kol., 1984)
štítnatec šupinkatý
š. žilkatý
štítnatcovité (Peciar a kol., 1984)
rozsypka striebristá
fyscia riasová
f. bralná
f. pôvabná
fysciovité

Physconia perisidiota	fyskónia šupinkatá
Pyrenulaceae	**jadrovničkovité**
Ramalina fastigiata	stužkovec topoľový
R. obtusata	s. nafúknutý
Ramalinaceae	**stužkovcovité**
Rhizoplaca chrysoleuca	lekanora oranžová
Sphaerophorus globosus	paličkovec koralovitý
Sphaerophoraceae	**paličkovcovité**
Stereocaulon incrustatum	drevkatec kôrnatý
Stereocaulaceae	**drevkatcovité**
Stictaceae	**stiktovité**
Teloschistes contortuplicatus	krásnik pospletaný
Thelotrema lepadinum	telotréma kôrovitá
Toninia candida	riasanka biela
Umbilicaria decussata	pupkovka rebrovitá
U. microphylla	p. drobnolistá
U. subglabra	p. holá
Usnea florida	bradatec rozkvitnutý (Jeník a kol., 1979)
Usneaceae	**bradatcovité** (Novacký, 1953)
Xanthoria polycarpa	diskovník mnohoplodý
X. muscicola	d. machový

Ústav experimentálnej biológie a ekológie SAV, Sienkiewiczova 1, Bratislava
Slovenské národné múzeum, Vajanského nábr. 2, Bratislava

LITERATÚRA

JENÍK, J. — PAZOUREK, J. — ROUBAL, J. — STŘIHAVKOVÁ, H. — ŠMÍDOVÁ, M.: Botanika. 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979 (preklad J. Vrabec).

NOVACKÝ, J. M.: Systematika rastlín výtrusných. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1953.

PECIAR, V. — ČERVENKA, M. — HINDÁK, F.: Základy systému a evolúcie výtrusných rastlín. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984.

PISÚT, I. — LACKOVIČOVÁ, A. — LISICKÁ, E.: Slovenské mená lišajníkov (lichenizovaných húb). Kultúra slova, *17*, 1983, s. 151—160.

Ks

*Názvoslovie z odboru merania**

Všeobecné termíny

amplitúda
maximálna hodnota harmonicky sa meniacej veličiny

číslicová veličina = digitálna veličina
veličina, ktorá môže nadobúdať len konečný počet hodnôt

deterministická veličina
veličina, ktorej hodnotu vieme jednoznačne stanoviť na základe známej funkčnej závislosti

diskrétna veličina
veličina, ktorá môže nadobúdať len určité hodnoty

efektívna hodnota veličiny
druhá odmocnina strednej hodnoty kvadrátu veličiny v definovanom časovom intervale

Pozn.: Pri periodických veličinách sa efektívna hodnota definuje vzhľadom na časový interval rovný celočíselnému násobku periódy

elektrická impedancia
podiel fázora napätia a fázora prúdu

konvenčne pravá hodnota veličiny
hodnota veličiny, ktorá môže na daný účel nahradiť pravú (skutočnú) hodnotu

rozkmit
rozdiel medzi maximálnou a minimálnou hodnotou veličiny meniacej sa v čase

spektroskopia
náuka, ktorá skúma spektrálne vlastnosti látok a javov

spektrum hmotnosti = hmotnostné spektrum
závislosť počtu častíc od ich hmotnosti v danom súbore častíc

vlnová impedancia
podiel fázora intenzity elektrického poľa a fázora intenzity magnetického poľa

vstupná impedancia
impedancia na vstupe meracieho zariadenia

Chyby merania

absolútna chyba merania
algebrický rozdiel medzi výsledkom merania a konvenčne pravou hodnotou meranej veličiny

---

* Pod týmto názvom sme uverejnili súpis termínov a ich definícií ako výsledok práce terminologickej komisie pre odbor merania pri Ústave merania a meracej techniky Centra elektrofyzikálneho výskumu SAV (Kultúra slova, *17*, 1983, s. 353—360 a 19, 1985, s. 340—345). Predložený súpis je pokračovaním v tejto práci.

analógová chyba číslicového meracieho prístroja
časť celkovej chyby číslicového meracieho prístroja spôsobená analógovými časťami tohto prístroja
celková chyba merania
chyba určená súhrnom čiastkových systematických a náhodných chýb
hrubá chyba merania
chyba, ktorá je dôsledkom nesprávneho merania: je taká veľká, že výsledok merania nemožno brať do úvahy
chyba extrapolácie
chyba merania spôsobená nepresným stanovením hodnoty meranej veličiny extrapoláciou, napr. pri polohe ukazovateľa mimo meracích značiek
chyba interpolácie
chyba merania spôsobená nepresným stanovením hodnoty meranej veličiny interpoláciou, napr. polohy ukazovateľa medzi dvoma susednými meracími značkami
chyba jedného merania zo súboru meraní
náhodná chyba každého (jednotlivého) merania zo súboru meraní
chyba meracieho prístroja
chyba spôsobená meracím prístrojom pri meraní
chyba meradla
chyba spôsobená meradlom pri meraní
chyba merania
nesúlad medzi nameranou a skutočnou hodnotou meranej veličiny
chyba metódy
chyba vyplývajúca z princípu použitej meracej metódy
chyba miery
rozdiel medzi menovitou hodnotou miery a jej konvenčne pravou hodnotou
chyba pozorovania
chyba zapríčinená subjektívnymi vlastnosťami pozorovateľa
chyba reverzibility = chyba spätného chodu
rozdiel dvoch údajov meradla zodpovedajúceho tej istej dosiahnutej hodnote meranej veličiny raz pri jej raste a druhý raz pri jej poklese
chyba trením
prídavná chyba zapríčinená trením pohyblivých častí meradla
chyba zotrvačnosti
prídavná chyba spôsobená mechanickou, tepelnou alebo inou zotrvačnosťou meradla alebo jeho časti
náhodná chyba merania
chyba merania, ktorej veľkosť a znamienko sa pri opakovanom meraní za rovnakých podmienok mení náhodne
najväčšia dovolená chyba meradla
maximálna hodnota chyby meradla, ktorú pripúšťajú predpisy o používaní
najväčšia dovolená chyba merania
najväčšia chyba merania, ktorá je v súlade s cieľom merania
paralaxná chyba
chyba odčítania hodnoty meranej veličiny na analógovom meracom prístroji, ktorá vzniká pri nedodržaní predpísaného uhla odčítania údaja, ak sa ukazovateľ (ručička) prístroja nachádza nad stupnicou v určitej vzdialenosti

relatívna chyba merania
chyba vyjadrená podielom absolútnej chyby merania a konvenčne pravej hodnoty meranej veličiny
relatívna chyba údaja
podiel absolútnej chyby merania a konvenčne pravej hodnoty meranej veličiny
teplotná chyba
prídavná chyba zapríčinená zmenou teploty okolia
vedľajšia chyba meradla
prídavná chyba meradla spôsobená tým, že hodnoty ovplyvňujúcich veličín sa odlišujú od referenčných podmienok
základná chyba meradla
chyba meradla používaného za referenčných podmienok

Meracie prístroje a ich časti

audiometer
prístroj na meranie vlastností ľudského sluchu
bočník
časť ampérmetra určená na zmenu jeho rozsahu
bolometer
odporový snímač žiarenia
byreta
priehľadná rúrka so stupnicou, ktorá sa používa na dávkovanie objemu kvapaliny
clona
otvor v nepriepustnej prekážke
clona svetelnosti = apertúrová clona
clona, ktorá vytvára vstupnú a výstupnú pupilu
clona zorného poľa
clona, ktorá vytvára vstupný a výstupný priehľad
Helmholtzove cievky
dvojica cievok určitého rozmeru a usporiadania na vytvorenie homogénneho magnetického poľa
integračný merací prístroj
merací prístroj, ktorý integruje hodnotu istej veličiny ako funkciu inej veličiny
kalibračná krivka meradla
krivka znázorňujúca závislosť konvenčne pravých hodnôt meranej veličiny od hodnôt, ktoré udáva meradlo
korekčná krivka
krivka znázorňujúca závislosť systematickej chyby meradla od veľkosti meranej veličiny v určených bodoch stupnice
meracia etalónová anténa
snímač presne definovaných vlastností, ktorý sa používa na meranie veličín charakterizujúcich elektromagnetické pole

miera
zariadenie určené na reprodukciu alebo na odovzdávanie (uchovanie) jednej alebo viacerých známych hodnôt danej veličiny trvalým spôsobom počas používania
Pozn.: Táto veličina sa môže nazývať aj *odovzdávaná (poskytovaná) veličina*

optická clona
otvor, ktorým sa obmedzuje zväzok svetelných lúčov

optický spektrometer
prístroj na meranie spektrálnych vlastností svetla

registračný merací prístroj
merací prístroj, ktorý poskytuje záznam (spojitý alebo nespojitý) meranej veličiny alebo veličiny s ňou zviazanej

snímač = senzor
časť meracieho prístroja alebo meracieho reťazca, na ktorú bezprostredne pôsobí meraná veličina: snímač umožňuje meniť meranú veličinu na inú, napríklad na elektrickú veličinu

spektrometer
prístroj na meranie spektier

spektroskop
zariadenie rozkladajúce svetlo na jednotlivé zložky, aby sa dali vizuálne pozorovať

súčtový merací prístroj
merací prístroj, ktorý udáva celkovú hodnotu meranej veličiny tak, že sčíta čiastkové hodnoty tejto veličiny, ktoré dostáva súčasne alebo postupne z jedného alebo z viacerých zdrojov

tangentová buzola
merací prístroj, ktorý meria horizontálnu zložku geomagnetického poľa

teplotný súčiniteľ meradla
súčiniteľ vyjadrujúci relatívnu zmenu údaja meradla vyvolanú jednotkovou zmenou teploty

vstupný priehľad
clona alebo obraz clony, ktorý vidíme zo stredu vstupnej pupily pod najmenším uhlom

výstupný priehľad
clona alebo obraz clony, ktorý vidíme zo stredu výstupnej pupily pod najmenším uhlom

Ks

DISKUSIE

Technika a technológia v dopravnej terminológii

FRANTIŠEK HERZÁŇ — PAVOL KLUVÁNEK — MILOŠ SROSLÍK — ĽUDMILA GAŠPARÍKOVÁ

V súčasnosti čoraz väčší okruh vied plní produktívnu funkciu a umožňuje rozvoj rozličných odborov výroby. Akú úlohu hrá doprava ako odvetvie národného hospodárstva i ako vedná disciplína? Je zrejmé, že doprava má všetky podstatné znaky výrobnej činnosti. Je cieľavedomou činnosťou ľudí, ktorej výsledkom je špecifická forma pohybu hmoty. Marx tvrdí, že „okrem ťažobného priemyslu, poľnohospodárstva a spracovateľského priemyslu existuje ešte štvrté odvetvie materiálnej výroby... Je to dopravný priemysel, a to nezávisle od toho, či prepravuje ľudí alebo tovary" (Marx, 1960, s. 397). Zdalo by sa, že pre dopravu platia preto rovnaké zákonitosti vedecko-technického rozvoja ako pre ostatné oblasti výroby. Doprava má však určité osobitosti, ktoré nevyhnutne ovplyvňujú jej vzťah k vedecko-technickému rozvoju.

Spoločným znakom ťažobného a spracovateľského priemyslu a poľnohospodárstva je, že ich výrobkom je materiálna vec, predmet, ktorý po svojom vyrobení existuje ďalej samostatne a nezávisle od výrobného procesu a ktorý sa po skončení výroby stáva predmetom obehu a spotreby (Brandalík, 1984). Doprava ako odvetvie materiálnej výroby sa nelíši od priemyslu výrobnými prostriedkami a pracovnou silou, ale charakterom vyrábaného produktu a svojou funkciou vo výrobnom procese. Osobitosťou dopravy je, že:

— nevytvára vecný produkt, ktorý by sa spotreboval na mieste spotrebiteľa, lež vytvára produkt vo forme energie, ktorej spotreba sa prejavuje v premiestňovaní tovarov a ľudí v priestore;
— vytvára produkt, ktorý je neoddeliteľný od samého výrobného procesu a ktorý sa spotrebúva v priebehu tohto procesu.

Výsledkom dopravy (či už sa prepravujú ľudia alebo tovar) je zmena miesta, pohyb. „Ľudia a tovary cestujú spolu s dopravným prostriedkom a jeho cesta, jeho premiestňovanie je práve ním samým vytváraný výrobný proces. Užitočný výsledok možno spotrebovať iba za výrobného procesu, neexistuje ako úžitková vec, odlišná od tohto procesu, ktorá aj po svojom vyrobení funguje ako predmet obchodu, obieha ako tovar" (Marx, 1985, s. 64—65).

Pohyb, ktorý sa s dopravným prostriedkom v procese dopravy deje,

spôsobuje, že predmet naložený na dopravný prostriedok mení svoje miesto v priestore a čase. Marx rozlišoval konečný výsledok dopravného procesu (má hmotnú povahu, lebo dopravný pohyb je formou existencie hmoty) a bezprostredné „vyrábanie" dopravy (je nehmotné). Toto Marxovo rozlíšenie je základom terminologického rozlíšenia obsahu pojmu doprava a preprava. Počas dopravnej činnosti súčasne prebiehajú dva procesy:

— proces výroby, t. j. vlastný dopravný proces, pričom sa vyrába užitočný efekt vo forme miestnej premeny;
— proces spotreby, t. j. prepravný proces, v ktorom dopravovaný predmet „vstrebáva" zmenu miesta a tým sa spotrebúva vyrobený užitočný efekt miestnej premeny.

Jedine súčasný priebeh oboch procesov dáva konečný výsledok, v ktorom je užitočnosť vyrobeného efektu uplatnená jeho spotrebou. Týmto procesom sa dokončieva výroba každého tovaru, pretože tovar je dokončený a pripravený na spotrebu až vtedy, keď dokončí pohyb, ktorým je dopravený na miesto neproduktívnej alebo produktívnej spotreby.

To, že bez súčasnej spotreby nemôže existovať výroba dopravného produktu, má za následok závažnú skutočnosť: užitočný efekt vyrobený dopravou nie je možné skladovať, pretože zmenu miesta nie je možné spotrebovať v čase od dopravy časovo vzdialenej a tým oddelenej od vlastného dopravného procesu.

Dopravná činnosť sa ako samostatná oblasť výroby oddelila od ostatných výrobných činností s postupným prehlbovaním deľby práce. Dnes je dôležitým samostatným odvetvím národného hospodárstva.

Širšie koncipovaným úvodom z teórie dopravy sme si vybudovali základ na konštatovanie, že dopravný a prepravný proces sa realizuje pomocou technických prostriedkov — dopravnej techniky a pomocou premyslených operácií a postupov — dopravnej technológie.

Týmto konštatovaním však prichádzame do rozporu s jazykovou konvenciou, v ktorej sú udomácnené termíny, čo nemajú obsahové opodstatnenie na súčasnom stupni rozvoja a poznania teórie dopravy (Starý, 1985). Rozborom dostupných prameňov zistíme skutočnosť, že konkrétne termíny *technika* a *technológia* vo vzťahu k doprave neprenikli naplno do odbornej literatúry s obsahom, ktorý im prislúcha, a preto sa často v odbornej komunikácii používajú nesprávne.

Preštudujme náplň uvedených termínov, tak ako ju podávajú niektorí autori. Kolektív autorov pod vedením Dobrovolného (1959) uvádza, že *technika* „vo všeobecnom zmysle je súbor ľudských činností smerujúcich k vykonaniu prác, k vytvoreniu výrobkov, k ich zdokonaľovaniu alebo súhrn prostriedkov, spôsobov, znalostí a zručností" a ďalej že *technológia* „je súhrn prostriedkov, spôsobov, znalostí a

zručností potrebných k výrobe". Rozlišujú *technológiu mechanickú* a *technológiu chemickú*. Autorky Ivanová-Šalingová a Maníková (1979, s. 867) vykladajú *techniku* takto: 1. náuka o ovládaní prírody poznaním a využitím jej základov pre ľudskú spoločnosť, 2. súhrn pracovných prostriedkov, ktoré umožňujú človeku vo výrobnom procese pôsobiť na pracovné predmety za účelom zhotovovania výrobkov pre výrobnú, osobnú alebo spoločenskú spotrebu, 3. spôsob, postup, mechanická stránka činnosti, 4. vypracovaný skvelý spôsob činnosti, zručnosť. Termín *technológia* vykladajú takto: 1. náuka zaoberajúca sa všeobecne priemyselnou výrobou, 2. organizácia výroby a podniková ekonomika, 3. spôsob spracovania surovín na určité výrobky. Autor Klimeš (1981, s. 721) uvádza, že *technika* je „1. oblasť ľudskej činnosti využívajúca výsledky vedeckého poznania pre výrobu a na získavanie materiálnych hodnôt vôbec, súhrn výrobných a pracovných prostriedkov, postupov a pod. s touto činnosťou spätých, súhrn ich príslušných odborov, 2. niektorý z odborov tejto činnosti v pracovnej činnosti vôbec (oznamovacia technika), 3. súhrn strojov, nástrojov, materiálneho vybavenia na túto alebo inú činnosť, 4. spôsob, postup vykonávania určitej činnosti vo výrobe alebo v určitom odbore pracovnom, umeleckom, športovom, 5. odborná znalosť spôsobu, postupov vykonávania určitej činnosti, praktická zručnosť, zvlášť v nevýrobných odboroch". Pri termíne *technológia* Klimeš uvádza „1. náuka o výrobných metódach a spôsoboch spracovania surovín, materiálov a polotovarov, 2. súhrn výrobných spôsobov v určitom výrobnom procese". Približne rovnaké výklady skúmaných termínov nachádzame i v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, s. 457). V Technickom náučnom slovníku (1964, s. 23—24) sa *technika* definuje takto: „zložka ľudskej kultúry, súhrn historicky sa rozvíjajúcich ľudských činností, pracovných spôsobov a výrobných prostriedkov založených na aplikácii prírodných vied, ktorými človek v súčinnosti fyzických a duševných síl ovláda prírodné sily a pod. Slovo *technika* sa pôvodne používalo vo význame ‚umeleckej činnosti', dnes sa rozšírilo na všetku ľudskú činnosť súvisiacu s výrobou". O obsahu slova *technológia* sa uvádza, že je to „spôsob spracovania materiálu na určitý výrobok. Hovoríme o mechanickej a chemickej technológii. Označujeme tým aj náuku o spracovaní materiálu vrátane spôsobu práce príslušných výrobných strojov, nástrojov a potrebného zariadenia. Technológia je daná technologickým postupom alebo sledom určitých základných operácií. Technológia má zaručovať hospodárnu výrobu, pri ktorej práca postupuje rýchlo s najmenšou spotrebou materiálu". V Technickom náučnom slovníku (1985, s. 401—408) pod heslom *technika* nachádzame, že „pochádza z gréckeho *techné* — znalosť, obratnosť v práci remeselníckej i umeleckej" a je definovaná ako „súhrn materiálnych pro-

striedkov (výrobných nástrojov), ako i spôsob ich používania a vôbec všetko, čo človek vkladá medzi seba a predmet práce na danom stupni spoločenského vývoja s využitím znalostí prírodných zákonov, skúseností a zručností slúžiacich na zvládnutie prírody, na výrobu hmotných statkov na uspokojovanie potrieb ľudí". Pod heslom *technológia* sa uvádza, že je to „vedný odbor zaoberajúci sa využitím prírodovedných poznatkov vo vývoji postupov na získavanie surovín a ich ďalšie spracovanie na výrobné prostriedky a spotrebné predmety. Vo výrobe sa pod technológiou rozumie vypracovanie a zostavenie jednotlivých operácií do pracovných postupov na výrobu určitých súčiastok, polotovarov a pod. vrátane príslušných strojov, nástrojov a zariadení". Petrovský (1983) slovo *technika* spája s prídavnými menami: *ložná, obalová, raketová, zoraďovacia, skladovacia, telekomunikačná, triediaca, zabezpečovacia* a slovo *technológia* uvádza v spojení *prepravná technológia* = vecne a časovo nadväzujúce usporiadanie prepravných úkonov v záujme hospodárnosti prepravy a v spojení *prepravná železničná technológia* = vecne a časovo nadväzujúce usporiadanie prepravných úkonov v záujme hospodárnosti a bezpečnosti železničnej dopravy.

Je zrejmé, že rozvíjajúca sa teória dopravy a jej terminologický aparát neprenikli natoľko do praxe, aby ho lexikografi zapracovali do svojich diel. Keďže rozplývavé používanie odborných názvov môže viesť k nedorozumeniu či narušeniu korektnej odbornej komunikácie, je potrebné postupne presadzovať jednoznačnosť a presnosť termínov do jazyka príslušného odboru. Navrhujeme, aby sa pri preberaných termínoch v dopravnej terminológii ustálil tento význam:

dopravná technika
technický prostriedok, pomocou ktorého (resp. jeho časťou) sa uskutočňuje doprava (*d. t. pohyblivá* — dopravné prostriedky, *d. t. pevná* — dopravné cesty)

komunikačná technika
technický prostriedok, prostredníctvom ktorého sa uskutočňuje komunikácia (doprava a spoje)

dopravná technológia
proces spočívajúci v pôsobení na sily prírody, ktoré treba využiť alebo prekonať, aby sa uskutočnilo žiadané primiestnenie ľudí alebo tovarov, a ktoré sú pracovným predmetom, na ktorý sa pôsobí prepravnovýrobnou činnosťou

komunikačná technológia
proces spočívajúci v pôsobení na sily prírody, ktoré treba využiť alebo prekonať, aby sa uskutočnilo žiadané premiestnenie ľudí alebo tovarov, a ktoré sú pracovným predmetom, na ktorý sa pôsobí prepravnovýrobnou činnosťou dopravy a spojov pôsobí.

Kvôli úplnosti treba ešte uviesť, že v Technickom náučnom slovníku

(1985) sa uvádza, ale nedefinuje termín *dopravná technika;* ďalej sa konštatuje, že „technika o. i. urýchľuje vzájomný styk (výmenu informácií, cestovanie a pod.)". Aj Pecho a Lazarev (1988) konštatujú, že „do obsahu výrobných síl vchádzajú tri základné prvky, a to pracujúci človek, zariadenia a výrobné prostriedky, technika a technológia a tiež predmet práce".

Domnievame sa, že predložená stať dostatočne zvýrazňuje potrebu odlišovať v dopravnej terminológii termín *technika* a *technológia* čo do obsahu i formy.

Vysoká škola dopravy a spojov,
Moyzesova ul., Žilina

LITERATÚRA

BRANDALÍK, F.: Doprava — významné odvětví národního hospodářství. VŠDS Žilina 1984.

DOBROVOLNÝ, B.: Malý technický naučný slovník. Praha, SNTL — Nakladatelství technické literatury 1959.

KLIMEŠ, L.: Slovník cizích slov. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1981.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1987.

MARX, K.: Kapitál. II. 3. vyd. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1985.

PECHO, M. — LAZAREV, F. V.: Výrobné sily a výrobné vzťahy v podmienkach prestavby. Nová mysl, *1,* 1988, s. 71.

PETROVSKÝ, A.: Dopravný slovník. Bratislava, Alfa 1983.

STARÝ, J.: Teoretické základy dopravy. Praha, ČSAV a FMD 1985.

ŠALINGOVÁ-IVANOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, L.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979.

Technický naučný slovník. 2. zv. Red. B. Kutinová. Praha SNTL — Nakladatelství technické literatury 1964.

Technický naučný slovník. 6. zv. 2. vyd. Red. B. Kutinová. Praha, SNTL — Nakladatelství technické literatury 1985.

Ks

ROZLIČNOSTI

O slovách tachometer a tachymeter

Slovami zakončenými na *-meter* označujeme zariadenia, prístroje a pomôcky na meranie číselných hodnôt, obyčajne premenných. K takýmto hodnotám patrí napr. rýchlosť vozidla, rýchlosť vetra, tlak vzduchu, napätie prúdu. Pretože táto poloprípona je gréckeho pôvodu, najčastejšie sa aj meraný objekt označuje slovami gréckeho pôvodu, a to podstatnými menami. Preto máme názvy ako *tachometer* (gr. *tachos* = rýchlosť), *anemometer* (gr. *anemos* = vietor), *barometer* (gr. *baros* = ťarcha, tlak). Osobitnú skupinu tvoria názvy *voltmeter, ampérmeter, ohmmeter:* týmito prístrojmi sa meria napätie vyjadrené vo voltoch, prúd vyjadrený v ampéroch a odpor vyjadrený v ohmoch (treba pripomenúť, že tieto jednotky sú pomenované podľa Volta, Ampéra a Ohma).

Iný druh meracích zariadení je utvorený polopríponou *-graf*. Pretože táto poloprípona je odvodená od gréckeho slovesa *grafein*, tvoria sa ňou názvy takých prístrojov, ktoré síce merajú isté hodnoty, ale zároveň ich aj zapisujú. Názorne to vidieť na dvojici *barometer — barograf:* kým barometer jednoducho ukazuje hodnoty tlaku vzduchu, barograf ich aj zapisuje v priebehu istého časového obdobia. Taký istý rozdiel je aj v dvojici *tachometer — tachograf*. Na tachometri priamo pozorujeme rýchlosť auta (zaznačovanú výkyvom ručičky alebo pohybom farebného stĺpca), kým tachograf tieto hodnoty zapisuje a podáva tak obraz o zmenách rýchlostí (aj o nulovej rýchlosti počas státia).

Popri dvojici *tachometer — tachograf* jestvuje aj dvojica *tachymeter — tachygraf*. Pravda, tieto dvojice nie sú celkom podobné. Tachymeter je tiež prístroj na meranie, lež jeho motivácia nepoukazuje na rýchlosť (gr. *tachos*), ale na spôsob merania. Tento spôsob sa vyznačuje rýchlosťou a to sa vyjadruje podobou *tachy-*, ktorá je odvodená od gr. prídavného mena *tachys* = rýchly. Tachymeter je teda vlastne rýchly merač. Na tento význam poukazuje aj pomenovanie *tachymetria*, čo je istá rýchla metóda na meranie povrchu v zememeračstve. A druhý člen tejto dvojice — *tachygraf* — vôbec nie je prístroj na rýchle zapisovanie hodnôt, ale je to názov človeka, ktorý ovláda tachygrafiu, staroveký systém na rýchle zapisovanie hovoreného prejavu, teda vlastne rýchlopis. Tachygraf je potom vlastne rýchlopisec.

Ján Horecký

Strážčan — Strážšťan

V istom týždenníku sme čítali článok s nadpisom *Strážčan vo Francúzsku.* Písalo sa v ňom o zájazde ľudového súboru zo Strážskeho a o jeho úspešnom účinkovaní v cudzine. Svojou formou nás zaujal obyvateľský názov *Strážčan.* Použila sa v ňom spoluhlásková skupina *žč* (vo výslovnosti *šč),* ktorú tvoria dve blízke sykavé spoluhlásky. V spisovnej slovenčine v domácich slovách vo výslovnosti ani v pravopise takéto zoskupenie spoluhlások (okrem slova *líščí)* nemáme. Ak by malo vzniknúť takéto zoskupenie spoluhlások, druhá spoluhláska sa na rozlíšenie od prvej mení na *ť* (pred *e, i* písané ako *ť).* Skupina *žč* sa mení na *žť* podobne ako skupina *šč* na *šť.* Zmenou starej slovanskej skupiny *šč* sa spisovná slovenčina (podľa stredoslovenských nárečí) odlišuje od ruštiny a poľštiny. Porovnajme rus. *ješčo,* poľské *jeszcze* a slovenské *ešte.*

Spoluhláska *č* sa niekedy vyskytuje na začiatku slovotvornej prípony, inokedy na konci slovotvorného základu ako výsledok zmeny *c* > *č, k* > *č.* Názorne to ukazujú príklady *Trnava — Trnav-čan, Bystrica — Bystrič-an, Rieka — Rieč-an.* Ak by však malo vzniknúť zoskupenie spoluhlások *žč,* mení sa na *žť: Važec — Važca — Važč-an* > *Važť-an, Strážky — Strážč-an* > *Strážť-an.* V slovách so spoluhláskovou skupinou *sk* sa mení celá skupina na *šť: Pruské — Prušťan, pozemský — pozemšťan.*

Aj v názve *Strážske* je spoluhlásková skupina *sk,* ktorá sa pri odvodzovaní obyvateľského mena mení na *šť.* Z toho vyplynie podoba *Strážšťan.* V tomto názve sa dostali vedľa seba dve veľmi podobné spoluhlásky *žš,* ktoré sa spodobujú a potom vo výslovnosti aj zjednodušujú. Vzniká tak podoba *[Strášťan]* písaná ako *Strážťan.* Podobu *Strážťan* L. Dvonč v článku *K obyvateľským menám typu Valašťan* (Slovenská reč, *32,* 1967, s. 345—356) pokladá za správnu. Táto podoba je však homonymná s podobou *Strážťan,* ktorá označuje obyvateľa obce *Strážky.* Aby sme sa vyhli homonymite, na označenie obyvateľa Strážskeho používame podobu *Strážšťan.* Táto podoba sa uvádza aj v 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka.

V zhode s naznačeným by názov citovaného článku mal znieť *Strážšťan vo Francúzsku.* Podoba *Strážčan* odráža znak východoslovenského nárečia, v ktorom sa skupina *žč,* resp. vo výslovnosti *šč* zachovala.

Konštantín Palkovič

O skratke pomenovania štátny podnik

Po uzákonení a zriadení štátnych podnikov ako nového druhu hospodárskych podnikov sa toto dvojslovné pomenovanie stalo u nás jedným z veľmi často používaných pomenovaní. Používa sa v plnom znení *štátny podnik,* v niektorých osobitných prípadoch aj v skrátenej podobe, t. j. namiesto úplnej podoby sa používa skratka. Stretávame sa pritom s dvoma podobami skratky. Na jednej strane je to skratka *št. p.,* napr. *Doprastav, št. p., závod 6, Stromová 13, Bratislava* (Nedeľná Pravda, 22, 1989, č. 27, s. 23). Na druhej strane je to skratka *š. p.,* napr. *Domáce potreby Bratislava, š. p., podnikové riaditeľstvo, Tomašikova 14* (Večerník, 17. 7. 1989, s. 6). Oprávnene sa možno pýtať, ktorú skratku pomenovania *štátny podnik* máme používať. Ide vlastne iba o otázku skracovania slova *štátny,* lebo namiesto slova *podnik* sa píše jednotne vždy iba *p.*

Prídavné meno *štátny* sa začína na spojenie spoluhlások. Slová začínajúce sa na skupinu spoluhlások sa zvyčajne skracujú tak, že sa zapisujú všetky spoluhlásky, ktoré sú na začiatku slova, napr. *hlava, hlavný — hl., trieda — tr., študijný — št., slovenský — sl.* (ale aj *slov.* alebo *sloven.* podľa konkrétnej situácie, ak sa v texte vyskytuje aj iné slovo začínajúce sa skupinou *sl,* napr. *slovanský, slovinský), grécky — gr., stredný — str., správny, správne — spr.* Podobne sa skracuje aj prídavné meno *štátny* v podobe *št.* Takéto skracovanie sa uplatňuje aj v prípade skracovania pomenovania *štátny podnik* najmä vtedy, keď sa z neho v skrátenej podobe uvádza iba prídavné meno, kým pomenovanie *podnik* sa uvádza v celej podobe, napr. *O výsledkoch besied komunistov št. podniku Strojstav* (Večerník, 7. 7. 1989, s. 5). Ako ukazuje príklad, ktorý sme uviedli, so skracovaním príd. mena *štátny* na *št.* sa niekedy stretávame aj vtedy, keď sa namiesto pomenovania *štátny podnik* používajú iba začiatočné hlásky obidvoch slov (s bodkou za nimi): *štátny podnik — št. p.*

Ak sa skracujú obidve slová, zvyčajne sa používa skratka *š. p.,* teda zo slova *štátny* sa rovnako ako zo slova *podnik* zachytáva iba prvá hláska. Tento spôsob používania skratky pomenovania *štátny podnik* nadväzuje na skratky pomenovaní iných druhov podnikov, ktoré majú rovnakú jazykovú stavbu ako pomenovanie *štátny podnik,* t. j. predstavujú spojenie určujúceho prídavného mena s určeným podstatným menom *podnik.* Veľmi známe je pomenovanie *národný podnik,* ktoré možno označiť za prvé v rade alebo skupine takýchto pomenovaní. Namiesto úplného pomenovania *národný podnik* sa bežne používa skratka *n. p.* Ďalším pomenovaním je pomenovanie *odborový podnik,* pri ktorom sa používa skratka *o. p.* Aj pomenovanie *koncernový podnik* má skratku *k. p.* Na skratky *n. p., o. p., k. p.* celkom prirodzene nad-

väzuje skratka *š. p.* Možno povedať, že pomenovania niektorých druhov podnikov a ich skratky predstavujú akýsi mikrosystém. Je tu jednotná jazyková stavba pomenovaní takýchto druhov podnikov a je tu aj jednotný spôsob skracovania týchto pomenovaní. O fungovaní tohto systému najnovšie svedčí skratka *z. p.* zastupujúca pomenovanie *združený podnik.* Dôležitá je tu ešte jedna podmienka alebo záväzný je tu ešte jeden moment. Skratky *n. p., o. p., k. p., š. p.* atď. sa používajú v spojení s názvom podniku, s príslušnými názvami tvoria akýsi celok, napr. *Tlačiarne SNP, n. p., Martin* (predtým), *Tlačiarne SNP, š. p., Martin* (teraz), *Polygrafické závody, z. p., Bratislava, pracovníci š. p. Tlačiarne SNP v Martine.*

Na záver možno povedať, že namiesto celého pomenovania *štátny podnik* sa v spojení s názvom podniku používa skratka *š. p.* so skracovaním prídavného mena *štátny* na *š.* analogicky podľa skratiek *n. p.* (národný podnik), *o. p.* (odborový podnik), *k. p.* (koncernový podnik), ktoré sa tiež používajú v spojeniach s názvami podnikov.

Ladislav Dvonč

SPRÁVY A POSUDKY

Správa z porady o aktuálnych problémoch športovej terminológie

Podnetom na zvolanie porady o niektorých aktuálnych otázkach športovej terminológie bola žiadosť pracovníkov Slovenského pedagogického nakladateľstva o zaujatie stanoviska k športovým termínom *odpory, úpoly,* ktorá bola adresovaná Jazykovednému ústavu Ľ. Štúra SAV. Stanovisko jazykovedného pracoviska sa opieralo o publikáciu J. Chovana *Názvoslovie telesných cvičení a ich triedenie* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972), v ktorej sa zaviedol termín *odpory.* Vzhľadom na definíciu „cvičenia, pri ktorých cvičenec (živá sila) kladie odpor inému cvičencovi (inej živej sile)" kvalifikoval sa termín *odpory* ako motivačne zreteľný, výstižný, jazykovo správny a odporúčal sa aj na ďalšie používanie. Termín *úpoly* sa odmietol ako nemotivovaný, mechanicky prevzatý z češtiny, kde sa navyše slovo *úpol* hodnotí ako zastarané (pozri Slovník spisovného jazyka českého III, Praha 1968, s. 1000). Stanovisko jazykovedného pracoviska však neakceptovali pracovníci Fakulty telesnej výchovy a športu UK v Bratislave, preto sa vzniknutý terminologický spor riešil na spoločnej porade zástupcov zainteresovaných zložiek.

Poradu zvolal Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a konala sa 3. 5. 1989. Zúčastnili sa na nej J. Víťazka, M. Ďurech (Fakulta telesnej výchovy a športu

UK v Bratislave), L. Macejík (Ministerstvo školstva, mládeže a telesnej výchovy SSR), I. Ďatko, A. Šteffek, M. Vozák (vydavateľstvo Šport), s. Puhalová (redakcia časopisu Štart), s. Laczová (Slovenské pedagogické nakladateľstvo), F. Kočiš, I. Masár (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV).

Poradu otvoril a viedol F. Kočiš, vedúci oddelenia jazykovej kultúry, a jej program vymedzil takto: 1. posúdenie vecnej a jazykovej správnosti termínu *úpoly* a jeho slovenského ekvivalentu *odpory*, 2. termín *play off* v súčasnej slovenskej športovej terminológii, 3. oboznámenie s projektom terminologickej banky.

V prvej časti rokovania sa ako vstup do diskusie podal stručný náčrt teoretických zásad tvorenia termínov, aplikácia týchto zásad na termíny *odpory*, *úpoly* a obhajovala sa vhodnosť termínu *odpory* v slovenskej športovej terminológii (I. Masár). V diskusii sa za používanie termínov *úpol*, *úpoly* vyslovila s. Laczová s odôvodnením, že termín *odpory* vo význame českého termínu *úpoly* nie je podľa jej mienky jednoznačný. Vznik a význam termínu *úpol* v češtine priblížil J. Víťazka (predpokladal priamu súvislosť s predložkovým spojením *u pole* a motiváciu v nemeckom termíne *Kampfsport*). Poukázal aj na jazykovú súvislosť termínu *úpoly* so slovenským spisovným slovesom *zápoliť*. Podľa názoru J. Víťazku termín *odpory* nevystihuje podstatu športov z kategórie športov označovaných aj v slovenčine ako *úpolové športy* a argumentoval tým, že pri úkonoch pomenúvaných ako odpory sa uplatňuje neživá sila, pri úpoloch ide aj o uplatnenie živej sily. Podľa mienky J. Macejíka ani termín *odpory*, ani termín *úpoly* nevystihuje vecnú podstatu športov zahrnovaných do kategórie *úpolové športy* (zápasenie, džudo, karate atď.), preto odporúčal pracovať s termínom *súboj*, resp. *súbojové športy*. Vo všetkých uvedených športoch ide vlastne o súboj dvoch jednotlivcov. M. Ďurech upozornil na zaužívanosť termínu *úpoly* a poukázal aj na to, že termínom *odpory* sa pomenúva iba časť úkonov pri úpolových športoch. M. Vozák prispel do diskusie upozornením, že ak je zaužívaný jazykovo nesprávny termín, jeho zaužívanosť nie je dostačujúcim argumentom na to, aby sa používal naďalej, a odporúčal, aby sa namiesto termínov *odpory*, *úpoly*, *úpolové športy* utvorili nové termíny.

V zhrnutí diskusie F. Kočiš zaujal stanovisko k vysloveným názorom a uviedol, že slovo *úpol* a jeho deriváty nemôžu v slovenčine fungovať ako spisovný odborný termín, lebo ide o výraz významovo, derivačne aj motivačne nejasný. Uviedol aj vlastné návrhy na pomenovanie tzv. úpolových športov (*silové športy*, *útočno-obranné športy*). Konštatoval, že podľa priebehu diskusie treba vhodné termíny namiesto termínov *odpory*, *úpoly*, *úpolové športy* vybrať z radu slov a slovných spojení *súboj*, *súbojové športy*, *silové športy*, *útočno-obranné športy*, *kontaktové športy*. Odporúčal, aby športoví odborníci čo najskôr ustálili najvhodnejší termín, ktorý sa má záväzne používať v odbornej literatúre aj v športovej publicistike, a aby sa s novým termínom oboznámila celá športová verejnosť v športových denníkoch a časopisoch.

Účastníci porady nevyslovili nijaké zásadné námietky proti používaniu výrazu *play off* v športovej publicistike, pripomenuli však neodôvodnené obchádzanie domáceho výrazu *otvorený systém*. Vzali na vedomie informáciu, že v SAV sa začína budovať banka termínov (podrobnejšie pozri Kultúra slo-

va, 23, 1989, s. 132—144), ktorej bázu budú tvoriť aj športové termíny. Na ich spracovanie do počítača bude potrebná aktívna účasť odborníkov z oblasti športu a telesnej výchovy.

Ivan Masár

Z dvadsiateho druhého ročníka časopisu Russkaja reč

Dvadsiaty druhý ročník (1988) časopisu *Russkaja reč* sa od predchádzajúcich ročníkov líši kolísavým počtom rubrík (od 10 do 16) a aj rôznym rozmiestnením v jednotlivých číslach. V našom príspevku sa zameriame na tie rubriky, ktoré sú z informačného hľadiska zaujímavé pre slovenského čitateľa.

V rubrike *Kultúra slova* (č. 5) zaujme príspevok V. F. Ivanovovej a G. G. Timofejevovej *Október a reforma ruského pravopisu.* Je venovaný sedemdesiatemu výročiu vydania Dekrétu o zavedení novej ruskej ortografie. Za zmienku stojí, že už po februárovej revolúcii v r. 1917 bola pri Ruskej akadémii vied vytvorená osobitná prípravná komisia na zjednotenie a úpravu pravopisu. Komisiu tvorili akademici J. F. Karskij, N. K. Nikoľskij, S. F. Oldenburg, V. N. Peretc, A. A. Šachmatov a A. I. Sobolevskij. Ich návrh sa predložil na posúdenie 11. 5. 1917, a to na konferencii, ktorá sa zaoberala zjednodušením ruského pravopisu. Predsedom bol akademik A. A. Šachmatov. Konferencia prijala „uznesenie o zjednodušení ruského pravopisu". 17. 5. 1917 nariadilo ministerstvo školstva zaviesť takto upravený pravopis do škôl. V školách sa však vyučovanie viedlo naďalej po starom, pretože spomínané uznesenie nemalo štatút zákona. Krátko po VOSR vydala Rada ľudových komisárov dekrét, ktorý potvrdzoval nové pravidlá pravopisu. Tie boli záväzné tak pre školstvo, ako aj pre tlač. K dekrétu bola vydaná príloha s pravopisnými zmenami. Reforma umožnila ľahšie osvojovanie a používanie ruskej ortografie.

V. I. Annuškin v článku *Prečo je potrebná rétorika?* (č. 5) nastoľuje problém efektívneho rečového prejavu. Zastáva názor, že správny a presvedčivý rečový prejav je dôležitý práve dnes, keď demokratizácia spoločnosti a zásada verejnej informovanosti („glasnosť") predpokladajú schopnosť každého obhájiť svoje názory a postoje. Samo slovo *glasnosť* je späté predovšetkým s rečovým prejavom.

Tradičnou vedou o reči, ktorá dnes prežíva svoju renesanciu, bola a je rétorika. V súčasnej filológii vznikli na báze rétoriky aj jej „nástupkyne", ako napr. funkčná štylistika, lingvistika textu atď. Avšak ani jedna z týchto disciplín nerieši otázky vedy o rečovom prejave tak ako rétorika. Preto je dôležité, aby školská pedagogika venovala rétorike čo najväčšiu pozornosť.

Pozornú analýzu z hľadiska rétoriky si zasluhuje aj taká rozšírená forma súčasného rečového prejavu, ako je vystúpenie na schôdzke. Logická nedôslednosť, veľavravnosť, nešikovná formulácia myšlienok a napokon aj štylistické prehrešky vedú k strate kontaktu s publikom; rečový prejav zvyčajne nedosiahne očakávaný účinok. Od filológov sa žiada reálny prístup k praxi rečového prejavu, praktické rady, ako rečový prejav zlepšiť.

Rétorické výskumy sa v sovietskej jazykovede uskutočňujú už dve desať-

ročia; rétorika sa prednáša na Katedre všeobecnej porovnávacej a aplikovanej lingvistiky Filologickej fakulty Lomonosovovej moskovskej štátnej univerzity. Opiera sa prevažne o výskumy americkej rétoriky, francúzskej neorétoriky a japonskej teórie jazykovej existencie.

V spomínanej rubrike aj v rubrike *Lexikografia* sa v číslach 1, 3, 4, 5 uvádzajú ukážky z *Normatívno-štylistického slovníka ruského jazyka,* ktoré Russkaja reč po prvý raz publikovala v 2. č. predchádzajúceho ročníka.

V úvode tretieho a štvrtého čísla je pozoruhodný článok L. I. Skvorcova *Kultúra jazyka a ekológia slova.* Autor upozorňuje na fakt, že v poslednom čase sa otázky rozvoja ruského jazyka stále častejšie riešia v oblasti lingvistickej ekológie. Lingvisticko-ekologický pohľad na problémy znamená starostlivý prístup k spisovnému jazyku. K aktuálnym otázkam lingvistickej ekológie patrí napr. hodnotenie slov prevzatých z iných jazykov. Netreba, samozrejme, hneď predpokladať, že všetky prevzaté slová z vásade „zanášajú" jazyk. Užitočné a odôvodnené prevzaté slová potrebuje každý jazyk. Internacionalizácia jazyka vedy a techniky, používanie cudzojazyčných predpôn a prípon predstavuje prirodzenú cestu rozvoja „najdôležitejšieho prostriedku medziľudskej komunikácie". Nemožno však privierať oči nad nerozumným, nevhodným a neprimeraným „zanášaním" jazyka cudzojazyčnou slovnou zásobou. Načo vravieť *spontannyj* namiesto *slučajnyj* či *neprednamerennyj,* načo *reľativnyj* namiesto *otnositeľnyj* atď. Podľa autora je potrebné trochu pribrzdiť preberanie cudzích slov. V podmienkach všeobecnej a hlbokej prestavby nie je potrebné „prestavovať" jazyk, ale vzťah používateľov k nemu, upevniť dôveru k jazykovede, k jej poznatkom a ku kompetentnosti jazykovedcov.

V rubrike *Lexikografia* (č. 5) je zaujímavý článok A. F. Žuravľova nazvaný *Má byť dialektológ etnografom?* Autor vysoko hodnotí namáhavú a náročnú prácu lexikografa, poukazuje na úskalia práce dvojjazyčnej lexikografie, upozorňuje na fakt, že čím väčšie sú rozdiely medzi jednotlivými kultúrami národov, tým väčší počet hesiel v prekladovom slovníku má encyklopedický charakter. V prípade dialektologického slovníka ide v podstate aj o rozdiel medzi rôznymi kultúrami — dvoma alebo viacerými. Dialektológ ako odborník v nárečovej lexikológii a lexikografii má byť v prvom rade lingvistom, ale v praxi musí brať do úvahy možnosť nezhody prvkov kultúry, ktorú opisuje, s prvkami tej kultúry, ku ktorej sám patrí. Umenie vidieť svoje ako cudzie je cieľ, ku ktorému má smerovať každý dialektológ. Poznanie etnografie by malo byť súčasťou profesionálneho vzdelania dialektológa.

V tej istej rubrike (č. 2) sa L. I. Balachonovová v článku *Každý slovník odráža svoju epochu* zamýšľa nad otázkou, či sú súčasné výkladové slovníky schopné riešiť všetky problémy okolo používania slov v osemdesiatych rokoch nášho storočia. Upozorňuje na to, že mnoho slov (alebo ich významov), ktoré dnes používame, v slovníkoch nenájdeme (napr. *kompjuter, programmirovať, progressivka* atď.). Slovníkové oddelenie Jazykovedného ústavu AV ZSSR (Leningrad) pripravuje druhé (opravené a doplnené) vydanie 17-zväzkového slovníka ruského jazyka. Bude tu zachytená aj najnovšia slovná zásoba, ktorá pozostáva z terminológie a z hovorových novotvarov.

Pestrosťou a množstvom predstavenej literatúry upútava rubrika knižných recenzií *Sredi knig.* N. V. Novikovová podáva hodnotenie lexikografickej práce J. A. Levašova *Slovník prídavných mien utvorených od geografických*

názvov (č. 1). Slovník vyšiel vo vydavateľstve Russkij jazyk v r. 1986 a obsahuje 13-tisíc hesiel. Chronologicky sa slovník opiera o jazykové materiály 19. a 20. storočia. Každé heslo predstavuje geografický názov, pričom heslá netvoria iba oficiálne toponymické názvy, ale aj také názvy, ktoré používajú v bežnej reči obyvatelia ZSSR (napr. *Priazovie, Zairtyšie* atď.).

J. F. Chaustovová recenzuje knihu autorov Z. N. Ľustrovovej, Ľ. I. Skvorcova a V. J. Derjagina *O kultúre ruskej reči* (č. 2). Čitateľovi poskytuje kniha veľa informácií o kultúrnom dedičstve a o ruskom jazyku minulých storočí (1. časť — *Staré a nové v slove*), o jeho súčasnom vývine (2. časť — *Ruský jazyk sovietskej epochy*). Uvádza veľa rozmanitého materiálu o histórii starých slov a výrazov, ako sú *bylina, jechať zajcem*, o starých frazeologizmoch (*perekovať meči na orala*), ale predstavuje aj lexiku a frazeológiu sovietskej epochy (*prestiž, čelovečeskij faktor, kalendarnyj god* a mnohé iné prvky).

G. I. Miskevič (č. 4) upozorňuje na dvojzväzkový *Slovotvorný slovník ruského jazyka* od A. N. Tichonova, ktorý vyšiel vo vydavateľstve Russkij jazyk r. 1985. Slovník je najrozsiahlejší spomedzi všetkých slovotvorných slovníkov ruského spisovného jazyka, obsahuje 145-tisíc slov. Vysvetľuje sa v ňom štruktúra odvodených slov, t. j. ukazuje, ako a akými prostriedkami sa tieto slová utvorili. Slovník predstavuje morfémovú stavbu každého slova. Základnú jednotku slovníka tvorí slovotvorné hniezdo. Je to skupina slov s rovnakým koreňom, ktoré majú v súčasnej ruštine významové spojenia (napr. *soľ, solevoj, solit', solenije, posolit', zasolit', nedosolit', solenosť, solevar, solekop, solepromyšlennosť* atď.). Slová v slovníku sa uvádzajú v abecednom poriadku. Sú to štylisticky rôznorodé vrstvy slovnej zásoby (napr. slová neutrálne, knižné, hovorové, vulgarizmy atď.); ďalej sú tam slová, ktoré patria k aktívnej alebo pasívnej slovnej zásobe, slová domáceho pôvodu, ale aj prevzaté a pod. Tichonovov slovník odkrýva tajomstvá hĺbok ruského slova, jeho stavbu, poukazuje na tie nitky, ktoré slová spájajú.

Ďalší slovník, ktorý G. I. Miskevič uvádza (pozri č. 5), je *Slovník slov používaných v spisovnej ruštine*, ktorý zostavil kolektív pracovníkov oddelenia ruského jazyka Jazykovedného ústavu A. A. Potebňu AV USSR. Nový slovník pokračuje v tradícii normatívnych slovníkov ruského jazyka, ale registruje aj ťažkosti, ktoré vznikajú v ruštine pri používaní niektorých slov, najmä v ukrajinsko-ruskom dvojjazyčnom prostredí.

V spomenutej rubrike (č. 6) píše A. A. Burov o knihe V. D. Bondaletova *Sociálna lingvistika* (vyd. Prosveščenije, 1987) určenej študentom filológie. Úlohou tejto učebnej pomôcky je oboznámiť študentov s metodologickým základom sociálnolingvistických výskumov v ZSSR, s predmetom a so základnými pojmami sociolingvistiky, s tradíciou sovietskej sociolingvistiky a jej dnešnou problematikou. Kniha informuje čitateľov o práci najznámejších sovietskych odborníkov v oblasti sociolingvistiky, ako sú napr. V. M. Žirmunskij, F. P. Filin, B. N. Golovin, J. D. Dešerijev. Kniha ukazuje čitateľom problémy spoločenskej funkcie jazyka, funkcie spisovného jazyka a povahu nespisovných komunikačných sfér. Autor venuje pozornosť problematike rozvoja jazyka v rôznych spoločenských epochách. Čitateľa iste zaujímajú materiály o vývine ruského jazyka v podmienkach súčasného vedecko-technického pokro-

ku, a to najmä tie, ktoré sa týkajú formovania vedeckých terminologických systémov.

Vynikajúcim osobnostiam ruskej a sovietskej jazykovedy je venovaná rubrika *Otečestvennyje jazykovedy*. V č. 1 je uverejnený článok S. V. Smirnova *Tvoje meno je učiteľ*. Je venovaný 140. výročiu narodenia F. F. Fortunatova.

Príspevok N. A. Kondrašova: *N. S. Deržavin — vedec, slavista a pedagóg* vyzdvihuje tvorivú, pedagogickú a vedeckú činnosť tejto významnej osobnosti na poli jazykovedy. V spomínanom čísle je uverejnený aj príspevok V. V. Rozanovovej a V. N. Sergejeva *A. M. Babkin — lexikograf a frazeológ*. Autori poukazujú na nesporný vplyv A. M. Babkina na rozvoj sovietskej lexikografie a vysoko hodnotia jeho starostlivosť o veľkú kartotéku slovníkového oddelenia Ústavu ruského jazyka AV ZSSR. Ďalšie články v spomínanej rubrike sú venované L. A. Bulachovskému, F. P. Filinovi, F. I. Buslajevovi, S. P. Obnorskému, A. N. Veselovskému.

Našu pozornosť upútala aj rubrika *Slovo mladému lingvistovi*, ktorá sa zaoberá rôznymi problémami ruského jazyka, či už ide o morfologickú, syntaktickú, lexikálnu alebo štylistickú rovinu.

Na záver by sme ešte chceli dodať, že pre rusistov sú veľmi cenné aj rubriky *Z histórie kultúry a písomníctva, Z histórie slov a výrazov* a *Kronika*.

Anna Šebestová

Nad stránkami novej monografie

(ROHÁRIK, P.: Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. Martin, Osveta 1988. 477 s.)

Súbežne s výskumom nárečovej lexiky jednotlivých geografických oblastí v rámci Slovenska a jej spracúvaním v Slovníku slovenských nárečí do popredia vystupuje i spracovanie terminológie jednotlivých odvetví remeselníckej a poľnohospodárskej výroby. Podobne ako v nárečovej lexike aj v oblasti drobnej remeselníckej výroby sa prejavuje nivelizačný proces, ktorý je umocňovaný zánikom jednotlivých povolaní či sústreďovaním remeselníckej a poľnohospodárskej malovýroby do vyšších výrobných družstiev. Z tohto hľadiska je prínosom monografia P. Rohárika *Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku*, ktorá popri doteraz publikovaných monografiách A. Habovštiaka, I. Ripku, J. Orlovského, J. Matejčíka a iných dialektológov tvorí detailnejší pohľad na špecifickú sféru života dedinského človeka.

Už názov signalizuje istú osobitosť spracovanej problematiky. Existencia slovenského etnika v rumunskom prostredí prináša so sebou aj špecifickú lexiku, osobitne terminológiu konkrétnych remesiel, ktorá sa formuje ako konglomerát vyjadrovacích prostriedkov obyvateľstva z rôznych kolonizačných prúdov. Podľa autora práve v oblasti Nadlaku „sa konzervovala slovná zásoba Slovákov, ako ju poznali ešte prví osadníci predštúrovského obdobia". Posudzovaná monografia tvorí akýsi vstup do nastolenej problematiky, ktorú autor plánuje rozšíriť o pohľady na terminológiu ďalších remeselných odvetví.

Bezprostrednému lexikografickému spracovaniu predchádza v knihe teoreticky fundovaná etnografická a historická charakteristika skúmaného regiónu. V nej autor postupne opisuje jednotlivé migračné vlny, kultúrny a spoločenský život obyvateľov a predstavuje rozvoj remeselníckej výroby v Nadlaku. Pozitívne možno hodnotiť rozsiahly systematický prehľad s počtom remeselníkov v jednotlivých vývinových obdobiach 19. a začiatku 20. storočia získaný z historických prameňov heuristickým výskumom od roku 1965 (s. 59). Výklad faktov z histórie a etnografickej charakteristiky autor uzatvára úvahami o etymológii a fonetickej realizácii názvu mesta Nadlak; na základe analýzy zachovaných prameňov a vlastnej dedukcie dochádza k záveru o slovanskom pôvode tohto pomenovania.

Koncepciu vlastnej jazykovednej práce, východiskové pozície, metódy a cieľ výskumu autor prezentuje v samostatnej kapitole. Konfrontuje rozličné aspekty prístupu k heuristickej fáze výskumnej práce a názory viacerých jazykovedcov na postupy pri spracovaní nárečovej lexiky. Výsledný metodický prístup predstavuje kombináciu viacerých výskumných metód (dotazníková metóda, bezprostredný kontakt s informátorom, analýza magnetofónových záznamov...) a vyúsťuje do systémového zoskupenia lexikálnych jednotiek do motivických celkov. Táto systemizácia zahŕňa v piatich okruhoch 32 remesiel, ktoré sú odrazom životných potrieb slovenskej etnickej skupiny. Ide o tieto pracovné okruhy: 1. remeslá zamerané na potreby poľnohospodárskej výroby, 2. remeslá zamerané na výstavbu obydlia a na jeho údržbu, 3. remeslá zamerané na výrobu domácich spotrebných predmetov, 4. remeslá zamerané na výrobu odevov a obuvi, 5. remeslá zamerané na výrobu potravín, pričom publikovaná monografia vyčerpávajúco zachytáva prvý tematický okruh.

Jadrom práce je terminologický slovník remesiel prvého motivického okruhu: kováčstva, kolárstva, remenárstva, povrazníctva, strojníctva (vo význame strojníckych prác pre potreby poľnohospodárskej výroby, namiesto názvu *strojníctvo* by azda vhodnejším bolo pomenovanie *poľnohospodárska mechanika*).

Vo svojej monografii P. Rohárik podrobne analyzuje hláskoslovné i tvaroslovné varianty a ortoepické zvláštnosti 2507 jednotiek remeselníckej terminológie. V súvise s hláskoslovnými zmenami sa najčastejšie vyskytujú prípady dvojakej výslovnosti pomenovaní typu *taľičke/taličke, kľinec/klinec, štránk/štráng, čipkeášoy/čipkeášov* atď. Podobne aj v morfologickej a syntaktickej rovine nachádzame viacero variantných podôb typu *surovo/surovyo, vistaviť/vistaviť sa, kolięsko na taľičke/ taľičkovo kolięsko*, prípadne slovotvorné varianty *lábоše/lábоške* a pod.

Časť súboru lexikálnych jednotiek sa vyskytuje v tej istej podobe vo viacerých remeslách, keďže ich použitie je viazané na viaceré výrobné činnosti. Máme na mysli napríklad pomenovanie *koč* súvisiace s kolárstvom, kováčstvom, remenárstvom a povrazníctvom súčasne. Na druhej strane autor zachytáva viacvýznamovosť v rámci jednej lexikálnej jednotky (napríklad pomenovanie *jedľa* sa vyskytuje s významom 1. strom a 2. drevo na vyhotovenie nástroja).

Autor venuje pozornosť aj preberaniu terminologických pomenovaní z iných jazykov. Prevzaté slová dokumentujú pomenovania typu *komplikátni* „zložitý, spletitý"; *kompozicija* „prípravok, zliatina na vylievanie ložiskových panví"; *komplex* „celok, úplnosť niečoho, úplný súbor".

Na začiatku hesla sa uvádza pri menách základný tvar N. sg. v nárečovej podobe. Pri heslách menného charakteru sú aj tvary G. sg. a N. pl. Pri slovesách sa okrem základnej podoby infinitívu uvádzajú tvary 1. os. sg., 3. os. pl. a údaj o vide. Význam heslového slova sa dokumentuje použitím lexikálnej jednotky v kontexte.

Pomerne veľká časť hesiel poukazuje na svoj cudzojazyčný, zväčša nemecký a maďarský pôvod. Typické je to najmä pre kováčske remeslo. Bolo by azda užitočné poukázať na ich pôvod a dokumentovať to aj v texte. Ukazuje sa, že mnohé zo slov nemeckého pôvodu prešli do slovnej zásoby nadlackých Slovákov cez maďarčinu. V nasledujúcich častiach monografie by bolo vhodné aj podrobnejšie osvetlenie nárečového podložia, z ktorého sa jednotlivé lexikálne jednotky sformovali. Tvary adjektív typu *surovyo, dobryo, železnje,* podoby základného tvaru minulého času zakončené bilabiálnym *y* v slovách *mayi, dayi,* tvary substantív *okovičke, hrabličke, taličke* poukazujú na stredoslovenský pôvod. Autor sa tomu problému čiastočne venuje v súvislosti s určením jednotlivých oblastí, z ktorých pochádzali migračné vlny slovenských presídlencov.

Vlastné terminologické časti uvádza výstižná charakteristika vývinu daného remesla, foneticky transkribované názvy osôb zhotovujúcich výrobky, častí odevu používaného pri práci, názvy pracovných nástrojov a pracovného miesta, kde sa nachádzajú. Tento prehľad uzatvárajú autentické ukážky výrobných postupov, ktoré majú jazykovednú, ale aj etnografickú a historickú hodnotu. Napokon sa uvádza obrazová príloha.

Názornosť publikácie zvyšuje vhodná grafická úprava textu i spomenutá obrazová príloha. Škoda len, že pri tlači došlo na s. 22 k nesprávnemu opakovaniu riadkov; tento fakt však možno považovať za okrajový.

Na záver možno povedať, že publikácia P. Rohárika predstavuje v kontexte slovenských, ale aj inonárodných vedeckých prác dialektologického charakteru ďalší stupeň k hĺbkovému poznávaniu stavu terminológie remesiel v minulosti. V zachytávaní podoby špecifickej lexiky slovenského etnika v inojazyčnom prostredí má veľký význam zo synchrónneho hľadiska a zároveň je prínosom k sledovaniu nárečových osobitostí v historickom prieneze.

Alena Škapincová

Ks

SPYTOVALI STE SA

Parkár, parkoviskár, strážca parkoviska. — J. P. z Bratislavy nám napísal: „11. 6. 1989 sa v relácii Pozor, zákruta! spomínal konflikt istého motoristu so strážcom parkoviska a kompetentnými pracovníkmi zodpovednej organizácie. V rozhovore s redaktorom použila pracovníčka tejto organizácie výraz *parkári* na označenie strážcov parkoviska. Som zásadne proti takémuto pseudotvoreniu nových slov a pokladám ho za hyzdenie našej reči. Nepochopím, čo priviedlo pracovníčku k utvoreniu takéhoto slova. Pravdepodobne neochota použiť príliš dlhý výraz."

Tento kritický hlas odráža príznačnú nechuť používateľov spisovného jazyka meniť ustálené jazykové prostriedky a za každú cenu tvoriť nové slová. Takáto nechuť je celkom prirodzená a korešponduje s jednou zo základných vlastností jazyka — s jeho stabilitou. Ostroť kritiky podmieňuje aj podvedomý postreh pisateľa, že slovo *parkár* vo význame „strážca parkoviska" nie je utvorené dobre. Azda práve táto druhá okolnosť vyvolala nechuť či odpor k novému slovu, ktorého potrebu napokon sám odôvodňuje, keď píše, že sa iste utvorilo namiesto príliš dlhého výrazu *strážca parkoviska.*

Popri tendencii po stabilite vládne v jazyku aj opačná tendencia po ustavičnom pohybe. Dynamiku v jazyku vyvolávajú medziinými najmä stále sa rozvíjajúce štýlové či štylistické potreby. Aj v danom prípade voľného rozhovoru o motoristoch a strážcoch parkoviska vznikla potreba jednoslovného (hovorového) pomenovania, ktoré by korešpondovalo s pomenovaním *motorista* (= vodič motorového vozidla). Tvorkyňa nového výrazu však nemala šťastnú ruku či pohotový jazyk. Pri tvorení názvu osoby, ktorá sa stará o parkovisko (stráži ho, vyberá parkovacie poplatky, t. j. parkovné), treba vychádzať z podstatného mena *parkovisko;* slovotvorná prípona *-ár* sa pripája k slovotvornému základu *parkovisk-*, takže vzniká významovo priezračná podoba *parkoviskár.* Analogické tvorenie je pri slovách ako *záhradkár, hrobár, pasienkár, kominár* a pod. Spomínaná podoba *parkár* signalizuje opatrovateľa, udržovateľa, strážcu parku. Slovo *parkoviskár* je zatiaľ, pravdaže, novotvar, ale nemožno ho odmietať v mene citovaného „pseudotvorenia nových slov".

Mária Pisárčiková

O nesprávnosti príčastia skončiaci sa. — Na otázku J. Veselého z Malaciek, či je správne spojenie *pretrvávajúce a nikdy sa neskončiace hrôzy vojny,* odpovedáme takto:

V spojení *pretrvávajúce a nikdy sa neskončiace hrôzy vojny* je skutočne základná gramatická, resp. syntaktická chyba v tom, že tvarom príčastia *neskončiace sa (hrôzy)* má sa vyjadriť budúci dej, t. j. že tieto hrôzy sa nikdy neskončia. Vieme však, že činné príčastia sa tvoria len od nedokonavých slovies, ktorými sa vyjadruje trvanie deja. Autor uvedeného výrazu sa pravdepodobne domnieval, že ak sa tvarmi predponového dokonavého slovesa

vyjadruje budúci dej *(napíšem, skončím, skončí sa)*, môže použiť ako prívlastok aj príčastie od slovesa *skončiť sa* aj na označenie sprievodného deja, ktorý nastane v budúcnosti. Táto domnienka nie je správna. Sprievodný dej, ktorý má prebiehať v budúcnosti, môžeme vyjadriť len vedľajšou vetou, ktorá má povahu prívlastkovej vedľajšej vety. Uvedené spojenie by teda malo mať podobu: *hrôzy vojny, ktoré pretrvávajú a nikdy sa neskončia.*

Ján Horecký

Čin či počin? — Čitateľka Z. Pinzíková z Bratislavy sa na nás obrátila s prosbou, aby sme zaujali stanovisko k používaniu slova *počin*. Vo svojom liste píše: „... dupkom mi vstávajú vlasy, keď si prečítam v novinách nejaký článok, v ktorom je slovo *počin*. Podľa môjho názoru by malo existovať len slovo *čin*, keďže vždy ide o dokonané dielo."

Odmietavý postoj pisateľky listu k používaniu podstatného mena *počin* naznačuje, že si toto slovo treba všimnúť bližšie. Štúdiom niekoľkých lexikografických prác sme zistili, že sa toto slovo vo význame „skutok, čin" hodnotí ako knižné.

Podstatné meno *počin* je pomerne nové slovo, pretože sa objavuje v našich slovníkoch až v 20. storočí. Z gramatickej stránky ide o deverbatívum, t. j. o odvodeninu od slovesa *počínať si*, teda od nedokonavého náprotivku k slovesu *počať si* s významom „vedieť zvládnuť, poradiť si, dať si rady". Hoci sloveso *počínať si* je staršie (uvádza ho už Bernolák) než podstatné meno *počin*, ešte stále nepreniklo medzi bežné vyjadrovacie prostriedky nášho jazyka. Všimneme si bližšie významovú charakteristiku deverbatíva *počin* v porovnaní s vyššie uvedenou charakteristikou východiskového slovesa. Súčasné doklady o používaní slova *počin* naznačujú, že aj význam tohto podstatného mena sa zväčša spája s istým pozitívnym hodnotiacim odtieňkom. Napr.: *Nasledovaniahodný počin mládežníkov z Martinského okresu.* (Pravda, 26. 11. 1988) — ... *progresívnym počinom bolo zriadenie sanatória pre deti* ... (ČST, 4. 6. 1989) — *Zmyslom tohto počinu* (zníženie počtu udeľovaných cien — pozn. O. O.) *je zvýraznenie kvality umeleckej a dramatickej tvorby.* (ČST, 14. 6. 1989) — Našli sme však i doklad bez pozitívneho príznaku: *Domnievam sa, že každé verejné vystúpenie, každý verejný počin má svoj konkrétny politický dosah a význam. Ak aj niekto povie, že s politikou nechce mať nič spoločné, aj to je politický postoj* ... (Nové slovo, 1. 6. 1989).

Popri podstatnom mene *počin* existuje v slovenčine staré slovanské slovo *čin*, ktoré uprednostňuje aj naša pisateľka. Slovo *čin* pôvodne znamenalo spôsob. Dodnes je tento význam zachovaný v ustálených spojeniach typu *takým činom* (= takto), *nijakým činom* (= nijako). Od podstatného mena *čin* vzniklo sloveso *činiť*, pričom sa postupne zovšeobecnil jeho význam z „konať určitým spôsobom" na všeobecné „konať, robiť". Podľa toho i slovo *čin* nadobudlo význam „skutok, konanie" (porov. Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1968, s. 102). Na rozdiel od slova *počin* je slovo *čin* štylisticky neutrálne. Spojenia, ktoré uvádza pod týmto heslovým slovom Krátky slovník slovenského jazyka, potvrdzujú, že významový rozsah slova *čin* je širší než pri slove *počin*. Kým slovo *počin* je spájateľné iba s kladne

hodnotiacimi, prípadne neutrálnymi pomenovaniami príznakov, výraz *čin* sa môže spájať i so zápornými príznakmi. Porovnajme: *hrdinský čin — počin, umelecký čin — počin,* ale len *spáchať trestný čin, prichytiť niekoho pri čine.* Slová *čin* a *počin* sú v synonymickom vzťahu subordinácie, pričom nadradeným prvkom je slovo *čin.*

Aké je teda naše stanovisko k výskytu slova *počin?* Otázka voľby slova *čin* alebo *počin* nesúvisí s ukončenosťou či neukončenosťou deja (obe označujú výsledok činnosti, skutok). Váhanie pri používaní slova *počin* je spojené s obmedzením jeho výskytu na knižnú, najmä publicistickú oblasť i s obmedzením jeho významového rozsahu.

Oľga Orgoňová

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 23, 1989, č. 10. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v dec. 1989. Rukopis odovzdaný do tlače 17. 8. 1989. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989

Cena Kčs 3,—

KUL TÚRA SLOVA

Spytovali ste sa

Parkár, parkoviskár, strážca parkoviska. M. Pisárčiková 386
O nesprávnosti príčastia *končiaci sa*. J. Horecký 386
Čin či počin? O. Orgoňová 387

Obsah 23. ročníka 389
Index 23. ročníka. M. Považaj 392

KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 23 — ČÍSLO 1

OBSAH

KAČALA, J.: Súčasný stav a perspektívy slovakistiky . . 3
DORULA, J.: O rozvoji slavistického výskumu na Slovensku 9
JÓNA, E.: Spisovná slovenčina a slovenská jazykoveda v Matici slovenskej (1863—1875) 10
SABOL J.: Pri prameňoch slovenčiny 26

Správy a posudky

Na päťdesiatku docenta Jána Sabola. J. Mistrík . . 31

Obsah 23. ročníka

DOLNÍK, J.: Mnohovýznamovosť a sémantické odvodzovanie — — 321
DORULA, J.: O rozvoji slavistického výskumu na Slovensku — — — 9
DVORNICKÁ, E.: Z nárečovej rodinnej terminológie — — — — 355
HABOVŠTIAK, A.: Martin Kukučín regionálny i celonárodný — — 73
HEGEROVÁ, K.: Z textilnej terminológie — — — — — — 156
HORÁK, G.: Popudy z Kukučínovej cestopisnej prózy Dojmy z Francúzska 77
HORÁK, G.: Tri slovné hry v diele Petra Jaroša — — — — — 212
HORECKÝ, J.: Antické pramene odbornej terminológie — — — 332
HORECKÝ, J.: Vzťah medzi terminológiou a znalostným inžinierstvom 145
HORECKÝ, J.: Zmysel a úloha interpunkcie — — — — — — 231
CHOVANEC D — JASENSKÁ, M.: Dva aktuálne termíny z anatómie dreva 361
JÓNA, E.: Spisovná slovenčina a slovenská jazykoveda v Matici slovenskej (1863—1875) — — — — — — — — — — 10
KAČALA, J.: Slovenská lexikografia dnes — — — — — — 193
KAČALA, J.: Slovenské ľudové rozprávky a ich súčasné úpravy — — 97
KAČALA, J.: Súčasný stav a perspektívy slovakistiky — — — — 3
KAČALA, J.: Zdomácňovanie v oblasti hláskoslovia — — — — 269
KRÁĽ, Á.: Javisková reč — — — — — — — — — 257
KRÁĽ, Á.: Radšej *l* než východoslovenské *ľ*? — — — — — 41
KRÁĽ, Á.: Technika reči a ortoepia v Divadle P. O. Hviezdoslava v Bratislave — — — — — — — — — — — — 289
MASÁR, I.: Vlastnosti termínu (Motivovanosť termínu) — — — 202
MASÁR, I.: Vlastnosti termínu (Systémovosť) — — — — — 225
MASÁR, I.: Vlastnosti termínu (Ustálenosť, jednoznačnosť a presnosť) 263
MASÁR, I.: Vlastnosti termínu (Derivatívnosť a iné vlastnosti) — — 294
MINÁRIKOVÁ, M.: Jazyk M. Kukučína a vydávanie jeho diela — — 65
Názvoslovie z odboru merania — — — — — — — — 365
ODALOŠ, P.: Ďalšie slová typu *olympiáda* a *napoleoniáda* — — — 243
ONDREJKOVIČOVÁ, D.: Slovo *práca* z historického hľadiska — — 274
ORAVCOVÁ, A.: Miera ovládania jazykovej normy — — — — 49
OROSZOVÁ, D.: O jednom type analogickej nominácie pri tvorení termínov — — — — — — — — — — — — 329
OROSZOVÁ, D.: Z problematiky jednovýznamovosti a viacvýznamovosti terminologických pomenovaní — — — — — — — — 150
PETROVSKÝ, A.: Skratky, značky a iné skrátené pomenovacie útvary v doprave — — — — — — — — — — — — 337
PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymia slovies so všeobecným významom — — 23
PIŠÚT, I. — LACKOVIČOVÁ, A. — LISICKÁ, E.: Slovenské mená lišajníkov (lichenizovaných húb) II — — — — — — — — 363
Pomocný materiál k metodike ustaľovania termínov — — — — 132
POVAŽAJ, M.: Kodifikácia a jej uplatňovanie v jazykovej praxi — — 207
RISOVÁ, E.: Sémantické posuny prevzatých slov — — — — — 237
RISOVÁ, E.: Názvy strojov, technologických postupov a výrobkov v pekárskom priemysle — — — — — — — — — — 345
Rozvoj vedných odborov v SAV a starostlivosť o odbornú terminológiu 129

SABOL, J.: Pri prameňoch slovenčiny — — — — — — — — 26
UHLÁR, V.: Priezvisko *Bernolák* a mená zo základu *brn-* — — — 110
UHLÁR, V.: Skrátené osobné mená (i prímená a priezviská) — — 300
Základné názvy z astronómie (Astrofyzika) — — — — — 163

DISKUSIE

HERZAŇ, F. — KLUVÁNEK, P. — SROSLÍK, M. — GAŠPARÍKOVÁ, L.: Technika a technológia v dopravnej terminológii — — — — 370
HORECKÝ, J.: Hrať na husliach či na husle — — — — — 116
LISICKÝ, M. J.: Terminologické problémy v oblasti životného prostredia 171

ROZLIČNOSTI

Geodet — geograf — geológ (K. Palkovič) 122 — Gofry — gófry, gofra — gófra? (V. Patráš) 278 — Chala (V. Patráš) 308 — Konzervativizmus — konzervatizmus (K. Buzássyová) 217 — Kuchynský set (A. Škapincová) 55 — Montovať sa (do niečoho), nanominovať sa (nekam) (K. Buzássyová) 176 — Mramorovaná džínsovina (K. Hegerová) 85 — Neformálne štruktúry a neformáli. (J. Horecký) 54 — O skratke pomenovania *štátny podnik* (L. Dvonč) 377 — O nových slovách s časťou *narko-* (V. Patráš) 247 — O slovách *tachometer* a *tachymeter* (J. Horecký) 375 — Plnené plasty — konštrukčné plasty (J. Horecký) 122 — Príležitostné slová typu *šarkaniáda* (J. Jacko) 306 — Snenie, snívanie, usínanie (K. Palkovič) 310 — Sorabistika a serbokroatistika (K. Palkovič) 86 — Strážčan — Strážšťan (K. Palkovič) 376 — Velické pleso (K. Palkovič) 248 — Významový vzťah medzi predložkami *na* a *pre* (J. Horecký) 84 — Významy prídavného mena *dlžnícky* (J. Horecký) 246

SPRÁVY A POSUDKY

Ako sa stať dobrým rečníkom. J. Klincková — — — — — 310
II. kongres o poľskej jazykovej kultúre. M. Pančíková — — — 219
Gejza Horák zavŕšil sedemdesiatku. I. Masár — — — — — 58
Keď chceme vedieť niečo viac o slovenčine, zalistujme v knižke Jazyková poradňa odpovedá. D. Slančová — — — — — — 280
Letný seminár slovenského jazyka a kultúry v Bratislave. O. Škvarenina — — — — — — — — — — — 59
Medzinárodný kongres o terminológii a znalostnom inžinierstve J. Horecký — — — — — — — — — — — 179
Na päťdesiatku docenta Jána Sabola. J. Mistrík — — — — 31
Nad stránkami novej monografie. A. Škapincová — — — — 383
Napnutá tetiva slovenčiny. J. Horecký — — — — — — 125
Nárečové výrazové prostriedky v próze. J. Horecký — — — 316
Nemecký zborník o jazykovej kultúre. J. Horecký — — — — 88
Nová bibliografia slovenskej jazykovedy. P. Odaloš — — — — 61
Nový typ memoárov. J. Horecký — — — — — — — 312

O podraďovacích syntagmách v slovenčine. M. Šimková — — — 249
Odišiel Jozef Ružička. I. Masár — — — — — — — — 178
Odkrytý prameň našej frazeológie. I. Masár — — — — — 123
Pripomienky k slovníkom anglických, francúzskych a nemeckých skratiek. A. Petrovský — — — — — — — — — 183
Slovenčina v našom živote. M. Pisárčiková — — — — — 221
Správa z porady o aktuálnych problémoch športovej terminológie. I. Masár — — — — — — — — — — — — 378
Trocha netradičný slovník. E. Pícha — — — — — — 314
Učebnica slovenského jazyka z Juhoslávie. J. Kačala — — — 181
Uplatnenie záhorského dialektu v najnovšom diele Š. Moravčíka. D. Bačíková — — — — — — — — — — — 252
Vývin slovenského jazyka a dialektológia. P. Žigo — — — — 90
Z dvadsiateho druhého ročníka časopisu Russkaja reč. A. Šebestová 380
Živé výklady o mikropočítačoch. J. Horecký — — — — — 284

SPYTOVALI STE SA

Aký je význam slovesa *hypertrofovať?* (J. Horecký) 63 — Bezplatne si vyzdvihnúť lístky na vrátnici (M. Pisárčiková) 318 — Cudzie ženské priezviská v slovenčine (M. Považaj) 191 — Čajka — čajča (M. Pisárčiková) 187 — Čin či počin? (O. Orgoňová) 387 — Forum — z Forumu (E. Rísová) 128 — Íris, írisový či iris, irisový (M. Považaj) 187 — Je spojenie *ekologická stavba* správne? (E. Pícha) 64 — Kľačačka (K. Hegerová) 319 — Kartúza či kartúzia (M. Považaj) 190 — Koncertant (P. Odaloš) 223 — Ľavaňa a ľaváčka (G. Gotthardová) 188 — Markíza K. Hegerová) 287 — Môže byť situácia relatívne optimistická? (M. Považaj) 255 — Nesprávna prechodníková väzba (J. Horecký) 95 — Niet väčšej škody nad stratený čas (I. Hrubaničová) 190 — O nesprávnosti príčastia *končiaci sa* (J. Horecký) 386 — Parkár, parkoviskár, strážca parkoviska (M. Pisárčiková) 386 — Pod Bratislavou, nad Gabčíkovom? (I. Hrubaničová) 94 — Pohrdať, ale pohrdnúť (M. Pisárčiková) 189 — Požičať — vypožičať (si) (K. Palkovič) 286 — Rozdiel medzi pólom a dipólom (J. Horecký) 256 — Sú slová *psychológia* a *psychika* synonymné? (I. Hrubaničová) 255 — Synchro-plávanie a synchronizované plávanie (I. Masár) 186 — Značka kilobytu je *kB* či *KB?* (J. Horecký) 224 — Zotavovňa (K. Palkovič) 288

NAPÍSALI STE NÁM

Čabaj-Čapor (resp. Čapor). J. Domasta — — — — — — 95